SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

A. Oravcová, Zdroj poučenia pre našu prácu 321
Š. Ondruš, Preklad staroslovienskych slov *sǫprǫga* a *lěcha* do slovenčiny 324
M. Pisárčiková, Zvratné slovesá v súčasnom lexikografickom spracovaní 332
E. Krasnovská, Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor. 340
K. Palkovič, Jožo Martinka a slovenčina . . 351

DISKUSIE
Á. Kráľ, Fonotaktika a morfonológia . . . 354

SPRÁVY A POSUDKY
Za profesorom Arnoštom Lamprechtom. J. Pikorová-Bartáková 360
Konferencia o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti. A. Oravcová—K. Hegerová 361
Konferencia o frazeológii v teórii a praxi. J. Pavlovič 364
BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. J. Dolník 367
MARTINCOVÁ, O.: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. J. Bosák . . 370

ROZLIČNOSTI
Od mala — odmala, od malička — odmalička. L. Dvonč 374
Fotograf a *fotografista.* L. Dvonč 375
Pravopis zemepisných názvov *Salvádor, San Salvador, Salvador.* J. Jacko 376
Riman — Rimania. L. Dvonč 377
Ouvertúra — uvertúra. F. Kočiš 378
Výslovnosť slova *eidam.* L. Dvonč 380
Obsah 50. ročníka SR 382

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 50 — 1985

ČÍSLO 6

Anna Oravcová

ZDROJ POUČENIA PRE NAŠU PRÁCU

V decembri 1985 uplynie pätnásť rokov odvtedy, čo Ústredný výbor Komunistickej strany Československa prijal na plenárnom zasadnutí významný dokument *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ,* ktorý analyzuje politické, spoločenské a ideologické príčiny krízového vývoja u nás v druhej polovici šesťdesiatych rokov, zovšeobecňuje kolektívne poznanie strany a súčasne ukazuje východiská, ako prekonať krízovú situáciu a jej dôsledky vo všetkých oblastiach života našej spoločnosti. Generálny tajomník ÚV KSČ a prezident republiky súdruh Gustáv Husák o ňom povedal: „Tento dokument zohral mimoriadnu úlohu v konsolidačnom procese aj po XIV. zjazde pre pochopenie príčin a následkov krízového vývoja. Ukázal cestu, ako ho prekonať, prispel k upevneniu radov strany a jej vedúcej úlohy, k prehĺbeniu jednoty strany a ľudu. Je to aj naďalej zdroj poučenia pre našu prácu“ (XV. zjazd KSČ, Bratislava 1977, s. 88).

Poučenie z krízového vývoja je významným teoretickým dokumentom, základom a východiskom pre ďalšie vedecké rozpracúvanie všetkých rozhodujúcich otázok vývoja našej socialistickej spoločnosti. Výročie tohto dokumentu si pripomíname predovšetkým pre jeho perspektívny a aktuálny zmysel spočívajúci v tom, že na pozadí československých podmienok sa v ňom vyzdvihuje všeobecná platnosť leninskej koncepcie budovania socializmu a komunistickej spoločnosti.

Pri desiatom výročí vzniku Poučenia z krízového vývoja činnosť jazykovedcov v sedemdesiatych rokoch zhodnotil v našom časopise Š. Peciar (Slovenská reč, 46, 1981, s. 3—8). Okrem kritického pohľadu na prácu jazykovedcov konštatoval, že v našej jazykovede sa čoraz širšie uplatňujú prin-

cípy marxistickej metodológie a marxistickej teórie jazyka a že sa veľa vykonalo v prehlbovaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na marxistických základoch. O tom, ako sa v slovenskej jazykovede pracovalo od r. 1945, no najmä za ostatných 15 rokov, podrobnú bilanciu prináša Slovenská reč (50, 1985, s. 129—167) v rozsiahlej štúdii Štyridsaťpäť rokov rozvoja slovenskej jazykovedy, preto časopiseckú a knižnú produkciu jazykovedcov na tomto mieste nebudeme hodnotiť.

Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ opäť potvrdilo, že základom vedeckovýskumnej činnosti je a má byť marxisticko-leninská ideológia a jej správne uplatňovanie v každodennej praxi. V súčasnej etape rozvoja socialistickej spoločnosti sa nevyhnutne musí klásť veľký dôraz na tvorivé uplatňovanie marxisticko-leninskej dialektiky. V plnej miere to platí aj v spoločenských vedách, na spoločenskovedných pracoviskách a v určovaní obsahu vedeckého výskumu v jednotlivých spoločenskovedných disciplínach. Zvýšená pozornosť sa musí venovať sústreďovaniu vedeckovýskumných kapacít na problémy súčasnej etapy rozvoja socialistickej spoločnosti a teoretickej i praktickej úrovni vedeckovýskumných výstupov. Pre komplexnosť poznania, rozvíjania vedeckého svetonázoru a prehlbovania teoreticko-metodologických prístupov v súčasnej jazykovede je veľmi dôležitá úzka spojitosť marxisticko-leninskej filozofie (ako súčasti vedeckej ideológie robotníckej triedy) a celkového vedeckého poznania. Dôležitá je najmä metodologická funkcia marxistickej filozofie, preto aj vo výskumnej činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa kladie osobitný dôraz na poznanie teoretických a metodologických problémov marxistickej jazykovedy. Svedčí o tom čiastková úloha štátneho plánu základného výskumu Teoretické základy jazykovedy a štúdie vypracované v jej rámci (napr. o gnozeologickom a ontologickom aspekte lingvistických operácií, o jazyku a marxistickej teórii odrazu, o ontológii jazykového významu, o kauzalite v syntaxi, o forme a obsahu slova, gramatického tvaru, syntaktickej konštrukcie a pod.). Preto Jazykovedný ústav Ľ. Štúra pri riešení metodologických problémov súčasnej marxistickej vedy spolupracuje s inými spoločenskovednými pracoviskami najmä pri organizovaní širších vedeckých podujatí. Spomenieme aspoň dve vedecké podujatia, ktoré v poslednom čase usporiadal Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a ktoré z hľadiska rozvoja jazykovedy i z hľadiska uplatňovania marxisticko-leninskej teórie a metodológie v jazykovednej práci znamenajú závažný prínos. (Obidve podujatia organicky nadväzujú na seminár jazykovedcov, ktorý sa konal 17. mája 1973 v Prahe, a na konferenciu o marxistickej jazykovede, usporiadanú vedeckými kolégiami jazykovedy ČSAV a SAV v septembri 1977 v Olomouci.)

Prvým takýmto podujatím bola vedecká konferencia o teoretických

otázkach marxistickej jazykovedy (Smolenice 21.—23. novembra 1983). Riešili sa na nej ontologické a gnozeologické otázky jazyka, metodologické problémy jazykovedy, analyzovali sa jazykové jednotky z hľadiska kategórií marxistickej dialektiky a kritizovali sa nemarxistické jazykovedné koncepcie. Všetky prednesené príspevky dokumentovali, že jazykovedci vo svojom teoretickom výskume pracujú s kategóriami marxistickej dialektiky.

Druhým podujatím bola vedecká konferencia o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti (Smolenice 17.—19. apríla 1985). Vieme, že jednou z úloh jazykovedy je pôsobiť pri formovaní spoločenského vedomia a v duchu súčasných potrieb rozvíjať jazykovú politiku a jazykovú kultúru adekvátnu potrebám rozvoja socialistickej spoločnosti. Spisovný jazyk a jeho kultúra sú v našej spoločnosti prirodzenou súčasťou celkovej kultúry a potreba vyjadrovať sa spisovným jazykom sa uvedomuje ako nevyhnutný a prirodzený atribút aktivity, osobného i kolektívneho správania sa socialistického človeka. Na konferencii sa zdôraznilo, že socialistická jazyková politika sa opiera o leninské princípy národnostnej politiky, že je potrebné rozvíjať jazyk ako kultúrne dedičstvo a pritom podporovať perspektívne, vývinuschopné prvky jazyka, skúmať dynamiku národného jazyka, podporovať jeho štýlovú diferenciáciu.

Na obidvoch konferenciách sa zúčastnili aj predstavitelia príbuzných vedných odborov (pedagógovia z filozofických a pedagogických fakúlt z celej ČSSR, zástupcovia filozofie, logiky, psychológie, sociológie, histórie, literárnej vedy). Ich spoločným cieľom bolo hľadať možnosti interdisciplinárneho prístupu k výskumu jazyka a možnosti modernizácie jazykovednej metodológie. Usporiadanie spomenutých konferencií svedčí o tom, že jazykovedci majú stále na zreteli náročné úlohy, ktoré so sebou prináša nová etapa rozvoja socializmu, a to nielen v oblasti národného hospodárstva, ale aj v rozvoji ideologickej práce, v rozvoji marxisticko-leninskej metodológie, v rozvoji teoretickej práce vôbec. Od toho, ako sú jazykovedci schopní rozpracúvať aktuálne teoretické otázky z tvorivých marxisticko-leninských pozícií, ako ich budú vedieť realizovať v politickej, ideologickej a kultúrno-výchovnej práci bude závisieť aj ďalší rozvoj jazykovednej práce a stupeň kultúry spisovného jazyka vo všetkých oblastiach našej spoločnosti. Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ je pri rozpracúvaní všetkých aktuálnych úloh neodmysliteľným východiskom.

Šimon Ondruš

PREKLAD STAROSLOVIENSKYCH SLOV **SǪPRǪGA** A **LĚCHA** DO SLOVENČINY

(Na 1100. výročie skonu prvoučiteľa Slovanov)

Život Konštantína a Život Metoda patria do stredovekej hagiografickej literatúry. Podstatne sa však odlišujú v žánrovej povahe. Kým Život Konštantína je historická lyrizovaná próza, Život Metoda je historická kritická próza. Tento rozdiel vysvetľujem tým, že Život Konštantína podľa Metodových informácií po 14. februári 869 písal Kliment s prímenim Ochridský alebo Velický, svojím založením literárny romantik. Život Metoda po 6. apríli 885 písal nitriansky Gorazd, literárny racionálny realista (Ondruš, 1981b, 1985). Aj pri tejto podstatnej štýlovej odlišnosti je v Živote Metoda jedno miesto, ktoré štýlovo harmonizuje viacej so životom Konštantína ako so životom Metoda. Je to text, ktorý dal Gorazd do úst Konštantínovi-Cyrilovi, keď sa pred smrťou lúčil so svojím starším bratom. Nie je podstatné, či tento pasus v Živote Metoda je alebo nie je obsahovo hagiografickou ozvenou myšlienky, ktorú má Gregor Naziánsky vo svojej oslave Bazila Veľkého: moschōn syntrofōn kai homozygōn diazeuksis (porov. Angelov — Kodov, 1973, s. 207). Z nášho hľadiska je podstatný štýlový a lexikálny habitus tohto Konštantínovho lúčenia.

V staroruskej redakcii Života Metoda z 12. stor. má uvedený pasus túto podobu: *Se, brate, vě supruga bęchově, jedinu brazdu tęžašča, i azъ na lěsě padaju svoj dnь sъkonьčavъ...* V pôvodnej veľkomoravskej staroslovienčine by mal text túto podobu: *Se, brate, vě sǫprǫga běachově, jedinǫ brazdǫ* **tęžęca,** *i azъ na lěsě padajǫ svojь dьnь sъkonьčavъ...*

V tejto lyrickej vete sú dve staroslovienske slová, ktoré robia ťažkosti prekladateľom do súčasných slovanských jazykov. Sú to slová *sǫprǫgъ*, v duálovej forme *sǫprǫga*, a slovo *lěcha*.

Autor najnovšieho ruského kritického vydania Moravsko-panónskych legiend spolu s Chrabrovým spisom O písmenách, historik a textológ B. N. Florija (1981) dal uvedenej lyrickej vete túto ruskú podobu: *Vot, brat, byli my s toboj paroj v odnoj upriažke i pachali odnu (i tu že) borozdu, i ja na pole padaju, okončiv deň svoj...*

Sovietsky slavista S. B. Bernštejn (1984) v najnovšej kritickej monografii o Konštantínovi a Metodovi má dosť odlišný preklad: *Vot, my oba v odnoj upriažke borozdu pachali, ja teper padaju na griade, svoj deň zakančivaja...*

Najväčší slovinský odborník vo výskume života a diela Konštantína a Metoda F. Grivec (1936) prekladá uvedený pasus vo veršovanom rozložení takto:

Glej, brate, tovariša sva bila
in eno brazdo orala.
In jaz na lechi padam
svoj dan sem skončal...

Bulharskí autori zobraných spisov Klimenta Ochridského B. S. Angelov a Ch. Kodov (1973, s. 199) v treťom zväzku obsahujúcom Moravsko-panónske legendy (neopodstatnene pripisujú aj Život Metoda Klimentovi) preložili uvedený pasus takto: *Eto, brate, nie biachme edna dvojka, vpregnata da tegli edna brazda. Az privršvam dnite si i padam na nivata ...*

V aprílovom čísle bulharského literárneho mesačníka Septemvri má K. Mečev (1985, s. 5) tento preklad: *Eto, brate, nie biachme kato dva vola, zapregnati da orat edna brazda. Az padam na lechata ...*

R. Večerka v druhom zväzku dosiaľ nedoceneného kolektívneho diela Magnae Moraviae Fontes Historici prekladá Konštantínovo lúčenie takto: *Hle, bratře, my dva jsme byli spřežení táhnoucí jedinou brázdu. A já padám na líše, svůj den ukončiv ...* (Bartoněková a kol., 1967). Ten istý preklad ponechal aj A. Bagin (1985).

Prvý slovenský všestranný bádateľ v staroslovienčine a v problematike života a práce Konštantína a Metoda J. Stanislav (1933) preložil Konštantínovo lúčenie týmto textom: *Hľa, brat, dvoma spoločníkmi sme boli, jedinú brázdu ťahajúcimi, a ja na hrude padám ...*

P. Ratkoš (1968, 1977) má tento prekladový variant: *Hľa, brat, boli sme oba záprahom, čo ťahal jednu brázdu, ja na oranici padám ...*

Najprv k prekladaniu staroslovienskeho slova *sǫprǫgъ*, resp. jeho duálového tvaru *sǫprǫga*. Ako ukazujú uvedené preklady, sú tu tri prekladateľské tendencie: 1. dať v súčasných slovanských jazykoch také slovo, ktoré svojím základom morfematicky nadväzuje na staroslovienske *sǫprǫgъ*: ruské *upriažka* (Bernštejn), české *spřežení* (Večerka, Bagin), slovenské *záprah* (Ratkoš); 2. prekladom zvýrazniť nerozlučné bratské priateľstvo Konštantína a Metoda: *tovariša* (Grivec), *dvaja spoločníci* (Stanislav); 3. zvýrazniť túto bratskú spoluprácu prirovnaním k dvom zapriahnutým volom: *dvojka* (Angelov — Kodov), *dva vola* (Mečev).

Prekladateľský problém spočíva v dvoch bodoch: 1. ako najvhodnejšie priblížiť súčasnému slovanskému percipientovi lexikálnu sémantiku staroslovienskeho *sǫprǫgъ*, a to nielen jeho denotáciou, ale aj jeho konotáciou. Isté je, že sa tu bratia svojou úzkou spoluprácou prirovnávajú záprahu; 2. ako preložiť gramatickú sémantiku duálového tvaru *sǫprǫga* v tých slovanských jazykoch, ktoré historickým vývinom stratili kategóriu dvojného čísla. Pre tie slovanské jazyky, ktoré majú lexikálne kontinuanty zodpovedajúce základu staroslovienskeho *sǫprǫgъ*, pokladám za najvhodnejšie dávať do prekladu tieto kontinuanty: ruské *upriažka*, české *spřežení*, slovenské *záprah*. Slovinský preklad *tovariša* aj slovenský preklad *spoločníci* sa lexikálne priveľmi vzďaľujú od staroslovienskeho slova a strácajú hodnotu prirovnania. Neviem posúdiť životnosť bulharského slova *dvojka*, ale v nijakom prípade nemôžem súhlasiť s prekladom *dva vola*. Slovo *vol* podobne ako v slovenčine *vôl* má popri denotácii silnú záporovú konotáciu

dosť hrubo narúšajúcu lyrický habitus staroslovienskeho textu, v ktorom slovo *sǫprǫga* má ako prirovnanie viacej kladnú konotáciu približujúcu sa kladnej konotácii harmonického manželského páru (porov. ruské *suprug*, srbochorv. *suprug*, blh. *sъprug*, slovin. *soprog* „manžel").

Ako vyjadriť gramatickú sémantiku duálu v tých slovanských jazykoch, v ktorých duál zanikol (t. j. vo všetkých okrem slovinčiny a lužickej srbčiny)? Väčšina autorov to robí použitím číslovky *dva*, resp. *oba*: *my oba* (Bernštejn), *dva vola* (Mečev), *my dva* (Večerka), *dvaja* (Stanislav), *oba* (Ratkoš). B. S. Angelov a Ch. Kodov vložili lexikálnu aj gramatickú sémantiku do jedného slova *dvojka*.

Pretože staroslovienske *sǫprǫga* vyjadruje lexikálnu aj gramatickú sémantiku implicitne, nie explicitne, navrhujem staroslovienský tvar *sǫprǫga* prekladať aj v slovenčine implicitne, nie explicitne. Za najvhodnejšie pokladám lexikálne vyjadrenie *dvojzáprah*. Samotné slovo *záprah* zvyčajne neimplikuje dvojitosť, ako ukazuje jeho charakteristika v Slovníku slovenského jazyka V (1965, s. 504).

Ako sa prekladá do súčasných slovanských jazykov staroslovienske slovo *lěcha*? F. Grivec, K. Mečev a R. Večerka ponechali kontinuanty praslovanského, resp. staroslovienskeho slova *lěcha*. S. B. Bernštejn ho preložil slovom *griada* podobne ako J. Stanislav slovenským *hruda*. B. S. Angelov a Ch. Kodov dali slovo *niva*. Najviac sa od sémantiky slova *lěcha* vzdialil P. Ratkoš slovom *oranica* podobne ako E. Pauliny slovom *oráčina*. Asociačne možno ich preklad dobre vysvetliť, lebo kde sa ťahá brázda, tam je aj oranica, resp. oráčina. Tento preklad však nezodpovedá staroslovienskemu *lěcha* ani svojou denotáciou, ani svojou konotáciou. Denotačne je značne vzdialený od slova *lěcha* (tá nemusí byť pooraná) a konotačne pridáva vysoký stupeň poetickosti. Kým s konotačným posunom by sa dalo súhlasiť, lebo celý pasus má lyrickú povahu, denotačne nemožno tento preklad prijať. Keď Konštantín umiera, slovanská staroslovienska kultúra nebola ešte ani zďaleka pooraná, obrobená (latinsko-románske slovo *cultura* prvotne označovalo obrábanie zeme, resp. obrobenú zem). Jedna brázda v kultúre ešte neznačí kultúrne poorané pole. A Gorazd použitím slova *lěcha* naznačil, že Konštantín pocral iba časť slovanského kultúrneho poľa.

V tých slovanských jazykoch, ktoré zachovali staré slovanské slovo *lěcha* bez podstatných denotačných a konotačných zmien, treba pri prekladaní ponechať tento kontinuant. V češtine slovo *lícha* posunulo svoju konotáciu (porov. Machek, 1968, s. 332: slovo nyní již spíše jen literární), ale archaické slovo sa do prekladu Panónsko-moravských legiend práve dobre hodí. Zvýrazňuje sa ním poetický lyrizmus Konštantínovho lúčenia (Konštantín bol oproti racionálnemu realistovi Metodovi viacej lyrický roman-

tik, v čom ho napodobňoval aj jeho životopisec Kliment Ochridský). Do tých slovanských jazykov, v ktorých slovo *lěcha* zaniklo alebo podstatne zmenilo svoju denotáciu a konotáciu, treba toto slovo prekladať najbližšími synonymami, resp. heteronymami alebo tautonymami, ktoré majú genetickú motiváciu rovnakú ako slovo *lěcha* a svojou súčasnou významovou škálou sa s ním prekrývajú.

V štúdii Sémantika, genéza a fundujúca funkcia slovanských slovies *šetati — šętati — šatati* (Ondruš, 1981a) som uviedol sedem slovanských genetických synoným (synonymum používam v širokom zmysle, t. j. rozumiem ním aj heteronymá, resp. tautonymá), ktoré mali rovnakú prvotnú sémantickú motiváciu ako *lěcha*. Sú to:

1. České slovo *jána* V. Machek (1968, s. 216) významovo vymedzuje ako „postať, pruh pole, který jedním postupem zpracovává sekáč nebo žnečka obilí, trhačka lnu, plečka, okopávač řepy nebo bramborů, přeneseně dílec lesa čistěný od suchých větví ap.". Slovinské slovo *jan* F. Bezlaj (1976) vymedzuje po prvé ako „postat polja, vinograda, travnika, ki ga vrsta delavcev obdela naenkrat", po druhé ako „kamen, meja". Slovinské slovo *jan* aj české slovo *jána* podobne ako nemecký výraz *Jahn* (podľa F. Klugeho — 1967 „gerader Gang, den beim Mähen der Schnitter abschreitet") a stredolatinské *janus* „obvod, okres" sú geneticky responzibilné so staroindickým *jāna* „chod" a svojím začiatočným *ja-* aj so staroslovienskymi slovesami *jachati, jazditi*. Slovansko-nemecko-stredolatinské *jan-* označovalo motivačne chodením, obchádzaním vyznačenú oblasť, územie, pole. Ide o odvodeninu indoeurópskeho slovesa *ei-* „ísť, chodiť" (praslovanské *i-ti*, lat. *i-re* atď.), ale v druhej švebeablautovej podobe *iē-*, resp. *jē-*. Pravda, do slovinčiny nemožno slovo *lěcha* preložiť slovom *jan* ani do češtiny slovom *jána*, pretože ide o slová užšie nárečové, v spisovnom jazyku neznáme.

2. Od toho istého indoeurópskeho koreňa *ei-* „ísť, chodiť", a to v nulovom stupni *i-* bolo v praslovančine predponou *ob-* a príponou *-tj-* odvodené slovo *ob-i-tj-*, po vzniku jeru a zmenách *-tj-* na príslušné reflexy západoslovanské *obьc-*, východoslovanské *obьč-*, bulharské *obъšt-*, srbochorvátske *obъć-* a slovinské *obъč-*. Slovo *obec*, resp. *obcina* (doložené v českých nárečiach, porov. Machek, 1968, s. 404), u východných Slovanov *občina*, resp. staroslavianizovaná podoba *cbščina*, bulh. *obština* atď. pôvodne označovalo chodením, obchádzaním vymedzenú oblasť, územie, pridelené jednej „veľkorodine", a až druhotne metonymicky ľudí žijúcich a pracujúcich na tomto území čiže občinu a až v treťom stupni dedinu ako sídelné centrum tejto oblasti; porov. české nárečové *óbec úbec* „obecný pozemok" (Machek, 1968, s. 404). Významový vývin bol tu podobný ako v slove *dedina* a v slove *selo* a) pole, b) dedina.

Uvedený genetický výklad slova *obec, obcina, občina* podal po prvý raz J. Baudouin de Courtenay (porov. Vasmer, 1955, s. 246). Pretože je v súlade s genetickou motiváciou ostatných synoným slova *lěcha,* pokladám ho za najpresvedčivejší.

Pravda, výrazmi *obec, obcina, občina* nemožno dnes prekladať staroslovienske slovo *lěcha,* pretože v slovách *obec, občina* nastal podstatný významový posun.

3. Od supletívneho slovesného základu *chod-* bolo predponou *ob-* podobne ako slovo *obec* odvodené staročeské *ochoz, ochozě* „půdní majetek, jehož hranice byly vymezeny obejitím" (porov. Bělič, 1978). A. Bernolák (Slowár, 1770) opodstatnene dáva v slove *obchod* starší význam circuitus, ambitus na prvé miesto a na druhé miesto druhotný význam commercium (o staršom význame „chotárenie, chotár" v slove *obchod* porov. Doruľa, 1977). Staropoľské slovo *obchód* označovalo „obręb lasu powierzony leśnikowi do pilnowania".

Je jasné, že ani genetickým synonymom *obchod,* resp. *ochodza* nemožno dnes prekladať staroslov. *lěcha.* Bolo by to možné iba v starej češtine, v starej slovenčine a v starej poľštine.

4. Tá časť praslovančiny, z ktorej sa vyvinuli južné slovanské jazyky, mala k všeobecne slovanskému bezpríznakovému slovesu *iti — choditi* príznakové synonymum so základom *vrv-:* maced. *vrvi* „ide, chodí", bulh. *vrvia* „pohybujem sa pešo, idem, chodím", srbochorvátske *vrveti, vrvjeti* „confluere", slovinské *vrveti* „chodiť sem a ta, motať sa". To zákonite znamená, že staroruské *verv̀* „obvod, okres, dištrikt" treba geneticky spájať s praslov. *vrv-* „chodiť", nie s praslov. *vrvь* „motúz, povrázok" (slovinské *vrv,* srbochorv. *vrvica,* ruské *verv* atď.) a už vôbec nie so staronordickým *hverfi* „dedina" (porov. Vasmer, 1953, s. 185).

5. Slovo *mir* malo v staršej ruštine význam „chotár jednej sedliackej usadlosti, jednej dediny", ako uvádza M. Vasmer (1955, s. 137). Malo teda rovnaký význam ako staré slovanské *obьtj-* > *obec, obcina, občina.* To znamená, že ho treba aj sémanticky takto vykladať. Je to podľa mojej interpretácie *-r-*ová odvodenina indoeurópskeho slovesného základu *mei-,* v praslovančine po monoftongizácii *mi-* vo význame „ísť, chodiť": latinské *meare,* keltské *kymr. minet,* praslovanské *mijati, minǫti, minovati* „ísť vedľa, popri" (porov. Pokorny, 1959; Vasmer, 1955, s. 136). Aj praslov. *mirъ* teda označovalo chodením vymedzené územie, obecný chotár, obec, občinu. Význam „svet" bol pravdepodobne najprv iba v zložení *vьsь-mirъ* a až druhotne sa ustálil aj v simplexe *mir.* Tomuto výkladu sa najviacej priblížil V. Machek (1968, s. 364), hoci významový vývin slova *mir* chápe trocha odlišne. V. Machek postupoval správne aj v tom, že oddelil genézu slova *mirъ* „obec — svet" od genézy slova *mirъ* „pokoj", hoci vznik dru-

hého vykladá neprijateľne. M. Vasmer (1955, s. 137) vec zjednodušil, keď dal obidve slová pod jedno heslo predpokladajúc, že význam „obec — svet" sa vyvinul z významu „pokoj". Pravda je taká, že praslov. *mirъ* „pokoj" má rovnakú motiváciu ako slovo *pokoj*, ktoré je geneticky zviazané s naším slovesom *spočinúť* „zomrieť", s bulharským *počina* „zomrieť", *počinal* „zomretý, mŕtvy". *Pokoj* má temnú apofóniu *po-koi-*, kým *po-či-* má jasnú apofóniu *po-kei-*, po monoftongizácii a palatalizácii *po-či-*.

Praslovania chápali veci tak, že život, to je pohyb, boj, práca, kým pokoj prichádza iba zmeravením, smrťou. Preto od slovesného základu *mer- : mьr- : mir- (merti > mrěti, mьrǫ*, umirati) odvodili substantívum *mirъ* vo význame „pokoj". To je výklad, ktorý podal bieloruský slavista V. V. Martynov a s ohľadom na motiváciu synonyma *pokoj* ho pokladám aj ja za najpravdepodobnejší.

Prirodzene, pre zložitý významový vývin slova *mir* „obecný chotár, obec, svet" ho nemožno použiť ako synonymum slova *lěcha*.

6. Pri výklade zemepisného názvu *Zliechov* a z hľadiska významového typicky slovenského slova *lichva* „statok" som poukázal na indoeurópsko-praslovanský slovesný základ *leis- : lois : lis-* „chodiť", v praslovančine po monoftongizácii a zmene zubnoďasnového *s* na zadopodnebné *ch* v podobe *lěch- : lich- : lьch-*. Aj slovenské a české adjektívum *odlišný* vykladám z praslovan. *ot-liš-ьn-*, pred palatalizáciou *ot-lich-ьn-* s rovnakou motiváciou, ako je novšie adjektívum *odchodný* od slovesa *chodiť*, teda nie ako disimiláciu *ot-lič-ьn-*, pred palatalizáciou *ot-lik-ьn-*, ako sa tradične vykladá (Ondruš, 1969; 1973).

Okrem praslovančiny bol indoeurópsky slovesný základ *leis- : lois- : lis-* „chodiť" veľmi produktívny v germánčine. F. Kluge (1967) z tohto základu vykladá nemecké slová *lehren, leisten, Gleis, List* a i.

V praslovančine mal tento slovesný základ oveľa širšie derivačné pole, ako sa doteraz predpokladalo; napr. slovo *lesť* (v praslov. *lьstь*) sa neprávom pokladá za prevzaté z germánčiny. Neberie sa do úvahy jeho hláskoslovná a významová responzibilnosť so slovenským a českým slovesom *lichotiť*. Kým v slove *lesť* (v praslovančine *lьstь* zo staršieho *lis-t-*) sa spoluhláska *s* nezmenila na *ch*, pretože pred nezvučnými záverovými *p, t, k* táto zmena nenastávala, v slove *lichota, lichotiti* (staršie *leis-ot-*) zmena *s* na *ch* bola zákonitá (porov. hláskový rozdiel medzi druhou osobou pl. aoristu *byste* oproti prvej osobe pl. *bychomъ* v staroslovienčine). O významovej responzibilnosti slov *lesť* a *lichota, lichotiť* netreba pochybovať. Praslov. *lьstь* podobne ako nemecké *List* má podobnú významovú motiváciu založenú na pohybovom slovese ako naše slovo *úskok*, bezpochyby odvodené od slovesa *skočiť, skákať*.

Od indoeurópskeho slovesného základu *leis- : lois- : lis-* „chodiť" bolo

odvodené substantívum *loisā*, z čoho je praslovanské *lěcha, leisā*, z toho je latinské *lira* a v nulovom stupni *lisā*, od čoho je litovské *lyse*. V. Machek (1968, s. 332) sa najviacej priblížil prvotnej motivácii slova *lěcha*, česky *lícha:* „Je možné, že tato slova znamenala asi chod." Pravda, od dejového významu „chod" sa metonymicky prešlo k významu „chodením vyznačený kus zeme, poľa, lesa ap." tak ako pri ostatných uvedených genetických synonymách. Ako uvádza V. Machek, české slovo *lícha* voľakedy „znamenalo pruh pole širší než záhon ... na Ivančicku byl dříve *lícha* kus lesa vzdělaný, na Brněnsku díl lesa obecního ...". V niektorých slovanských jazykoch, najmä v bieloruštine, sa význam *lecha* „hranica" prekrýva s významom nášho slova *chotár* (Vasmer, 1955, s. 37). Zúženie významu na „záhon, hriadka" je síce dosť staré, ale je to iba jedna sémantická špecifikácia tejto starej indoeurópskej lexémy. Význam „brázda" sa vyvinul z významu „hranica (medzi pozemkami)".

7. Praslovančina mala sloveso *chetati*, po palatalizácii *šetati*, resp. s druhotnou nazalizáciou *chętati* > *šętati* vo význame „ísť, chodiť sem a tam, prechádzať sa". Južnoslovanské *šetati* prešlo aj do maďarčiny ako *sétal*. Od tohto slovesa v nazalizovanej podobe *šętati* bolo odvodené aj pomenovanie prechodu, brodu cez Váh pri Seredi *šęta*, resp. *šętava*, prevzaté do maďarčiny ako *šemta šenta*, pod vplyvom zatvorenosti *šimta šinta*, čo je terajšie meno *Šintava*.

U južných a západných Slovanov bolo toto sloveso odvodené príponou *-r-* podobne ako *kutati* na *kutrati*. Ide o sloveso *šetriti, šatriti, šatrati* (alternácia *še- : ša-* ako *čekati : čakati, želǫdъkъ : žalǫdъkъ* atď.); porov. bulharské *šetreja, šetria* „skitam, razchodžam se", *šatria* „dviža se, obikaliam", slovinské *šetrati, šatrati* „razkoračeno choditi". U západných Slovanov sloveso *šetriti, šatriti* prešlo od pohybového významu k významu zmyslového zrakového vnímania (porov. Ondruš, 1981a, s. 253—255).

V tej praslovanskej oblasti, z ktorej sa vyvinuli južné slovanské jazyky a zo západoslovanských jazykov slovenčina, sa v zhode s genetickou motiváciou doteraz uvedených genetických synoným od slovesa *chetati* > *šetati*, resp. *-r-*ového derivátu *chetriti* > *šetriti* vo význame „ísť, chodiť sem a ta, prechádzať" odvodilo substantívum *chot-ōr-* > *chot-ar-* s prvotným významom „chodením, obchádzaním vymedzená oblasť", resp. „hranica takto vymedzenej oblasti, územia" (odvodenie ako v slovách *konár, lopár*, v ruš. *znachor : znachar* atď., o praslov. sufixe *-or : -ar- Sławski*, 1976).

Od južných Slovanov alebo Slovákov bolo slovo *chotár* prevzaté do maďarčiny ako *határ*. Pretože F. Gregor (1985) ešte nepoznal moju argumentáciu o slovanskom pôvode slova *chotár*, verí starému tradovanému názoru, že je to pôvodom slovo maďarské (o širšej argumentácii o slovanskom pôvode slova *chotár* porov. Ondruš, 1981a, s. 262—270).

Bol potrebný tento široký exkurz o slovanských genetických synonymách slova *lěcha,* ktoré použil Gorazd pri opise Konštantínovho lúčenia s bratom Metodom? Ak chceme preložiť slovo *lěcha* v Živote Metoda čo najadekvátnejšie, treba v jednotlivých slovanských jazykoch dávať také genetické synonymá, ktoré sa v súčasných slovanských jazykoch svojou významovou škálou najviacej prekrývajú so sémantikou staroslovienskeho *lěcha.* V slovenčine túto sémantiku najväčšmi pokrýva slovo *chotár.* Jeho historické významy dobre zachytáva ukážkový zošit slovenského historického slovníka (s. 228—232). Jeho dva základné významy (1. územie patriace k obci, 2. hranica medzi pozemkami dvoch obcí) zachováva aj súčasná spisovná slovenčina (porov. Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 569). Preto staroslovienske slovo *lěcha* v Živote Metoda treba preložiť do slovenčiny slovom *chotár,* ktoré je pre slovenčinu typické a významovou škálou korešponduje s genetickou motiváciou praslovanského slova *lěcha.*

Uvedený pasus v Živote Metoda je lyrickým vyjadrením dôverného bratského vzťahu medzi Konštantínom a Metodom. Forma vokatívu *brate,* ktorou sa obracia Konštantín k bratovi, má veľmi dôverný ráz. Slovenčina nominatívom *brat* nemôže dôvernosť tohto oslovenia vyjadriť. Preto navrhujem, aby sa dôvernosť staroslovienskeho vokatívu *brate* vystihla v slovenčine oslovením *brat môj!*

Celý pasus Konštantínovho lúčenia s bratom Metodom by mal mať v slovenčine podľa mňa tento text: *Hľa, brat môj, boli sme dvojzáprahom ťahajúcim jednu brázdu. Ale ja padám na chotári, končiac dni svojho života . . .*

Literatúra

ANGELOV, B. S. — KODOV, CH.: Kliment Orchidski. Sъbrani sъčinenija. Zv. 3. Sofia 1973, s. 199, 207.

BAGIN, A.: Apoštolové Slovanů Cyril a Metoděj a Velká Morava. Praha, Vyšehrad 1985, s. 61.

BARTONĚKOVÁ, D. a kol.: Magnae Moraviae Fontes Historici. Zv. 2. Textus biographici, hagiographici, liturgici. Brno 1967, s. 147

BĚLIČ, J. a kol.: Malý staročeský slovník. Praha 1978, s. 224, 256

BERNOLÁK, A.: Slowár slovenski-česko-latinsko-německo-uherskí. 4 zv. Budae, Reg Universitas Hungaricae 1825—1827.

BERNŠTEJN, S. B.: Konstantin-Filosof i Metodij. Moskva 1984, s. 101

BEZLAJ, F.: Etimološki slowar slovenskega jezika Zv. 1. Ľubľana 1976, s. 219.

DORUĽA, J.: Z histórie slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v 16.—18. storočí Slavica Slovaca, *12,* 1977, s. 13—27.

FLORIJA, B. N : Skazanija o načale slavianskoj pismennosti. Moskva 1981, s. 97.

GREGOR, F.: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen. Budapešť 1985, s. 120.

GRIVEC, F.: Žitja Konstantina in Metodija. Celje 1936, s. 104.

KLUGE, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. vyd. Berlin 1967, s. 330

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 866 s.

MEČEV, K.: Prvostroitel na slavianoblgarskata kultura. Septemvri, 1985, č. 4, s. 5—14.
ONDRUŠ, Š: Dva slovenské lexikálne archaizmy. In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 17—23.
ONDRUŠ, Š.: Genéza slovanských pomenovaní domácich zvierat. In: Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 143—153.
ONDRUŠ, Š. (1981a): Sémantika, genéza a fundujúca funkcia slovanských slovies *šetati — štati — šatati*. Slavia, *50*, 1981, s. 248—270.
ONDRUŠ, Š (1981b): Život Konštantína a Život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie. In: Studia Academica Slovaca. 10. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 387—404.
ONDRUŠ, Š.: Spisovateľ a prekladateľ Metod. Slovenské pohľady, *101*, 1985, č. 4, s. 36—45.
POKORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern-München 1959, s. 710.
RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. 2. vyd. Bratislava 1968, s. 238.
RATKOŠ, P.: Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava 1977, s. 76.
SŁAWSKI, F.: Słownik prasłowiański. Zv. 2. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1976, s. 20—26.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Zv. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. s 569; Zv. 5. 1965, s. 504
STANISLAV, J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Praha 1933, s. 74.
VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. 3 zv. Heidelberg 1953, 1955, 1958.

Mária Pisárčiková

ZVRATNÉ SLOVESÁ V SÚČASNOM LEXIKOGRAFICKOM SPRACOVANÍ

Spôsob zachytenia zvratných slovies vo výkladových i prekladových slovníkoch nie je jednotný. V niektorých slovníkoch sa zvratné slovesá spracúvajú ako osobitné lexikálne jednotky v samostatných heslových statiach. Takýto postup je známy a aj odôvodnený najmä v dvojjazyčných slovníkoch, kde pri zvratných a nezvratných slovesách ide predovšetkým o vystihnutie ekvivalentu v cieľovom jazyku a menej už o ich vzájomnú spätosť. Ako príklad možno spomenúť prvé dva zväzky Veľkého slovensko-ruského slovníka (1979, 1982) alebo Česko-slovenský slovník (1979). V lexikografických dielach sa však zvratné slovesá častejšie spracúvajú spolu so svojimi nezvratnými náprotivkami v jednom hesle, čím sa sleduje nielen slovníková úspornosť, ale aj poukaz na vzájomnú významovú spätosť a na odvodenosť zvratných slovies. Tento postup sa uplatnil aj v šesťzväzkovom Slovníku slovenského jazyka (1959—1968, ďalej SSJ). Keďže spracovanie zvratných slovies v pripravovanom Krátkom slovníku slovenského jazyka (ďalej KSSJ) je sčasti odlišné, ukážeme, v čom táto odlišnosť spočíva a z akých teoretických východísk sa vychádzalo pri spracúvaní zvratných slovies.

Z lexikografického hľadiska najmenší problém predstavujú tzv. ref-

lexíva tantum, napr. *domnievať sa, narodiť sa, smiať sa.* V slovníku tvoria samostatné heslá tak ako iné (neodvodené) lexikálne jednotky. V KSSJ sa však za reflexíva tantum nepokladajú viaceré slovesá, ktoré sa napr. v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 379) uvádzajú medzi reflexívami tantum: *držať sa* (dobre), *chovať sa* (= správať sa), *kasať sa* (= strojiť sa), *patriť sa, redikať sa, sladiť sa, trafiť sa.* KSSJ tieto slovesá spracúva pri ich nezvratných podobách, čím naznačuje, že aj v týchto prípadoch sa dá vystopovať sémantická súvislosť (najmä na základe prenesenosti) s nezvratnými slovesami. Bez významovej súvislosti sa naopak javia dvojice ako *odvážiť — odvážiť sa, vadiť* (= prekážať) *— vadiť sa, mariť* — (= znemožňovať) — *mariť sa* (v očiach), *hodiť — hodiť sa* (= byť vhodný), preto sa v KSSJ uvádzajú osobitne.

Pri vyčleňovaní zvratných slovies sa v KSSJ vychádza z názoru, ktorý formuloval E. Pauliny (1943, s. 75), že „formy zvratného slovesa sa používajú na to, aby sa zmenila intencia obdobného slovesa nezvratného a aby sa tak pri zachovaní základného významu vytvorila intencia nová a z toho i význam nový". Ináč povedané, za zvratné slovesá sa v KSSJ pokladajú tie slovesá, pri ktorých formant *sa* stráca svoj pôvodný zámenný význam a nadobúda úlohu novým spôsobom modifikovať vzťahy slovesného deja k činiteľovi (agensovi) alebo aj k predmetu zasiahnutému dejom (patiensovi). Formant *sa* má v týchto prípadoch funkciu formálneho ukazovateľa zmeny intencie. Výsledkom týchto zmien je presúvanie slovies jedného intenčného typu do druhého (nižšieho) intenčného typu. Napr. prechodné sloveso prvého intenčného typu *niesť* (batoh) pribratím zvratného *sa* prechádza do tretieho intenčného typu, pri ktorom sloveso neviaže predmet (*nesie sa hrdo;* opierame sa o sústavu intenčných typov v Morfológii slovenského jazyka, 1966, s. 390). Pretože aj samy nezvratné slovesá sú často významovo (a teda aj intenčne) bohato členené, môžu utvárať aj viacej intenčných typov zvratných slovies. Tieto zložité vzťahy sa v slovníku odrážajú v osobitných výkladoch zvratných aj nezvratných slovies, v ktorých sa osvetľuje ich rozdielny význam, pričom sa vychádza z porovnania ich rozličnej intencie.

Zvratné slovesá sa v KSSJ nechápu ako osobitná skupina formálne vyčleňovaná iba na základe toho, že stojí pri nich formant *sa,* ale sa berie do úvahy ich významová spätosť s nezvratnými slovesami, a preto sa spracúvajú v jednom hesle, pričom sa nezvratné sloveso graficky odčleňuje dvoma zvislými čiarami. Vzhľadom na veľkú stručnosť a úspornosť v jednozväzkovom slovníku sa využíva taký lexikografický postup, že pri významovej súbežnosti sa hniezdované zvratné slovesá osobitne nevykladajú, iba sa ilustrujú príkladmi. Ak však majú aj ďalšie významy, slovné výklady sa zachovávajú pri všetkých významoch.

Základným, bezpríznakovým členom dvojice je v KSSJ vždy nezvratné sloveso. Je to tak preto, že všetky zvratné slovesá, ba historicky aj reflexíva tantum súviseli či súvisia s nezvratnými slovesami (porov. Pauliny, 1943, s. 91). V tom sa KSSJ odlišuje od SSJ, v ktorom zriedkavosť nezvratného slovesa alebo väčšia frekvencia zvratného slovesa boli dôvodom na to, že heslovým slovom sa stalo zvratné sloveso, napr. *zadrapiť sa — zadrapiť* (= pazúrmi zachytiť).

Spomínaný princíp primárnosti nezvratného slovesa sa v KSSJ narúša v ojedinelých prípadoch, keď sa nezvratné sloveso pritvára k zvratnému priam pred našimi očami a je ešte silno príznakové (slangové, okazionálne ap.); napr. doterajšie slovníkové i gramatické diela uvádzajú iba zvratné sloveso *potknúť sa* (ako reflexívum tantum), no v poslednom desaťročí sa najmä v prostredí školskej mládeže používa i nezvratné predmetové sloveso *potknúť (koho)* vo význame „podložiť, nastaviť niekomu nohu". Takáto možnosť vzniká pod vplyvom analógie (porov. slovesá rovnakého sémantického okruhu: *podtrhnúť, podťať, podraziť niekoho, podraziť nohu niekomu).* Treba však povedať, že takéto dotváranie slovies spočíva predovšetkým v systémovosti slovesa. Ide o dereflexivizáciu ako slovotvorný jav, ktorým sa z pôvodného nekauzatívneho slovesa *(potknúť sa)* tvorí kauzatívum *(potknúť koho)* podobne ako pri dvojiciach typu *rozplakať sa — rozplakať niekoho, roztrieštiť sa — roztrieštiť niečo* (porov. Ružička, 1977, s. 487). Sloveso *potknúť (niekoho)* sa však ťažšie včleňuje do spisovného jazyka, pociťuje sa ešte ako okrajové, slangové.

Spracovanie zvratných slovies v KSSJ sa odlišuje od spracovania v doterajších slovníkoch aj tým, že KSSJ zaraďuje medzi nezvratné i slovesá so zvratným zámenom *sa*, ktoré má plný zámenný význam (typ *umývať sa, zamaskovať sa, poškrabať sa, preceniť sa, prirovnávať sa, zazrieť sa).* Dôvody na takéto zaradenie sú dva. Prvý dôvod je významový. Pri tomto type slovies zámeno *sa* nespôsobuje zmenu významového vzťahu slovesa k činiteľovi alebo k zásahu deja a nespôsobuje ani lexikálnu zmenu významu. Ako sme uviedli vyššie, zvratné slovesá v porovnaní s ich nezvratnými náprotivkami charakterizuje práve zmena alebo modifikácia intencie *(zabiť jeleňa — jeleň sa zabil, ťahať vozík — ťahať sa s vozíkom).* Ináč je to pri slovesách, kde zvratné *sa* má funkciu objektu v akuzatíve, čiže kde ide o plnohodnotné zámeno *sa*. Zvratné zámeno tu nemení intenciu slovesného deja, lebo tak ako vo vete *Matka umýva dieťa* činnosť vychádzajúc zo subjektu zasahuje predmet, aj vo vete *Matka sa umýva* činnosť, ktorá vychádza zo subjektu, zasahuje predmet, pričom tento predmet je totožný so subjektom, teda subjekt zasahuje sám seba (porov. aj Oravec a kol. 1984, s. 131). Pri zvratnom zámene *sa* vo funkcii objektu rozlišuje J. Oravec (1977, s. 221) tri typy: zásahový objekt (napr. *umývať sa*), obsahový objekt (napr. pri

slovesách *(ne)chápať sa, (pre)cenit sa, (ne)počuť sa)* a cieľový objekt (napr. pri slovesách *vypýtať sa, zanedbávať sa, prirovnávať sa dakomu, pokoriť sa, zveriť sa).* Všetky tri typy objektového zámena *sa* odrážajú sa v slovníkovom spracovaní tak, že príslušné slovesá sa uvádzajú v rámci nezvratných slovies (v podobe príkladov).

Druhý dôvod, pre ktorý sa typ slovies s objektovým *sa* zaraďuje v KSSJ medzi nezvratné slovesá, je formálny a spomenuli sme ho už vyššie. Vo vete *Matka sa umýva* je zámeno *sa* formálne taký istý objekt ako objekt *dieťa* vo vete *Matka umýva dieťa.* V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 376) sa o uvedenom type slovies hovorí ako o zvratných podobách nezvratných slovies. Vcelku sa v Morfológii pri zvratných slovesách rozlišujú tri prípady: 1. zložka *sa* sa pokladá za súčasť formy slovesa ako pomenovacej jednotky; v tomto prípade ide o lexikálnu morfému (napr. *smiať sa, budiť sa).* Iba slovesá s lexikálnou morfémou *sa* pokladajú sa za zvratné; 2. formálna zložka *sa* považuje sa za tvar zvratného zámena, ktoré so slovesom tvorí syntagmu *(holiť sa).* Ako sme už povedali, o tomto type slovies sa v Morfológii hovorí ako o zvratnej podobe nezvratného slovesa; 3. formálna zložka *sa* chápe sa ako gramatický formant, pretože je súčasťou slovesného tvaru v konštrukcii *hovorí sa, robilo sa.* V tomto prípade ide o zvratný tvar nezvratných slovies. Z tohto triedenia vychodí, že pri slovníkovom zachytení zvratných slovies sa osobitne vydeľuje iba prvý typ *(budiť sa, blýskať sa),* pri ktorom zložka *sa* kompletizuje lexikálny význam slovesa, t. j. tvorí novú lexému.

Druhý typ — zvratné podoby nezvratného slovesa *(umývať sa)* — o ktorý nám teraz ide, sa nezachytáva v slovníku ako osobitná lexikálna jednotka, ale iba ako príklad na ilustrovanie významu v rámci nezvratného slovesa (*umyť* = 1. zbaviť nečistoty vodou alebo iným prostriedkom: *umyť riad, oblok, auto; umyť si ruky mydlom; umyť sa v studenej vode;* 2. takto odstrániť z povrchu: *umyť špinu z dvier, blato z topánok).*

Ani tieto teoretické východiská rozpracované v Morfológii slovenského jazyka a u citovaných autorov nedávajú odpoveď na každý jednotlivý prípad, pretože jestvuje veľa prechodných javov medzi lexikálnou oblasťou a oblasťou gramatiky. Aj J. Ružička (1977, s. 486) spomína typ slovies *poškrabať sa, pichnúť sa, utopiť sa,* pri ktorých ide o neúmyselnosť pri realizácii deja, čiže agens vykonáva dej na sebe, ale nie je jeho iniciátorom. Na základe tejto intenčnej tendencie slovesá takéhoto charakteru sa pokladajú za zvratné aj v KSSJ, hoci nedá sa vylúčiť, že agens tu môže byť aj pôvodcom (iniciátorom) deja, napr. *úmyselne sa poškrabať, pichnúť, utopiť.* V tom prípade formant *sa* je plnoprávnym objektom a slovesá by mali patriť k zvratným podobám nezvratných slovies. Keďže v slovníku sa nedá naznačiť prechodnosť javu, lexikograf sa musí prikloniť k takému

riešeniu, ktoré viac korešponduje so skutočnosťou (v danom prípade sa spracúvajú slovesá typu *pichnúť sa* ako zvratné).

Iný prípad prechodnej povahy predstavujú slovesá typu *strihať sa, holiť sa,* ktoré patria k zvratným podobám nezvratných slovies, ale môžu sa interpretovať aj tak, že formant *sa* je lexikálnou morfémou, nie objektom (*strihá sa v kaderníctve, holí sa na Štúrovej ulici* — ide teda o prvý typ; porov. Ružička, 1977, s. 486). Skutočnosti väčšmi zodpovedá chápanie týchto slovies ako zvratných podôb nezvratných slovies, preto sa v KSSJ takto aj spracúvajú.

Povahu objektu má zámeno *sa* aj pri recipročných slovesách ako *biť sa, objímať sa, nenávidieť sa* (vtedy, keď ho možno nahradiť výrazmi „jeden druhého, vzájomne"). Aj tieto prípady sa spracúvajú v KSSJ ako zvratné podoby nezvratných slovies, t. j. uvádzajú sa iba v príkladovej časti heslovej state v rámci nezvratného slovesa *(biť, objímať, nenávidieť).* Aj pri tomto type slovies jestvuje veľa prípadov prechodného rázu, preto lexikograf musí citlivo zvažovať sémantiku každého jednotlivého slovesa, napr. sloveso *zoznámiť* má jeden z významov „umožniť osobne sa spoznať, predstaviť": *zoznámiť hostí navzájom.* Pri zvratnom pendante *zoznámiť sa* nejde o čiru reciprocitu, ale o iný význam, ktorý možno opísať ako „osobne sa spoznať, nadviazať známosť" *(zoznámili sa na diskotéke).* Pravdaže, príklad *prosím, zoznámte sa* (= predstavte sa) patrí k nezvratnému slovesu, ide tu o reciprocitu.

Tretí typ — zvratné tvary nezvratných slovies *(hovorí sa, ide sa)* — má čisto gramatickú povahu a v slovníku nenachádza osobitné vyjadrenie. Výnimky tvoria prípady neosobného zvratného tvaru osobného nezvratného slovesa typu *kýchlo sa mu, zívlo sa mu, drieme sa mu,* ktoré sa v KSSJ uvádzajú ako neosobné použitie v rámci príkladovej časti (exemplifikácie) nezvratných slovies *kýchnuť, zívnuť, driemať* (porov. Kačala, 1979).

Tradičný lexikografický postup sa zachováva pri zachytávaní variantných zvratných a nezvratných slovies. Variantnosť sa týka tých zvratných slovies, pri ktorých sa prázdna morféma *sa* v historickom vývine jazyka stráca, no v súčasnosti jestvujú popri sebe obidve podoby — zvratná i nezvratná. Predpokladom variantnosti je, prirodzene, totožný význam, čo je dané tým, že dereflexivizáciou sa intencia slovesného deja nemení. Také sú slovesá ako *strmieť (sa), hrnúť (sa), blaznieť (sa), kartovať (sa), drieť (sa), lopotiť (sa)* atď. Formant *sa* uvádza sa v heslovom slove v zátvorkách, čím sa naznačuje možnosť jeho ľubovoľného používania bez zmeny významu. Jazyková skutočnosť však ani tu nie je taká jednoduchá, akoby sa podľa uvedenej lexikografickej zásady zdalo. Veci komplikuje fakt, že pri tej istej lexéme v istých významoch sa morféma celkom stratila, v iných sa

zachovala a zasa v iných dodáva reflexívnemu variantu slovesa príznakovosť z hľadiska časového, frekvenčného, územného, expresívneho alebo štýlového. Strata zvratného *sa* spôsobuje aj zmenu významu, t. j. významový rozpad slova. Slovníkové spracovanie v KSSJ musí tieto jazykové fakty čo najpresnejšie zachytiť, napr. pri hesle *odstúpiť* jestvuje päť významov, z ktorých sa iba pri jednom drží aj variantná zvratná podoba. Aj pri nej sa však pociťuje istá geografická obmedzenosť, príp. z hľadiska spisovného jazyka príznak zastarávania. Pri slovese *odstúpiť* ide o takéto významy: 1. vzdialiť sa, odísť (napr. *od okna*); 2. vzdať sa funkcie, postavenia (napr. *výbor odstúpil*); 3. neuskutočniť (napr. *odstúpiť od plánu*); 4. prenechať, postúpiť (napr. *odstúpiť časť územia*); 5. i *odstúpiť sa* = uhnúť, napr. *zavadziaš, odstúp (sa)!* V iných prípadoch sa zvratný variant drží pri prevažnej časti významov slovesa. Príkladom môže byť sloveso *vykĺznuť (sa)*: 1. vyšmyknúť sa, napr. *ryba (sa) mu vykĺzla;* 2. uniknúť, napr. *vykĺznuť (sa) spod vplyvu;* 3. mimovoľne vyjsť, napr. *slovo (sa) mu vykĺzlo z úst;* 4. iba *vykĺznuť* (= nepozorovane vyjsť, vytratiť sa, napr. *po prstoch vykĺzol z izby*). Príkladom na významovú diferenciáciu pod vplyvom straty morfémy *sa* sú slovesá typu *lyžovať (sa)*: 1. pohybovať sa, spúšťať sa na lyžiach, napr. *chlapci sa lyžujú; vie (sa) dobre lyžovať* (= ovláda techniku jazdy na lyžiach); 2. iba *lyžovať* (= profesionálne pretekať v lyžovaní, napr. *lyžuje za náš oddiel*).

Osobitný prípad variantnosti zvratných a nezvratných slovies predstavujú dvojice s rovnakým významom, ale s rozličnou rekciou, napr. *pozdraviť niekoho — pozdraviť sa niekomu, odplatiť niekomu niečo — odplatiť sa niekomu za niečo, vysmiať niekoho — vysmiať sa niekomu, terigať niečo — terigať sa s niečím, rezať* (oči) — *rezať sa* (do očí). Pri týchto slovesách sa pristavíme dlhšie, lebo predstavujú zaujímavú skupinu nielen z lexikografického hľadiska, ale aj z hľadiska slovenského slovesa vôbec.

V SSJ sa uvedené zvratné slovesá zväčša nepokladajú za lexikálne varianty svojich nezvratných náprotivkov. Dôkazom toho je také ich spracovanie ako pri odvodených zvratných slovesách typu *tešiť sa, lepiť sa, ľakať sa, pokoriť sa, uplatniť sa, uraziť sa, černieť sa,* t. j. za grafickým znakom (dve zvislé čiary) v rámci heslovej state nezvratných slovies *tešiť, lepiť, ľakať, pokoriť, uplatniť, uraziť, černieť*. Niektoré slovesá sa spracúvajú dokonca v celkom osobitných heslách, napr. *pozdraviť* (koho, čo i bezpredm.; koho od koho) a *pozdraviť sa* (komu i bezpredm.). Výklad významu zvratných slovies z uvedených dvojíc sa však zhoduje s ich nezvratnými podobami, čiže ide o totožný význam. Stačí porovnať v SSJ výklad nezvratného slovesa *odplatiť* (= dať niekomu odmenu za niečo, odmeniť sa, odvďačiť sa) a zvratného *odplatiť sa* (= dať odplatu, odvďačiť sa, odmeniť sa) alebo nezvratného *pozdraviť* (= prejaviť niekomu úctu

alebo priateľstvo v spoločenskom styku, obyčajne ustálenou formou, dať pozdrav, pozdraviť sa) a zvratného *pozdraviť sa* (= pozdraviť niekoho). Inokedy je v SSJ významová zhoda pri takýchto dvojiciach zastretá rozličným spôsobom výkladu, resp. rozličnými synonymami, napr. *ohriaknuť* (= okríknuť, zahriaknuť dakoho) a *ohriaknuť sa* (= oboriť sa, osopiť sa). Iba výnimočne sa takéto dvojice spracúvajú ako varianty, napr. *obrýknuť sa* (na koho) i *obrýknuť* (koho), *vysmiať* (koho, čo) i *vysmiať sa* (komu, čomu z čoho).

Naše uvažovanie nad dvojicami typu *vysmiať* (niekoho, niečo) — *vysmiať sa* (z niekoho, z niečoho), *odplatiť* (niekomu niečo) — *odplatiť sa* (niekomu za niečo), *pozdraviť* (niekoho) — *pozdraviť sa* (niekomu) smeruje k názoru, že ide o rovnakú lexikálnu variantnosť ako pri slovesách, ktoré sa tradične pokladajú za variantné z hľadiska prítomnosti zvratného formantu *sa* (porov. Morfológia slovenského jazyka, s. 378) a o ktorých sme hovorili vyššie *(strmieť — strmieť sa, hrnúť — hrnúť sa, drieť — drieť sa)*. Pri obidvoch typoch ide totiž o to, že morféma *sa* nemení ich intenčnú hodnotu ani lexikálny význam. Možno to ukázať na variantnej dvojici slovies s odlišnou rekciou vo vete *Žiak pozdravil učiteľa* a *Žiak sa pozdravil učiteľovi*. V obidvoch prípadoch dej vychádza od agensa (činiteľa) a smeruje na paciensa (zásahový predmet). Podobne je to aj vo vetách *Deti teperia náklad* a *Deti sa teperia s nákladom; Vytrovil som všetky peniaze* a *Vytrovil som sa zo všetkých peňazí*. Morféma *sa* pri uvedených slovesách nespôsobuje zmenu smerovania slovesného deja, iba predmet mení svoju formálnu podobu — vyjadruje sa iným pádom. Medzi spomínanými dvoma typmi variantných slovies existuje teda iba gramatický rozdiel z hľadiska slovesnej väzby. Nezvratné členy dvojíc menia svoju väzbu pri reflexivizácii a naopak, zvratné členy dvojíc menia svoju väzbu pri dereflexivizácii. Tento proces má vnútorné jazykové príčiny, ktoré súvisia s tým, že zvratné slovesá nemajú priamy predmet v akuzatíve, pretože „miesto objektu je zaujaté zvratným zámenom" (Pauliny, 1943, s. 87). Pri analyzovaných prípadoch ide práve o reflexivizáciu prechodných slovies. Pri slovesách iných intenčných typov, ktoré nevyžadujú priamy predmet v akuzatíve, k takejto gramatickej zmene nedochádza. Porovnajme varianty vo vetách *Hrad (sa) strmí do výšky, Strach (sa) pominul, Kapusta (sa) kvasí, Lialo (sa) ako z krhly, Dieťa (sa) rodičom pekne poďakovalo, Kartovali (sa) do večera.*

Natíska sa otázka, či sa pri zmene rekcie na nepriame prosté alebo predložkové pády pri rozoberanom type slovies môže zachovať ten istý význam, t. j. či morféma *sa* zmenou rekcie nepotláča intenciu slovesa. Na to možno odpovedať tak, že ten istý význam slovesa v slovenčine možno v mnohých prípadoch formálne vyjadriť v spojení s rozličnými pádmi,

s infinitívom i s vedľajšou vetou *(učiť dieťa poriadok — učiť dieťa poriadku — učiť dieťa na poriadok).* Takýto prípad využitia synonymie pádov predstavujú aj nezvratné a zvratné varianty slovies s odlišnou rekciou.

Napokon treba konštatovať, že varianty nezvratných a zvratných slovies s odlišnou rekciou nie sú v slovenčine časté, ba možno ich pokladať za okrajové, lebo sa týkajú len pomerne malého počtu slovies, pričom variantnosť sa zvyčajne netýka sémantiky celého slovesa, ale iba niektorého jeho významu, napr. pri slovese *pamätať* (čo) je variantné zvratné sloveso *pamätať sa* s väzbami *na koho, na čo* iba pri prvom význame (uchovávať v pamäti): *taký suchý rok nepamätám — na taký suchý rok sa nepamätám.* V ďalších významoch sa zvratné sloveso nepoužíva (porov. význam „mať na zreteli": *pamätať na budúcnosť, na zdravie; pamätaj na moje slová).* Pri viacvýznamovom nezvratnom slovese *rezať* možno nájsť význam so zvratným variantom pri význame „ostrosťou nepriaznivo pôsobiť na zmyslový orgán": *svetlo reže oči — svetlo sa reže do očí.* Pri slovese *rozumieť* jestvuje variantná zvratnosť vo význame „vyznať sa": *dobre rozumieť hudbe — dobre sa rozumie hudbe, do hudby.* Sloveso *zveriť* má variantný zvratný náprotivok s odlišnou väzbou pri význame „zdôveriť sa": *zveriť niekomu tajomstvo — zveriť sa niekomu s tajomstvom.* Podobné príklady jestvujú aj pri dereflexivizovaných slovesách: zvratné sloveso *vyspať sa* okrem významov „do sýtosti užiť spánok" *(dobre sa vyspal)* a „spaním sa posilniť, pripraviť na niečo" *(musím sa na to vyspať)* má aj iný význam, pri ktorom jestvuje variantné nezvratné sloveso *vyspať* s akuzatívnou väzbou. Ide o význam „spaním sa niečoho zbaviť": *vyspať sa zo zlej nálady, vyspať sa z opice — vyspať zlú náladu, vyspať opicu.* Sem možno priradiť aj jeden z významov slovesa *vzdať sa,* a to význam „zrieknuť sa (boja) pre pravdepodobný neúspech": *športovci sa pretekov, zápasu vzdali — športovci preteky, zápas vzdali; študent sa vzdal skúšky — študent vzdal skúšku.* Dereflexivizované sloveso sa tu pociťuje ešte ako nové, príznakové, patriace do oblasti športu resp. študentského slangu.

Všetky prípady variantnosti zvratných a nezvratných slovies, teda aj prípady variantných slovies s odlišnou väzbou sa spracúvajú s KSSJ v jednom hesle ako lexikálne varianty. Takto sú odlíšené od prípadov, v ktorých morféma *sa* mení intenciu slovesa a jeho význam, resp. od prípadov, v ktorých zámeno *sa* nemení svoj zámenný význam a uvádza sa ako objekt v príkladovej časti nezvratného slovesa.

Literatúra

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 790 s.
KAČALA, J.: Neosobné slovesá so slovotvorným formantom *sa.* Slovenská reč, *44,* 1979, s. 321–327.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
ORAVEC, J.: Zvratné zámeno vo funkcii objektu: In: Jazykovedné štúdie. 13. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977. 221 s.
ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 131.
PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1943, s. 75, 91.
RUŽIČKA, J.: Zo sémantickej problematiky slovies. In: Studia Academica Slovaca. 6. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 481—489.
Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.
Veľký slovensko-ruský slovník. Zv. 1. Red. D. Kollár. Bratislava, Veda 1979. 976 s; Zv. 2. Red. E. Sekaninová. Bratislava, Veda 1982. 839 s.

Elena Krasnovská

ADMINISTRATÍVNO-PRÁVNA TERMINOLÓGIA V PREDBERNOLÁKOVSKEJ SLOVENČINE NA KONCI 18. STOR.

Záujem o pestovanie národných jazykov bol v Uhorsku na konci 18. stor. podnecovaný aj politicky. Centralistické reformy Jozefa II. obsahovali totiž napriek germanizačnému tlaku požiadavku pestovať národné jazyky. Vyžadovala to potreba byrokratickej organizácie moci, založená aj na komunikácii medzi centrálnymi a nižšími úradmi (porov. Krasnovská, 1982).

Pestovanie domáceho jazyka v náukovej spisbe týchto čias možno doložiť vznikaním viacjazyčných slovníkov, v ktorých sa medziiným riešili aj terminologické problémy (porov. napr. terminológia v Kamaldulskom slovníku; Skladaná, 1977). Úsilie zaviesť systematickú odbornú terminológiu čerpajúcu z domáceho slovného fondu možno napr. ukázať na odborných dielach z jazykovedy (Kotulič, 1982), z geografie (Majtán, 1982) a z botaniky (Majtánová, 1983). Trochu iná situácia bola v terminológii remesiel alebo priemyselných odvetví, ktoré na našom území založili cudzí osadníci. Napríklad v 12.—13. stor. priniesli nemeckí baníci na naše územie s novými výrobnými procesmi aj nové banícke termíny, ktoré vo viac alebo menej poslovenčenej podobe prijali do svojej odbornej reči i domáci slovenskí baníci. Takto sa naše staré banícke názvoslovie domáceho pôvodu rozšírilo o cudzie termíny (Blanár, 1961, s. 144). V baníckej terminológii však aj v 18. stor. bola tendencia zachovávať cudziu terminológiu pre potreby komunikácie. Potvrdzuje to napr. názor prekladateľa Maximiliánovho banského poriadku z roku 1759. Banský ťažiar Ján Vozáry v úvode k svojmu prekladateľskému dielu poznamenáva, že tu vedome neprekladá banícku terminológiu do slovenčiny: „... pri banskem obchode tak dobre u Slovakou jako u Nemcou terminy nemeckie vždy jse zachovali a až posavad jse takove zachovavaji. Nebo kdyby všecko bolo materialiter do slovenčiny preložene, nemohol by tomu žaden bansky človek rozumeti, co jse mluvi“ (Dejiny

staršej slovenskej literatúry I, s. 273; Doruľa, 1977, s. 87). Podobne sa cudzia terminológia zachovávala aj v cechových písomnostiach. Príčina pretrvávania cudzej terminológie v oblasti remesiel a priemyslu v 18. stor. spočíva síce v mimojazykovej skutočnosti, ale tendencia zachovávať ju aj v období, keď sa prejavuje snaha slovakizovať odbornú terminológiu, má jazykovo-komunikatívne príčiny.

Administratívno-právna terminológia nadväzovala na starú, niekedy až veľkomoravskú tradíciu. Je známe, že slovenčina v 16.—18. stor. spĺňala komunikatívnu funkciu nielen v ústnom, ale aj v písomnom administratívnom styku (Doruľa, 1968; Kuchar, 1969; Pauliny, 1983). Pre administratívno-právnu terminológiu v predbernolákovskej slovenčine bolo charakteristické používanie synoným, často vlastne cudzojazyčných ekvivalentov. Bohatá synonymia termínov označujúcich jeden pojem mala v textoch 16.—18. stor. dve príčiny. Bol to jednak módny spôsob vtedajšieho vyjadrovania a na druhej strane práve v administratívno-právnej terminológii išlo o to, aby sa bohatým synonymickým radom termínov priblížil a objasnil ich význam. Na jazyk administratívno-právnych písomností vplývali aj cudzie jazyky (podrobne sa tejto problematike okrem iných venoval J. Doruľa, 1977). Ak skúmame vplyv iných jazykov na slovenskú administratívnu terminológiu z hľadiska intenzity a v časových prierezoch, zisťujeme, že na slovenskú terminológiu najviac vplývali latinčina a čeština. Čeština okrem iného aj preto, že jej vypracovaný administratívny jazyk bol pre slovenčinu istým modelom. Tak napr. už na začiatku 15. stor. boli známe v Čechách po česky písané formuláre a návody, ako vyhotovovať rozličné písomnosti administratívno-právneho charakteru s vypracovanou latinskou a českou terminológiou (Mareš, 1900). Podľa takýchto formulárov postupovali aj slovenskí pisári, hoci v tom čase boli známe aj latinské formuláre, ktoré vydávala cisárska kancelária ešte aj na konci 18. stor. (porov. Formulae solennes styli in cancellaria curiaque regum, 1799). Latinčina sa pokladala ešte aj v 18. stor. za jazyk vzdelancov. Administratívno-právne písomnosti sú presýtené latinčinou aj preto, že ako pestovaný a vypracovaný jazyk mala latinčina dispozície spĺňať požiadavky administratívno-právnej terminológie (ustálenosť, nepríznakovosť ap., porov. Horecký, 1956; Kuchar, 1969, s. 277).

Otázka vplyvu nemčiny na jazyk týchto písomností bola už v jazykovednej literatúre podrobnejšie rozpracovaná (Blanár, 1983; Doruľa, 1977; Kuchar, 1969). Žiada sa len podotknúť, že renesancia nemeckého jazykového vplyvu na lexiku administratívno-právneho štýlu bola výrazná najmä na konci 18. stor. Maďarčina poznačila lexiku administratívnych písomností v porovnaní s inými jazykmi najmenej.

Na konci 18. stor. možno zaznamenať zjavné úsilie sprístupniť a spres-

ňovať administratívno-právnu terminológiu. Z tohto hľadiska je zaujímavé dielo J. Wagnera Užitečne zebranj nekterych spisu z r. 1797.[1] Ide vlastne o štylistickú príručku obsahujúcu návod, ako zostavovať jednotlivé administratívno-právne písomnosti z formálnej, terminologickej a obsahovej stránky. Nie náhodou pripísal autor svoje dielo asesorovi Zvolenskej stolice.[2] Išlo pravdepodobne o splnenie stanoveného príkazu.[3] Dielo pozostáva z dvoch častí. V prvej časti je 9 kapitol.[4] Druhá časť obsahuje návody, ako zostavovať drobnejšie písomnosti administratívno-právneho žánru, ako sú napríklad kontrakty, svedectvá, rodné a výučné listy, pasy a pod. Zaujímavé sú autorove poznámky o potrebe dodržiavať formálne nevyhnutné údaje, ktoré má každá administratívna jednotka obsahovať (dátum, podpis, mená svedkov ap.). Pozoruhodné je autorovo upozornenie na čistotu štýlu, na používanie presnej, jednoznačnej terminológie: „Pri spisych techto... (treba) pri običegnych formularjch aneb takrečenem stylo curiali zustati, aby snaď užjwage slowa slična a na widličkach postawena (pisateľ) časem omrzlosti mnohe okusowati nemusel“ (WU, ftk. 119). Podľa autora teda má mať termín dve vlastnosti. Nemá to byť podľa ľubovôle vybraté „sličné“ slovo, ale má to byť zaužívaný, ustálený a predpísaný termín. Termín má mať jeden presný význam, nemá to byť slovo „postavené na vidličkách“, teda dvoj- alebo viacvýznamové. Preto sa J.

[1] Užitečne zebranj nekterych spisu, gako gsu: wytahy aneb konti, licitacie, upsanj sluhuw, swedectwj, wyswečenj, kontrakty, dawky, insstantie, a. t. d., kterych w obecnem žiwote weliky užitek gest, a ktere podle naučeny w teto knižečky obsaženego y bes pomocy negakowjho prawnjho čloweka geden každy sam zepsati muže. Widane od Jozefa Wagnera pri hlawny nacionalske mjssane sskoli slaw. a kral. mesta Brezna prwnyho učitele a sprawce pro sskoli mestke. Wytissteno w Banskeg Bistricy w impressy Jana Stefány roku 1797. Fotokópie rukopisu tejto pamiatky sú uložené vo fototéke odd. dejín slovenčiny JÚĽŠ SAV pod signatúrou 2 128. Má 64 strán (ďalej WU).

[2] Urozenemu panu Engler Andrási slaw. stolicy zwolenske assessorowy, slaw. a kral. mesta Brezna p. rychtarowy a tehože mesta sskoli hlawny nacionalske mjssaneg insspektorowy na doswečenj dedikuge wydawatel (WU, ftk. 117).

[3] Tato knyžečka podle meho usy'owanj ma gak djtkam, ktere w nacyonalskych sskolach wynaučowane bjwagi, tak tess y dospeljm lidem takowjm, ktery gi potrebny gsu, poslužiti. Sskolskym djtkam, kterym se wyklada, gak w rozličnjch obecneho žiwota potrebach spisy dane bytj magj, aby slowenske djtky slowensku knižečku pri vynaučowanj pred sebu meli w njžby gadro toho učenj se nachazelo. Temto zwlásste chtel sem poslužiti. Dospeljm lidem, gestli tuto mu pracy aspon nekterjm posluženo bude, dossel sem cyle meho (WU, ftk. 117).

[4] Kapitula prwnj. O auscygli aneb kontu (ftk. 119). Kapitula druha. O assygnacy aneb wykazu (ftk. 122). Kapitola tretj. O kwitancyech. Kwietancy (ftk. 123—124). Kapitola č'wrta. Oprotikwietancy. Contra-Qvittung. Protikwietancy (ftk. 125). Kapitola pátá. O obligacyech aneb Chartabiankach (ftk. 126). Kapitola ssesta. O mortyfikatorjch (ftk. 133). Kapitula sedma. O assekuracy aneb ubespečenj (ftk. 134). Kapitola osma. Darowny listy (ftk. 135). Kapitola dewata. Furmanske cedule. Frachtbrief (ftk. 137). V druhej časti sa au'or zaoberá jednotlivými listinami. Cessyonal, cessy aneb listek odstupenj (ftk. 138). O swedectwj (ftk. 139—142). Swedectwj. Attestat (ftk. 143). Kundschafft (ftk. 147). O listech pruchodu, passy (ftk. 147). Swedectwj strany sobassu (ftk. 149). O Kssaftych aneb o poslednj wuli (ftk. 152). Licitatye. Konkurs. O insstancii aneb prosbe (ftk. 164—171). O kontraktoch aneb umluwoch (ftk. 171—180).

Wagner usiluje naplniť každý termín obsahom, vysvetliť ho a ukázať jeho fungovanie v predpísanom kontexte. Autor spisu sa takto vlastne zaslúžil o prvú uvedomenú tvorbu základov slovenskej administratívno-právnej terminológie. Zásady, ktorých sa pri svojej terminológii pridržiaval, už v mnohom pripomínajú požiadavky, ktoré sa na odbornú terminológiu kladú dnes. (Podoba útvarov administratívno-právneho štýlu je dnes takmer celkom normovaná, tieto útvary sa nevyvíjajú vnútri jazyka, ale zásahmi zvonku; porov. Mistrík, 1970, s. 156. V odborných terminológiách sa odstraňujú také termíny, ktoré majú konotačné významy; porov. Ondruš — Sabol, 1981, s. 222.)

Na rozbor typických javov v administratívnej terminológii sme vybrali z prvej časti príručky J. Wagnera šesť termínov: *asekurácia, asignácia, auscigeľ, kvitancia, mortifikátor, obligácia.* Lexikologickým rozborom vybraných termínov sa pokúsime ukázať, z akej jazykovej situácie autor vychádzal, aké tendencie (i nejazykové) pri tvorbe termínov sledoval a aký je jeho prínos pre ďalší vývin administratívno-právnej terminológie.

1. A s e k u r á c i a. — Slovo *asekurácia* malo v textoch z predbernolákovského obdobia pomerne častý výskyt. Do slovnej zásoby sa začlenilo pevnejšie už v 17. stor.[5] V 16. stor. sa v textoch viac používali synonymá slova *asekurácia — istota, uistenie: pan Vrbanus Kegant darom darowal mi deset talerow. Pro v g i s s t e n i pak techto darow potwrdil sem tento napis mow wlastnow rukow* (RUŽOMBEROK, 1571). Zo 17. stor. máme už doložené slovesné tvary *asekurovať, asekurovaný* svedčiace o zdomácňovaní tohto slova. Slovo je prevzaté z latinčiny a má v textoch význam „uisťovať":

... poddanj weliku radost w srdcy swem magy, kdy o swem panu gsu *assecurowany,* že gim wssecko dobre chce (CO, 17. stor.); — (vojaci) *assecurowali* nas, že za peniz sskody se nestane (DUBNICA, 1683).

Význam slova *asekurácia* sa postupne terminologizoval tak, že z neterminologického významu „ubezpečenie, uistenie" sa vyvinul terminologický význam prechodom cez medzistupeň použitia slova v zaužívaných formulách typu:

... pro wetsy *assekuratiu* a gistegssy defensiu (BOCA, 1664) — ... pristupil

[5] Okrem dokladov z diela J. Wagnera sú v texte štúdie použité doklady z kartotéky Historického slovníka slovenského jazyka (HSSJ), ktorá je uložená v JÚĽŠ SAV. V príspevku sú použité datovania a skratky tak, ako sa používajú pri koncipovaní hesiel do HSSJ. Použité skratky: CO Cantus et orationes, 17. stor. Rkp. t. č. v súkr. vlastníctve. — KS Syllabus dictionarij latino-slavonicus, 1763, 948 s. Rkp. v Univerzitnej knižnici v Budapešti, sign. M 64. — MS Mokoš, D.: Sermones panegyrico-morales. 1758, 576 s. Rkp. v OSzK v Budapešti. — TP Thamassy, M.: Prawa katolicka ručny knyžka. Trnava, J. A. Friedl 1961. — LU Lešák, J.: Vměnj počtu... Bratislava, F. A. Patzko 1775, 260 s. Rkp. v Univerzitnej knižnici v Budapešti.

pred slowutny aurad Georgius Marczek, chtegice sebe las na Iakussowe ... do knyhy zapsati, a to učinil pre lepssye swedomy, ačprawe y obligator ma od neho, wssak pro lepssy *assekuratiu*, gestlyby obligator mu kde zhinul, aby gistegssim mohol bity (MARTIN. 1721).

Ako administratívny termín už možno chápať toto slovo v nasledujúcom kontexte:

... podle *assecuratie* (teda listiny, v ktorej je zverejnené „ubezpečenie") pytal swedek od tohože pana Ivanka Adama sebe osemnast grossy zaplatiti, na čuo p. Ivanka Adam odpowed dali, že on platit nebude (DRAŽKOVCE, 1714).

Užší terminologický obsah „záruka, poistenie, poistný list" dáva slovu *asekurácia* vo svojej príručke J. Wagner (ftk. 134):

„O *asekuracy* aneb ubespečenj. Pjsma teto obzlasstne u welikych a pomorskych kupcuw w običegi gsu, kdyss se plawcy aneb kupcy zawazugu, že gym zwerene wecy, penize, zbožj kam poručeno doprowodju a oddaggu a gestliby negak lode skrze zatopeny, ukradenj ... zkapaly, sskodu podle zmluwy učinene wynahradj. Dawagu se ale tess y od remeselnjkuw a kunsstjruw, kdyss kupec z ohedu dobroty, stalosti a dokonalosti kupy kupene wecy ugisten byti žada."

V súčasnej slovenskej terminológii sa termín *asekurácia* vo význame „poistenie, poistné" (porov. Slovník slovenského jazyka [SSJ] I, 1959, s. 48; Právnický terminologický slovník, 1952, s. 13) hodnotí ako zastaraný. Slovo je známe v nárečiach celého Slovenska vo význame „poistenie, poistné" (platené poisťovni), ale pokladá sa už za slovo, ktoré používa iba staršia generácia. Vývin termínu *asekurácia* ukazuje, ako zmeny v reáliách vplývajú na zmenu významu termínu (od listiny podpísanej a vierohodne potvrdenej až po poistnú zmluvu v poisťovni), a možno na ňom dokumentovať terminologický vývin, ktorý sa často formoval umelými zásahmi kodifikátorov, akým bol napr. aj J. Wagner.

2. A s i g n á c i a. — V diele J. Wagnera sa významová náplň termínu *asignácia* vysvetľuje takto: „O assygnacy aneb wykazu. Assygnacy aneb wykazem poručjime, aby gmenem nassjm ten, na koho wykaz znj, tomu, kdo gemu geg doda, to čo doloženo gest, dal" (WU, ftk. 122). J. Wagner priradil k latinskému termínu slovenské vysvetľujúce slovo „výkaz". Slovo *výkaz* sme však v staršom materiáli vo význame „príkaz, poukaz", o ktorý vlastne autorovi šlo, nenašli. V textoch z 18. stor. sa vyskytuje výraz *asignácia* v terminologickom význame „príkaz, poukážka, doklad, na ktorý sa má niečo dať, vyplatiť ap.": *portassovi, kteri nosil a s i g n a t i e na drewo ... dalo se na conventie a a s i g n a t i e fl. 48* (JELŠAVA, 1781). Slovo *asignácia* sa pevne začlenilo do slovnej zásoby slovenčiny (porov. SSJ I, 1959, s. 49). Dodnes sa zachovalo v stredoslovenských nárečiach ako

termín v jazyku staršej generácie vo význame „poukaz, poukážka“ (napr. na odber dreva). Uvádza sa aj v Právnicko-terminologickom slovníku A. Zátureckého (1923, s. 24) a dochovalo sa aj v administratívnej terminológii súčasnej slovenčiny ako termín z oblasti finančníctva.

V súvislosti s týmto termínom sa pokúsime načrtnúť aspoň časť problematiky, s ktorou sa treba vyrovnávať pri určovaní polysémickej štruktúry slovakizovaných latinských termínov v predbernolákovskej slovenčine.

Z uvedenej definície termínu *asignácia* je jasné, že slovom *asignácia* sa rozumie písomný doklad (záznam, zaznačenie), ktorým sa druhá osoba splnomocňuje vyplniť dispozície toho, ktorý asignáciu vydal. V terminologickej oblasti sa však nevyskytuje iba slovo *asignácia*. Silný terminologický charakter nadobúda aj sloveso *asignovať*, ba možno povedať, že toto sloveso je vlastne termínom, a to všade tam, kde jeho pojmovú náplň vyjadruje význam „vydať asignáciu“. Táto terminologická náplň slovesa *asignovať* nám môže pri troche nepozornosti uniknúť a pri určovaní významovej stavby slova by sme sa mohli uspokojiť iba so všeobecným významom. Pri slovese *asignovať* by to bol napr. význam „poznačiť, podpísať“, porov. text: *poslowy, ktery nosil list na Orawu assignowany skrz pana Zaluskeho d. 45* (ŽILINA, 1664). Tu sa nám priam vnucuje všeobecný význam „poznačený, podpísaný“. Ide však o „asignáciu“ ako doklad, ktorým p. Zalusky poveruje inú osobu splniť jeho rozkaz alebo želanie. V opačnom prípade by sa pisateľ listu uspokojil so slovesom *podpísať (list podpísaný od p. Zaluského)* alebo jednoducho s konštrukciou *list od p. Zaluskeho*. Takisto doklad *restancya, ktera se assignuge k wiplacenj* (S. ĽUPČA, 1783) by mohol zvádzať k takej interpretácii významu slovesa *asignovať*, ktorá súvisí s pôvodným neterminologickým významom tohto slova: „označiť, označovať, určiť, určovať“. Doklad z r. 1783 má však terminologickú náplň, ktorú by sme interpretovali takto: reštancia, na ktorú sa dáva asignácia na vyplatenie.

Iné doklady so slovesom *asignovať* sú už jednoznačné, významovo jasné:

Pan Simon Markowiczky zase odpovedal, že ktery statek pani Sophiu Wilchiczku concernuval, ten sem wssecek per manus *assignowal* a resignoual (TRENČÍN, 1614). — Zwrchu psanu zem oracy gegich milosty per manus yrek yrekom a wek wekom gsem *assignowal* a pustil (KRUPINA, 1692). — Stephanus Merskowicz a Maria Merskowicz z oczini sweg w nekterich weczach gakossto z domu a zahumnga ani w vzitku, ani wiplaczeni az do tohoto času negsu, abi amplissimus magistratus take gim prisluchagicze csastky modalitate sua *assignowal* (S. ĽUPČA, 1781).

Obojvidové sloveso *asignovať* má v týchto dokladoch význam „písomne právne niečo prideliť/prideľovať, dať/dávať“.

Analogické riešenie terminologických významov treba uplatňovať aj

pri iných podobných prípadoch (napr. *inštancia — instovať* — podávať inštanciu; *koramizovať, urobiť koramizáciu* — podpísať úradnú listinu v prítomnosti úradnej osoby).

3. A u s c í g e l. — Na označenie významu „účet, záznam podávajúci prehľad o stave a zmenách hospodárskych prostriedkov" sa v staršej slovenčine používali výrazy *konto, lajster, rachung, register, suma sumarum, počet* a v 18. stor. aj termín *auscígel*. Azda najfrekventovanejšie bolo v textoch slovo *počet*. V kartotéke HSSJ sme nenašli v tomto význame použité slová *výťah, výkaz* (peňazí ap.). Nemecký termín *auscígel* je doložený z 18. stor.:

... *auscigel* kotlarskeg roboty na stranku geho milosty p. p. grófa Illesházy Iosepha (BRATISLAVA, 1729): — ... na tento spůsob kupcy, kramaři, řemeslnjcy swé konty, registřjky, *auscygle* nebožto lagstře sporádagú (LU, 1776).

V príručke J. Wagnera sú okrem výkladu termínu *auscígel* uvedené aj príklady naň: „O auscygli aneb kontu. Auscigle (: z nemeckého *Auszug*, čoss znamena wytach:) gmenugj se proto, ponewadž we wetssych mestach remeslnjkum, kumsstyrum naloženo gest, aby to, čo komu delali, podle času a poradku ... do knych poznamenali a z knyh tech to, čo komu na wjru dali, zwerili wytahnute kuntu swemu oddali (WU, ftk. 119—120). Nasledugjcy prjkladowe wec tuto nam zretedlnegi wyswetli: Poznamenanj (:vypis:) kregčjrske roboty, kteru sem ga niže podepsany panu Jozef Welinowi wyhotowil roku 1796. Dne 5. Mage. Dluhy kabat pro synačka R. zl. 3. Pro panj manželku zelena kamizolka kr. 4."

Slovo *auscígel* v slovenčine nezdomácnelo. Nenašli sme ho ani u A. Bernoláka, ani v nárečiach, nedostalo sa vôbec do odbornej terminológie, hoci označovalo bežnú reáliu z administratívnej oblasti. Vypadlo zo slovenskej slovnej zásoby pravdepodobne začiatkom 19. stor., a to aj napriek tomu, že bolo frekventované a že ho J. Wagner uvádza ako jedno z dvoch synoným, ktoré pre pojem *účet* vybral.

4. K v i t a n c i a. — Je to z latinčiny prevzaté slovo, ktoré má v administratívno-právnej terminológii význam „potvrdenka" (Právnický terminologický slovník, s. 45). V SSJ (I, s. 804) sa pokladá za zastarané slovo s významom „poukážka, potvrdenka, poistenka". V kartotéke HSSJ je tento termín bohato doložený od 16. stor.:

Dal sem tych fl. 100 sprosta, anyž gakowu *kwytanciu* od w. m. wzewssy (PRÍBOVCE, 1565). — Dluhi kam nagskoreg poplat a *qvietantij*, s kteru by to qvietoval, žadeg (KOB, 1666). — Wikazuge na patnasty *quietantiach* w qvietantionalskey knissky zapsanich pod podpisem paneg welkomozneg od počtu prwnegssyho 14. aug. 1717 učineneho 165 fl. (M. KAMEŇ, 1717). — Parasynanche: *kwitántia* (KS, 1763).

Podoba *kvit-* môže poukazovať aj na vplyv nemčiny. V textoch sa používajú obe podoby rovnako. Dokazuje sa to aj v diele J. Wagnera (ftk. 123): „Kwitancy gest takowe pjsmo, skrze ktere nekdo wyznawa, že wecy aneb penjze sobe aneb ginemu prisluchagicy k rukam prigal." Vo Wagnerovej príručke sa vysvetľuje aj obsahová náplň slova *oprotikvitancia,* ktoré má už podobu s *-ie-* (WU, ftk. 125): „Oprotikwietancy contra Qvittung. Tyto spisy zwlasste w nassych nynegssjch časych welmi se wyhledawagj a takmer pospolite do užitku prichazagu. Oni negsu nič gine, gen (:gako y sam napis ukazuge:) kwietancy na prigatu kwietancigu dana."

V slove *oprotikvitancia* je zachytený recipročný význam odovzdávania potvrdeniek o prijatí a odovzdaní kvitancií. Z 18. stor. je v kartotéke HSSJ doložená aj skrátená podoba termínu *kvietancia,* a to *kvit: Cžloweče, q v i t wezmi od werjtele na to, což zaplatil smele* PoP 1723. — *Cela dedina o tym zna a videla, od neho k v i t mam, že mi je dlužen* (ABOV, 1783). Z hovorového štýlu súčasnej slovenčiny je známe použitie nesklonného zmeraveného slova *kvit* v mennom prísudku s významom „vyrovnaný": *už sme si kvit, som s tebou kvit.* Frazeologizmus *byť kvit* má pôvod v administratívnom termíne *kvit, kvitancia,* ktorým sa vyjadrovalo vyrovnanie sa dvoch osôb, ktoré boli v istom finančnom či právnom vzťahu a ten sa skončil. V súčasnej slovenčine nie je pôvodný význam frazeologizmu *byť kvit* taký explicitný, ale vždy naznačuje vyrovnanie istej podlžnosti (aj v prenesenom zmysle). Ako synonymum termínu *kvitancia* sa v textoch HSSJ vyskytuje slovo *rekognícia:*

Tak was žadam, kdy tam pridete, wezmite gu k sebe [škatuľu s listami] od pana doktora a dagte mu od seba *rekognitiu,* že wam do ruky wydal a potom posslite gu sem ke mne (BRUMOV, 1672). — *Recognitia,* že gest y sama dobre wjem, stranj wizdwiženj penezi toljarou dwanast (BYSTRIČKA, 1736).

Termín *kvit, kvitancia* sa dodnes vyskytuje v jazyku staršej generácie, v nárečiach na celom Slovensku a v živej reči vo frazeologickom spojení *byť kvit.* Synonymný termín *rekognícia* sa v slovenčine neudržal.

5. M o r t i f i k á t o r. — Tento termín, prevzatý z latinčiny, J. Wagner (ftk. 133) vykladá ako druh kvitancie: „O mortyfikatorjch. Takoweto pjsmo w ten čas se dawa, kdyss nekdo dluch zaplatil a obligator, ktery se gemu wydati a wratiti ma, aneb zhorel, aneb stracen, aneb ukraden gest." V kartotéke HSSJ je sloveso *mortifikovať* dostatočne doložené. Označuje činnosť, ktorú substantívom vyjadrujúcim výsledok deja opisuje J. Wagner:

... accomodugice se deliberatiy slawneg stolice, wssecki causi a actie gedneg y druheg stranki *morteficugeme,* cassugeme a invalidugeme in perpetuum (Z. PODHRADIE, 1630). — ... Proces naproti gegich milostiam pohnuti w nicz

uwozugeme, *mortificugeme* a anihilugeme (N. MESTO n. V., 1732). — ... pro causu autem, žebi guss cessional predtim bil widati, skrze tento se kassiruge, annihiluge a *mortificuge* (S. LUPČA, 1780).

Ako vidieť z exemplifikovaných kontextov, slovesný termín *mortifikovať* má v textoch bohatú synonymiu: *anihilovať, kasovať, kasírovať, invalidovať, v nič uvodzovať (obracať, uvádzať), ničiť* (Blanár, 1963, s. 230). J. Wagner si napriek bohatej synonymii vybral len termín *mortifikátor.* Tento termín nachádzame aj v slovníku A. Zátureckého (1923). V súčasnej spisovnej slovenčine má slovo *mortifikácia* ako právny termín význam „umorenie, vyhlásenie listiny za neplatnú" (SSJ II, 1960, s. 180). V nárečiach sa nevyskytuje a neuvádza ho už ani slovník A. Bernoláka.

6. O b l i g á c i a. — Tento termín sa v dnešnej spisovnej slovenčine používa vo finančníctve, kde má význam „dlžobný úpis" a v právnej terminológii s významom „záväzok" (SSJ II, 1960, s. 429). J. Wagner priradil k latinskému slovu *obligácia* jeho synonymum prevzaté z taliančiny *chartabianca,* ktoré v tom čase tiež malo terminologizovaný význam „dlžobný úpis". Pri tomto J. Wagner vychádzal z vtedajšej administratívno-právnej terminológie, v ktorej sa slovo *chartabianka* vyskytuje v dokladoch z 18. stor. (1710, 1768) v podobách *chartabianka, kartobianka.* Podoba s *k-* na začiatku slova svedčí už o väčšom stupni zdomácnenia slova. Vo Wagnerovej príručke nachádzame túto definíciu slova *obligácia* (ftk., 126—132): „Obligacy gest takowe pismo, kterym nekdo uznawa, že sobe od gisteho N. N. netčo wypožičil aneb gemu za netčo platiti powinny gest. Ten, ktery netčo druhemu dlužen gest, wola se dlužnjk, ten pak, komu dlužen gest, gmenuge se weritel." V písomnostiach 16.—18. stor. je doložené slovo *šulprif* ako nemecký ekvivalent slova *obligácia* vo význame „dlžobný úpis" (z pôvodnej nem. podoby *Schuldbrief;* Doruľa, 1977, s. 91). V kartotéke HSSJ sú v tomto význame doložené ešte aj synonymné termíny *dlžný list, obligatórny list,* ako aj slovotvorné varianty slova *obligácia (obligátor, obligatória, obligatórium)* a ich deminutívne tvary *obligátorček, obligátorík.* Slovotvorná pestrosť termínu dokazuje jeho pevnú začlenenosť do slovnej zásoby predbernolákovskej slovenčiny. Pritom je zaujímavé, že podoby *obligatoria* a *obligatorium* sú v kartotéke HSSJ doložené len zo 17. stor.:

M. Keyser mne dluzen dluhu sprawedliweho fl. 100. Ted se protestugj ... kdekolwek koho nagyti z wasseho mesta, obstawjm vtratu, sskodu podle geho *obligatorium,* yaky gest vczinil przi przitomnosti lidj dobrych, ktere *obligatorium* pan rychtar wasseho mesta czital (URMINCE, 1606). — Dluch tenn, kterym gest nam zawazan pan Isstwan, ktereho *oblygatoria* pry mne byla, ma byty rozdelen na polowicz oanu bratru memu (TRENČÍN, 1608).

Podoby *obligátor, obligácia* sú doložené aj neskôr:

Na čuo pre lepssy teg wecy stalost a wereny pritomne pismo aneb *obligatiu* swu wlasny ruku mena meho a manželky meg s podpisanym a pečety potwrdenym pre lepssy assecuratiu widal sem (PRIEVIDZA, 1733).

Slovo *obligácia* sa však v textoch z 18. stor. vyskytuje aj vo význame „právny záväzok", asi aj preto sa na označenie konkrétneho dokladu — dlžobného úpisu — častejšie používalo slovo *obligátor*. Malo užší rozsah, vzťahovalo sa len na konkrétnu listinu: *Gak tich pyetsto zlatich mi wiplati, teda ten o b l i g a t o r, czo na ti penize ze sobe dal, naspatek newratim a tim spusobem tato o b l i g a t i a dluhu prestane* (PODHRADIE, 1717), V tomto význame sa v textoch vyskytuje aj synonymum slova *obligácia — revers(al),* napr.: *Kolikrat bich proti teg obligaty a r e v e r s a l u meho včinil, powinen sem panum anebo magistratu odlozit zlatih vherskich dwacat* (BARDEJOV, 1656). Vo význame „záväzok" sa slovo *obligátor* dostalo aj do neadministratívnych textov: *Wssecko a gakekolwek protiwenstwa sweta tohoto oprawdiwe gsu znameni a gako negaki zawazek aneb o b l i g a t o r wecneho spaseni* (MS, 1758). Na význam „záväzok" poukazuje aj použitie slovesa *obligovať: To wssecko nas o b l i g u g e a zawazuge, abichom wikonali, což znamenano a figurowano bylo* (TP, 1691). Sloveso vo zvratnej podobe *obligovať sa* je utvorené analogicky so slovesom *zaväzovať sa: (mlynár) o b l i g u g e se, žebi mlin w dobrem porgatku držal* (L. JÁN, 1704). Ojedinelé deminutívne podoby slova *obligátor — obligátorík, obligátorček* majú expresívny význam. Nejde tu o menší dlžobný úpis, lež o použitie v kontexte, ktorý vyjadruje poníženosť a ľútosť dlžníka nad tým, že peniaze nevrátil načas. K terminologickému významu pribudol aj konotačný význam. Slovo *obligácia* je v slovníku A. Bernoláka (s. 1788) označené ako neslovenské v obidvoch významoch. Uvádza ho aj Kálalov slovník (s. 392) a vyskytuje sa v nárečiach na celom území Slovenska.

Záver. Dielo J. Wagnera možno pokladať za výkladový tematický slovník administratívno-právnej terminológie z konca 18. stor. Kým charakteristickou črtou administratívno-právnej terminológie zo 16.—18. stor. je úsilie približovať používateľovi význam termínu navrstvovaním synonymných a blízkych výrazov, u J. Wagnera badáme výraznú snahu termíny napĺňať jednoznačným obsahom a používať čo najmenej synoným. J. Wagner obchádza niektoré zaužívané slovenské alebo latinské termíny a nahrádza ich nemeckými. V záujme jednotnosti a ustálenosti termínu J. Wagner odstraňuje z administratívnej terminológie slovotvorné dublety. Ukázalo sa, že J. Wagner sa v terminológii administratívno-právnych písomností vedel orientovať. Vybral zväčša také termíny, ktoré boli do ja-

zyka administratívy dobre začlenené a dodnes sa používajú aj v nárečiach.

Situácia, ktorá bola v jazyku administratívno-právneho štýlu na konci 18. stor., bola dobrým základom na vznik a vypracúvanie systému administratívnej terminológie spisovnej slovenčiny v štúrovskom období a neskôr i v matičných rokoch, v ktorých napr. P. Dobšinský zdôrazňuje požiadavku odgermanizovania slovenčiny a D. Lichard radí nepoužívať cudzie slová tam, kde máme vlastné, slovenské (Blanár — Jóna — Ružička, 1947, s. 59). J. Wagner v mnohých prípadoch sledoval podobné ciele už v r. 1797 úsilím spriezračňovať termíny a navrhovať k nim slovenské varianty.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Německo-Uherskí. Budae 1825—1827.

BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Slovníkový rozbor počtových kníh z baníckej osady Boce. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961. 336 s.

BLANÁR, V.: K terminológii v matičných rokoch. Československý terminologický časopis, *2*, 1963, s. 257—274

BLANÁR, V.: Vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období. Slovenská reč. *43*, 1983, s 321—330.

BLANÁR, V — JÓNA, E. — RUŽIČKA, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 254 s.

Dejiny staršej slovenskej literatúry I. Red. A. Mráz. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958. 318 s.

DORULA, J : O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského Slavica Slovaca, *3*, 1968, s. 333—352.

DORULA, J : Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977. 134 s.

Formulae solennes styli in cancellaria curiaque regum... Vydal Martinus Georgius Kovachich Pešť, v tlačiarni M. Trattnera 1799. 563 s.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

KOTULIČ, I.: Z predbernolákovskej slovenskej jazykovednej terminológie. In: Jazykovedné štúdie. 17. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1982, s. 93—118

KRASNOVSKÁ, E : O jazyku kurensov z rokov 1784—1790. In: Jazykovedné štúdie. 17. Red Š. Peciar. Bratislava, Veda 1982. s. 39—59.

KUCHAR, R.: K vývinu slovenskej právnej terminológie. Slavica Slovaca, *4*, 1969, s. 276—290

MAJTÁN. M.: Začiatky slovenskej geografickej terminológie. In: Jazykovedné štúdie. 17. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1982, s. 73—92.

MAJTÁNOVÁ, M.: Z problematiky súčasného a historického slovenského botanického názvoslovia. In: Jazykovedné štúdie. 18. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1983, s. 69—78.

MAREŠ, F : Prokopa písaře novoměstského česká Ars dictandi. Rozpravy české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Praha, VIII, 1900, 2, s. 3—42

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 415 s.

ONDRUŠ, Š — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 313 s.

PAULINY, E : Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983 248 s.

Pracovní hes'ář českého právněhistorického terminologického slovníku. Praha 1975 773 s.

Právnický terminologický slovník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1952. 181 s.

SKLADANÁ, J.: O rozsahu slovnej zásoby v Kamaldulskom slovníku z roku 1763. In: Nové obzory. 19. Red. Jozef Paláșthy, Prešov, Múzeum Slovenskej republiky rád 1977, s. 323—334.
Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1966
ZÁTURECKÝ, A.: Právnický terminologický slovník. Bratislava, nákladom Právnickej jednoty na Slovensku 1923. 197 s.

Konštantín Palkovič

JOŽO MARTINKA A SLOVENČINA

V jubilejnom roku časopisu Slovenská reč pokladáme za vhodné upozorniť na jedného z prvých prispievateľov Slovenskej reči Jožа M a r t i n k u. J. Martinka sa narodil 15. 2. 1883 v Prievidzi, pochádzal z robotníckej rodiny. Základné a nižšie stredné vzdelanie získal v Prievidzi, vyššie triedy gymnáziu v Košiciach, potom na gymnáziu v Bratislave, v rokoch 1942— odboru geografia a prírodopis ukončil v Budapešti na filozofickej fakulte a na technike.

Po štúdiách pôsobil ako stredoškolský profesor na gymnáziu vo Veľkom Bečkereku (dnes Zrenjanin v Juhoslávii), od r. 1918 až do roku 1938 na gymnáziu v Košiciach, potom na gymnáziu v Bratislave, v rokoch 1942—1947 pracoval v úradoch ústrednej školskej správy (na ministerstve a povereníctve), v rokoch 1947—1950 ako univerzitný profesor geografie na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave, napokon ako vedecký pracovník Geografického ústavu SAV. Zomrel 8. decembra 1947 v Bratislave.

Písal štúdie a články z oblasti geografie (najmä z dejín), ale aj z antropológie, geológie, botaniky, národopisu a uverejnil životopisy významných pracovníkov slovenského pôvodu. Všade kde to povaha štúdie dovoľovala, zverejnil množstvo ľudových výrazov a prejavil záujem o kultúru jazyka a bohatstvo slovenskej slovnej zásoby.

Bol redaktorom a prispievateľom Sborníka Spolku profesorov Slovákov (SSPS — 1922), v ktorom uverejnil *Návrh na prípravu slovenskej prírodovednej terminológie* (1942), ako aj správu o výsledku zbierania príspevkov k slovenskej terminológii (1925). Hoci bol geografom, zaoberal sa aj jazykovými otázkami, a preto ho Spolok profesorov Slovákov vybral ako jedného zo svojich 8 delegátov na „očistu slovenčiny a na zrevidovanie slovenských dejín" (Sborník SSPS, 7, 1927/1928, s. 68).

V Slovenskej reči (SR) uverejňoval články najmä z oblasti onomastiky a predovšetkým prírodovednej terminológie. V článku *Cudzie miestne mená v slovenčine* (SR, *1*, 1932/1933, s. 73) navrhuje písať tieto cudzie miestne

mená tak, ako sa píšu v pôvodnom jazyku. Svoje stanovisko háji aj proti výhradám V. Vážneho (SR, *3*, 1934/1935, s. 12). Okrem toho uverejnil ešte dva onomastické príspevky. Názov *Beskydy* (podľa neho správne *Bezčaď*) pokladá za starý slovenský názov (SR, *8*, 1940/1941, s. 107—109), ale názov *Vihorlat* hodnotí ako pomaďarčenú formu slovenského pôvodu, lebo slovenská forma by mala znieť *Výhorie* alebo *Vyhorať* (SR, *8*, 1940/1941, s. 142—144).

V článku *Niekoľko poznámok* (SR, *3*, 1934/1935, s. 206) poukazuje na slovenské spisovné znenie slov, ktoré sa k nám dostali prostredníctvom povrchnej úradnej a školskej reči, napr. *rehoľa* (rád), *rad* (rada), *poriadok* (rád), *radca* (rada), *rad* (rád), *riadok* (riadka), *neporiadok* (neriad), *usporiadať* (poriadať), *neprestajne* (porád). V druhej časti príspevku (s. 265) sa J. Martinka už viac zameral na prírodovedné termíny, napr. *ríbezle* (viničky), *okúň* (okún), *paprať* (kapraď), *ďateľ strakatý* (strakopúd), *preliačina* (preláklina) a i. V príspevku z r. 1936 (SR, 5, 1936/1937, s. 281) sa popri prírodovedeckých názvoch ako *pestik* (piestik), *pýchavka* (púchavka) zameriava aj na iné javy, napr. lexikálne: *povozník — voziar, môcť — dokázať*, slovotvorné: *Šipka — šipkovský*, ale aj gramatické: *do krov*, nie *kerov*.

V ďalších príspevkoch sa už obmedzil iba na prírodopisné (zoologické) a zemepisné názvoslovie, napr. *kenguru* (klokan), *veľryba* (kyt), *ježovec* (dikobraz), *pásomnica* (tasomnica), *slepúch* (slepýš), *pažerák* (jícen), *pancier* (krunier), *brázdovanie* (ryhovanie) a i.; *barina* (bažina), *prúdy* (pereje), *breča* (breccia; vysl. nie *brekcia*), *točňa* (točna), *ráztoka* (predel), *vlaha* (vlhko), *sopúch* (kráter), *Švábska Jura* (Švábsky Jura), *Amazon* (Amazonka), *Kaukaz* (Kavkaz); *akácia* (agát), *klové listy* (deloha), *koreňobyľ* (oddenok), *stonka* (lodyha) a i. (SR, *4*, 1935/1936, s. 251; SR, *5*, 1936/1937, s. 67, 150, 209; SR, *6*, 1937/1938, s. 99, 201). Pri slovenských termínoch uvádza veľké množstvo ľudových slov (SR, 5, 1936/1937, s. 209). Vo svojich návrhoch sa nedal zviesť úzkoprsým purizmom. Bral ohľad na ľudovú reč, na rozšírenie názvu v iných slovanských jazykoch a na slovanský pôvod názvov; napr. uprednostňuje slovo *rdesno*, lebo je rozšírené aj u iných Slovanov, navrhuje ustáliť ako termín názov *kmín* a pod. Keďže nemal odborné lingvistické vzdelanie, pri svojich návrhoch nemohol vždy rešpektovať príslušné jazykové zákonitosti a dal sa viesť skôr iba svojím jazykovým povedomím. Ako vývoj ukázal, väčšina Martinkových návrhov mala svoje opodstatnenie a v ďalšom vývoji nášho jazyka sa uplatnila. Iné jeho návrhy, hoci ich podopiera etymologickým výkladom, sa neuplatnili (napr. namiesto názvu *stavokrev*, ktorého pôvod si vysvetľuje ľudovou etymológiou, navrhuje názov etymologicky odôvodnený v podobe *stavokres* (SR, *5*, 1936/1937, s. 71).

Svoje jazykové záujmy a zmysel pre výklad pôvodu slov J. Martinka

uplatnil v príspevku *Cudzie názvy záhradných rastlín* (SR, 7, 1938/1939, s. 222; SR, 8, 1940/1941, s. 26, 211; SR, 9, 1941/1942, s. 66), kde vysvetľuje pôvod názov *uhorka, rajčiak, petržlen, zeler, kel, karfiol, kaleráb* a i. V príspevku *Rozmnožovanie kontaminácií v názvosloví* (SR, 7, 1938/1939, s. 60) uplatnil svoj záujem o etymológiu slov. Napr. vznik slova *pštros* vykladá kontamináciou zo slova *pstruh* a *štrus* (z gréc. *struthos*, lat. *struthio*).

Na príspevkoch J. Martinku si treba oceniť jeho zmysel pre jazykovú kultúru, ako i úsilie o výstižnú a primeranú slovenskú zemepisnú a prírodovednú terminológiu. V dejinách slovenskej odbornej terminológie mu preto patrí čestné miesto.

DISKUSIE

Ábel Kráľ

FONOTAKTIKA A MORFONOLÓGIA

V našej fonologickej tradícii sa fonologický systém konštruuje ako paradigmatická celosť. No jazyk a reč sa dialekticky dopĺňajú i prekrývajú — jazyk jestvuje (prejavuje sa) v reči a reč sa uskutočňuje v čase, je teda lineárna a má syntagmatickú dimenziu. Preto aj všetky subsystémy jazyka a jazyk vôbec treba skúmať nielen z hľadiska paradigmatiky, lež aj z hľadiska syntagmatiky. Fonologický subsystém jazyka treba teda skúmať aj s ohľadom na fonotaktiku jeho prvkov. Tým sa do jazykového skúmania súčasne dostáva aj prvok jazykovej dynamiky.

Termín fonotaktika sa ustálene používa v časti odbornej literatúry. Má význam „spôsob, ako sa fonémy v určitom jazyku vzájomne kombinujú" (O'Connor, 1976, s. 229). Ide teda približne o tú skutočnosť, ktorú označuje termín kombinatorika, fonologická kombinatorika, fonologická syntagmatika.

Potreba fonotaktického (fonologického) štúdia sa odôvodňuje tým, že už pri samej identifikácii foném praktický používateľ jazyka využíva i svoju jazykovú znalosť výskytu a možnej spájateľnosti foném v príslušnom jazyku. Preto nestačí iba určiť systém foném, lež treba definovať aj jazykové špecifiká ich výskytu a spájateľnosti. Poukazuje sa aj na to, že jedným zo základných zákonov komunikácie (aj jazykovej komunikácie) je distribučná stabilita prvkov jazykovej formy (porov. Kráľ, 1985a). Stabilita a špecifickosť jazyka nie je iba v tom, čo sa používa, lež aj v tom, ako často sa určitý prvok používa, a ďalej vzťahy jazykovej formy a prvkov jazykovej formy sú značne ustálené a jazykovo špecifické (porov. Herdan, 1966). Z toho vychodí, že fonéma je určená nielen svojou paradigmatikou, lež aj syntagmatikou, t. j. fonotaktikou. Obidvoje patrí k jej podstate. Preto sa vo fonológii musí skúmať aj fonotaktika.

Treba riešiť otázku, v akej minimálnej jednotke sa má skúmať fonotaktika — v rámci slabiky, morfémy alebo slova? Pretože jestvujú špecifiká stavby slabík a morfém a špecifiká kombinatoriky foném na hranici morfém, ale aj špecifiká výskytu foném v stavbe slova, treba fonotaktiku skúmať v rámci slabiky, morfémy i slova. No slovo sa skladá zo slabík a morfém a hranice slova sú aj hranicami morfém, obyčajne aj hranicami slabík. Slovo je aj bilaterálnou jednotkou a základným kritériom na určenie fonémy je kritérium dištinktívnosti skúmanej tiež v slove. Preto

najvhodnejším a najvšeobecnejším rámcom skúmania fonotaktiky je práve slovo.

Od fonologickej syntagmatiky a fonotaktiky treba odlíšiť morfonológiu. Morfonológia skúma rady elementárnych jednotiek v stavbe morfém, no skúma aj kombinatórne modifikácie morfém a ich predpokladané východiskové formy. Morfonológiou prestupuje fonológia do morfológie a dostáva črtu istej dynamiky.

V niektorých prácach sa morfonologická rekonštrukcia začína chápať ako osobitný jazykový subsystém s osobitnými jednotkami, pričom by morfonologický systém mal byť porovnateľný s fonologickým (fonematickým) systémom, no stojaci nad fonologickým systémom ako vyšší, tretí stupeň abstrakcie (Sabol, 1982). Začína sa totiž prejavovať zhoda v poňatí fonetických elementov ako kvalít prvého stupňa abstrakcie a fonologických elementov ako kvalít druhého stupňa abstrakcie (porov. Kráľ, 1978) a je úsilie využiť túto myšlienku všestrannejšie (porov. Sabol, 1982). K osobitným morfonologickým jednotkám (k prvkom morfonologického systému) patrí morfofonéma, resp. morfonéma (Sabol, 1982).

Usudzujem, že základná téza morfonológie v citovanej práci J. Sabola je nejasná, a že sú v nej isté protirečenia. Pokúsim sa poukázať na ne.

Ak by morfofonéma bola osobitnou systémovou jednotkou v hierarchicky nadradenom systéme nad fonologickým (fonematickým), no stojaca v spoločnej línii abstrakcie fóna — hláska — fonéma — morfofonéma, musela by vyhovovať istým kritériám, napr. (1) musela by oproti fonéme mať iného látkového nositeľa alebo (2) inú stavbu (štruktúru), (3) morfofonémy by museli tvoriť osobitný systém (paradigmu), v ktorom by jednotlivé morfofonémy záviseli práve od tohto systému a v ktorom by sa aj vlastnosti (príznaky) morfofoném odvodzovali z ich vzťahov v systéme, (4) morfofonéma ako relevantná súčasť morfémy by sa musela uvedomovať, a to ako iná jednotka než fonéma; potom by morfofonéma (5) ako jednotka vyššieho systému stála nad fonémou podobne ako fonéma nad hláskou a (6) bola by (oproti fonéme) vo vyššom stupni abstraktná (mala by vyššiu mieru všeobecného a chudobnejší obsah čiže menší počet vlastností).

Morfofonéma sa však chápe takto: je to „jednotka v oblasti designans vymedzovaná v morféme ako najmenšom nositeli elementárneho alebo komplexného významu na základe pozícií maximálnej fonologickej diferenciácie“ (Sabol, 1982, s. 11 — tu sa vlastne hovorí o metodike určovania morfofonémy); je to „jednotka s „vyššou“ hladinou všeobecného (vo vzťahu jednotlivého a všeobecného pri zvukových jednotkách) ako fonéma“ (tamže, s. 60); je to tretia fonická vrstvá morfémy, lebo „hladiny *F*, *FM* a MF_m sa úplne premietajú do fonickej štruktúry morfém a vytvá-

rajú ich príslušné fonické vrstvy" (tamže, s. 73), takže aj „opis „horizontálnej" štruktúry morfémy sa musí uskutočňovať z jednotnej hladiny „vertikálneho" pohľadu „morfo-fóna", „morfo-fonéma", „morfo-morfofonéma" . . ." (tamže, s. 15). Ďalej sa tu morfonéma definuje ako „množina foném vyskytujúcich sa v tej istej morféme" (tamže. s. 74). No vzťah morfonémy a morfofonémy nie je zreteľný, lebo „množina foném vyskytujúcich sa v tej istej morféme" sa označuje aj ako morfofonéma: „Z hľadiska „horizontálneho" vzťahu medzi *F*, *FM* a MF_m v rámci tej istej morfémy môžeme . . . vymedziť „morfo-fónu" *[x/γ/h/š]*, „morfo-fonému" */x/h/š/* a „morfo-morfofonému" *X/Š*" (s. 74). Osobitné symbolické označenia pre „množiny foném . . ." sa neuvádzajú.

Je dosť ťažké prijať výklad, že množina foném je „jednotka v oblasti designans". Ontologický status tejto jednotky je totiž celkom nejasný. Zdá sa, že je to iba teoretický konštrukt s neurčitým vzťahom k objektívnej realite.

Pravda je, že aj fonologický systém je vedecká (re)konštrukcia. No nik dnes nepochybuje, že prvky tohto systému sú objektívne skutočnosti sociálnej abstraktnej povahy, lebo používatelia jazyka s nimi vedome manipulujú, ako identity ich využívajú na tvorenie jazykových foriem slúžiacich jazykovým obsahom. Ani fonologická rekonštrukcia ich príznakov („vlastností") nevzbudzuje dnes podozrenie, že by takéto entity objektívne nejestvovali, veď používatelia jazyka využívajú fonémy ako identity vzájomne diferencované (v tomto zmysle jedinečné) a vzájomne usúvzťažnené (systémové). Z toho logicky plynie nevyhnutnosť jestvovania diferenčných príznakov foném. Na druhej strane je pravda, že pravá podstata diferenčných príznakov foném nie je nám dostatočne známa, takže ich definujeme pomocne z roviny fonetickej abstrakcie (porov. Pauliny, 1979, s. 75, 84—85). No tento proces je zasa odôvodnený logicky nevyhnutným vzťahom medzi fyzickými realitami reči a abstraktými (ideálnymi) sociálnymi realitami jazyka. V tom jestvuje v našej jazykovede zhoda.

Z teoretického hľadiska je v postupe J. Sabola pozoruhodné, že vzťah morfofonémy (morfonémy) k príslušným jednotkám nižšej roviny abstrakcie nie je porovnateľný so vzťahom hlásky (v jeho terminológii fóny) a fonémy. Tu sa totiž pojem „vyššia hladina všeobecného" nedá zaradiť do abstrakčnej línie „konkrétny fyzický segment reči" (v našom poňatí fóna) — hláska (abstrakcia fóny) — fonéma (rekonštruovateľná ako abstrakcia hlásky, hoci súčasne a synchrónne zasa určujúca hlásku). Prikláňam sa k náhľadu, že skôr možno prijať túto tézu: K vzťahu fonetika — fonológia resp. hláska — fonéma tvorí paralelu vzťah morfológia — morfonológia. Ak teda budeme morfému definovať z hľadiska jej formálnej stavby (J. Sabol z hľadiska designans) ako lineárny rad foném, môžeme

(aspoň pracovne) akceptovať aj paralelu elementárnych jednotiek morfém a morfoném, totiž paralelu fonéma — morfofonéma. (Tu by termín „morfonéma" označoval morfonologickú komplexnú jednotku skladajúcu sa z morfofoném. Poňatie J. Sabola tu nie je jasné.) Potom by sme (ale práve iba vo vzťahu morfológia — morfonológia, morféma — morfonéma) mohli morfonológiu a jej jednotky chápať ako vyšší stupeň abstrakcie oproti morféme a morfológii a oproti jednotkám morfémy. Bol by to však taký stupeň abstrakcie, kde by sa prvky komplexných jednotiek chápali ako prázdne entity, ako „funkcie", takže v súvislosti s nimi by už vari vôbec nebolo vhodné hovoriť o ich obsahu ako o chudobnejšom obsahu „zvukových jednotiek" a o osobitnej (tretej) fonickej vrstve morfém. Morfofonémy nie sú zvukové jednotky. Skôr by sme ich mohli definovať jednoducho ako prvky jazykovej formy (interpretovanej morfonologicky).

O čo chudobnejší je napr. obsah morfonémy *H* oproti foném *e /h/* v pozícii *prah dvier?* A čo je na druhej strane obsahom morfofonémy *X/Š* vystupujúcej v *HRAX-/HRÁŠ-* v situácii *[hrax-/hray-/hrah-/hráš-]*? Bez uspokojujúceho výkladu týchto problémov ťažko hovoriť o treťom stupni abstrakcie v nadväznosti na fonetickú a fonologickú abstrakciu. No potom ťažko hovoriť aj o fonologickej syntéze a o syntetickej teórii.

Morfofonéma nie je abstrakcia fonémy. Morfofonéma sa možno dá akosi pomocne definovať ako „množina foném vyskytujúcich sa v tej istej morféme". Sama však nemá osobitného látkového nositeľa a takto definovaná nemôže mať ani inú (vnútornú) štruktúru než fonéma. Morfofonémy netvoria osobitnú paradigmu porovnateľnú s fonologickou paradigmou foném.

Podobne sa dostávame do ťažkostí, ak chceme odpovedať na otázku, koľko morfofoném je v slovenčine. Je to počet slovenských foném? Zdá sa, že ich je toľko alebo dokonca viacej ako foném. Z príkladu *HRAX-/HRÁŠ-* vychodí, že tu sú morfofonémy *H, R, A, Á,* možno ešte morfofonémy *X, S* alebo aj morfofonéma (resp. morfo-morfofonéma) *X/Š* ako jedna množina. Aký je však rozdiel medzi morfofonémou a morfo-morfofonémou? No najmä aký je rozdiel medzi morfofonémou a fonémou?

Kým objavenie fonémy a rekonštrukcia fonologického systému pomohli jazykovede hlbšie poznať stavbu a fungovanie jazyka, morfonológia (v tomto poňatí) iba reinterpretuje morfologicky a fonologicky známe a z roviny morfológie a fonológie vysvetliteľné fakty. To sa týka aj znelostnej asimilácie. Tá sa aj v tejto morfonológii chápe ako „kombinačná zmena foném (prozodém)", ako „fonologický jav, pri ktorom ide o vplyv fonémy (morfonémy) na fonému (alebo prozodémy na prozodému)" (tamže, s. 75). No problematické je, či vôbec jestvuje zmena, „ktorá nastáva pri „prevode" MF_m na úroveň FM", a či tu nejde skôr o prevod na fóny alebo

dokonca (z hľadiska synchrónneho stavu jazyka) iba prevod fonémy resp. hlásky na fónu (fóny). Prikláňam sa k názoru, že tu nejde o prevod morfofoném. Takýto „prevod" ťažko pokladať za synchrónny jazykový proces alebo jav. Okrem toho v zmysle niektorých predchádzajúcich pojmov by prevod morfonémy na fonému bol vlastne iba prevod fonémy na (tú istú) fonému.

V súvislosti s morfonológiou pokladám za dôležité odlíšiť diachróniu od synchrónie, ale aj hĺbkovú štruktúru od povrchovej štruktúry a pôsobenie všeobecných a špeciálnych zákonov. Morfonologicky rekonštruované formy sú vlastne východiskové (základné) modely príslušných tried foriem. Tie vznikli pôsobením všeobecného zákona. No všeobecné zákony sa často modifikujú čiastkovými zákonmi, napr. v slovenčine je takým čiastkovým zákonom zákon (skôr pravidlo) o rytmickom krátení dlhej samohlásky (slabiky).

Skutočnosť je takáto: Používatelia jazyka tvoria rady jazykových foriem podľa všeobecných i čiastkových zákonov súčasne — ako výslednicu všetkých zákonov (zákonitostí, pravidiel) a sotva možno prijať hypotézu, že v ich vedomí jestvuje ako jazyková realita práve to, čo sa dá získať morfonologickou rekonštrukciou. Používatelia jazyka si neuvedomujú formy *HALÚZ$_u$OK, SL$_u$OV, FAJ$_u$OK, KURČÄ, ŽENE* (s morfofonémou *N* nie *Ň*), neuvedomujú si teda ani príslušné morfofonémy. Diferencia *halúzok-halúzŭok* je diferenciou povrchovej a hĺbkovej štruktúry morfémy (porov. aj Pauliny, 1979, s. 97, 148—149 a i.). Morfonológia sa teda súčasne dotýka diachrónie jazyka, lebo rekonštruované formy hĺbkovej štruktúry mohli časovo predchádzať pred formami dnešnej povrchovej štruktúry.

Pokiaľ morfonológia rieši otázku výskytu foném v stavbe jazykovej formy, ide o oblasť, ktorá prislúcha (alebo sa môže prideliť) fonotaktike, teda fonológii. Ak je základnou štruktúrou morfonológie morféma, ide o oblasť, ktorá prislúcha morfológii a fonológii. Morfologické pojmy ako morfonéma, morfofonéma, morfo-morfofonéma a pod. sú pomocné fonologické a morfologické pojmy asi tak, ako je pojem fonologický variant pomocným pojmom fonológie (z fonologického hľadiska nejestvuje nič, čo by sa dalo nazvať fonologickým variantom).

Užitočnosť morfonológie je v tom, že odkrýva súhru všeobecného a zvláštneho jazykového zákona, ktorý uniká fonologickej fonotaktike a kombinatorike. Jazyková realita v každom synchrónnom reze je totiž výslednicou modifikácií všeobecných zákonov vo zvláštnych prípadoch (zvláštnymi zákonmi) a reálny jazykový systém je práve ten systém, ktorý je výslednicou pôsobenia všetkých jazykových zákonov v určitom časovom úseku (v synchrónnom reze) historickej dynamiky jazyka.

Na úrovni formotvornej zložky reči (porov. Kráľ, 1985b) jestvujú iba

dva systémy: fonetický a fonologický, reprezentujúce dve úrovne abstrakcie — fonetickú a fonologickú. Napriek tomu nepopieram užitočnosť takého teoretického pohľadu na jazykové javy, ako ho prináša morfonológia, ak si súčasne uvedomíme, že pri ňom pretŕhame vzťah k zvukovej rovine, a ak z toho urobíme aj nevyhnutné nasledujúce závery. Jedno sa mi vidí celkom zrejmé. Morfonológia nie je tretím stupňom abstrakcie v tom zmysle, ako o nej hovoríme v súvislosti s fonetikou a fonológiou. Nateraz niet ani syntetickej fonologickej teórie.

Literatúra

O'CONNOR, J. D.: Phonetics. Penguin Books, Hazell Watson, Viney Ltd, Aylesbury 1976. 320 s.

HERDAN, G.: The Advanced Theory of Language as Choice and Chance. Berlin, Heidelberg, New York, Springer-Verlag 1966. 459 s.

KRÁĽ, Á.: Kategórie jednotlivého a všeobecného a vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 3—13, 88—93.

KRÁĽ, Á. (1985a): O fonetike a fonológii a ich vzťahu k materiálnym a ideálnym systémom. Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 5—12.

KRÁĽ, Á. (1985b): Predmet a definícia fonetiky a fonológie na podklade vzťahov materiálnych a ideálnych systémov. Jazykovedný časopis, *36*, 1985 (v tlači).

PAULINY, E.: Slovenská fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 212 s.

SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru. [Vysokoškolské učebné texty.] Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1982. 146 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Za profesorom Arnoštom Lamprechtom (19. 10. 1919 – 2. 5. 1985)

Na samom začiatku mája t. r. dotĺklo choré srdce popredného jazykovedca univ. prof. PhDr. A. Lamprechta, DrCc., profesora českého jazyka a slovanskej filológie na Filozofickej fakulte UJEP v Brne, donedávna vedúceho Katedry českého jazyka, slovanskej, indoeurópskej a všeobecnej jazykovedy aj externého vedúceho brnenskej odbočky ÚJČ ČSAV, člena Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV a Čs. komitétu slavistov, nositeľa vyznamenania Za vynikajúcu prácu. Zomrel vo veku 65 rokov.

Odchod prof. Lamprechta je bolavou stratou nielen českej lingvistiky. Celá slovanská jazykoveda stráca v ňom významného a húževnatého bádateľa a človeka nevšedných ľudských kvalít. Vo filologických kruhoch bol známy ako fundovaný dialektológ i ako výborný znalec dejín českého jazyka a dejín slovanských jazykov vôbec. Študoval na brnenskej univerzite v čase pôsobenia významných osobností — Trávníčka, Kellnera, Kurza, Machka i Wollmana, ktorí vzbudili v ňom hlboký záujem práve o slavistické štúdium. Brnu a brnenskej fakulte zostal verný po celý svoj život. Istý čas pôsobil na nej aj vo funkcii prorektora, ale predovšetkým účinkoval ako zápalistý pedagóg. Jeho pútavé prednášky, pracovný zápal a bádateľské nadšenie získali nejedného poslucháča do radu jeho nasledovateľov.

Lásku k rodnej Štítine pri Opave, kde vyrastal v chudobnom prostredí a tvrdou cestou sa prebíjal k vzdelaniu, prejavil dvoma závažnými dialektologickými prácami — monografiou *Středoopavské nářečí* (1953) a slovníkom tohto nárečia (1963). Blízky vzťah k rodnému kraju a rodnému jazyku si prof. Lamprecht zachoval po celý život. Českým dialektom, najmä moravsko-lašským, venoval rad príspevkov. Hranice dialektov však čoskoro prekračuje a svoj bádateľský pohľad čoraz viac ponára do histórie jazyka. Objavné sú jeho výskumy v oblasti historickej fonológie češtiny. Viacero štúdií z tejto oblasti vrcholí v syntetickej monografii *Vývoj fonologického systému českého jazyka* (1966, 2. vyd. 1968). Široké poznatky o češtine vložil prof. Lamprecht aj do knihy *Historický vývoj češtiny* (1977), vydanej spolu s J. Bauerom a D. Šlosarom, ktorá vyšla v konečnej podobe ako vysokoškolská učebnica.

Prof. Lamprecht vo svojej bádateľskej práci dôsledne uplatňoval konfrontačné hľadisko, češtinu sledoval v širokom zábere na pozadí slovanských jazykov, čo mu dávala možnosť vidieť ju v širších genetických súvislostiach s ostatnými jazykmi. Svoje záujmy dialektológa a slavistu spojil v teoretickej úvahe o prechodných dialektoch a ich význame pre poznanie vzájomných vzťahov slovanských jazykov i v štúdiách o fonologickom vývoji predovšetkým západoslovanských jazykov.

Ako historik jazyka sa prof. Lamprecht postupne a čoraz hlbšie ponáral do štúdia prehistorického obdobia nielen češtiny, ale slovanských jazykov vôbec. Pre slovenskú jazykovedu je z tejto oblasti závažný príspevok *K praslovanské genezi slovenštiny* (1978). Dostal sa až za hranice slavistiky, do premyslených úvah o vzťahu indoeurópskych jazykov k iným jazykovým rodinám. Inšpirovaný teóriou V. Illiča-Svityča vnára sa až do „nostratického" obdobia a domýšľa niektoré z javov indoeurópskeho konsonantizmu. A tak by sme mohli vyratúvať

ešte ďalšie a ďalšie závažné štúdie a príspevky, ktorých podrobný súpis vyšiel pri príležitosti jeho šesťdesiatych narodenín v jubilejnom čísle Sborníka prací filosofické fakulty brněnské university (A 27, 1979, 11—16).

Navždy odišiel významný vedec, nesmierne skromný, ušľachtilý, dobrý človek, človek so širokým všeobecným kultúrnym rozhľadom, ktorý svojou nekompromisnou, čestnou a priateľsky láskavou povahou vedel získať trvalé sympatie nielen v Čechách, ale i na Slovensku, ku ktorému mal vrelý vzťah. S veľkým záujmom sledoval rozvoj a úspechy v oblasti kultúrneho a vedeckého života v celej našej republike, jeho vzťah k potrebám obidvoch národov bol nestranný, spravodlivo žičlivý. Brnenská fakulta stráca v ňom vynikajúceho pedagóga a organizátora, spolupracovníci nezištného a nezabudnuteľného priateľa, radcu, pomocníka a lingvistika významného bádateľa, ktorý ešte krátko pred smrťou dopísal a odovzdal do tlače posledné zo svojich závažných diel, syntézu celoživotného bádania, novátorskú prácu s jednoduchým názvom *Praslovanština*. Jej vydania sa už nedožil, hoci si to veľmi želal.

V pamäti nás všetkých, ktorí sme ho poznali, zostane navždy živý, lebo živé zostáva jeho dielo. Česť jeho pamiatke!

J. Pikorová-Bartáková

Konferencia o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti

Konferenciu usporiadal v dňoch 17.—19. 4. 1985 Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Okrem jazykovedcov z jazykovedných pracovísk, filozofických a pedagogických fakúlt z celej ČSSR sa na konferencii zúčastnili aj predstavitelia príbuzných vedných odborov (literárnej vedy, filozofie, histórie, psychológie) a dvaja hostia zo zahraničia (prof. Lubaś z Krakova a dr. Myjavcová z Nového Sadu). Prvý deň sa na rokovaní zúčastnili zástupca vedúceho odboru oddelenia školstva a vedy ÚV KSS s. V. Potičnyj, člen korešpondent ČSAV a SAV D. Kováča člen korešpondent ČSAV a SAV M. Tomčík.

Konferenciu otvoril J. Kačala, riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Uviedol, že toto rokovanie je venované 40. výročiu oslobodenia Československa Sovietskou armádou a 115. výročiu narodenia V. I. Lenina. Ďalej zdôraznil význam interdisciplinárneho výskumu otázok jazykovej politiky a jazykovej kultúry a cieľ konferencie zhrnul do štyroch bodov: 1. podať všestrannú analýzu pojmu jazyková politika, jej princípov a tvorby v období budovania socialistickej spoločnosti, 2. analyzovať vzťah jazykovej politiky a jazykovej kultúry, 3. umožniť výmenu názorov na problematiku jazykovej politiky a jazykovej kultúry medzi jazykovedcami a predstaviteľmi príbuzných vedných odborov, 4. objasniť teoretické princípy a tvorbu jazykovej politiky a jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti tak, aby jej závery mohli slúžiť ako podklad pri rozhodovacej činnosti politických a štátnych orgánov.

Člen korešpondent ČSAV a SAV D. Kováč tlmočil uznanie oddelenia spoločenských vied SAV iniciátorom konferencie a vyslovil nádej, že pracovné

rokovanie bude úspešné najmä z hľadiska širšieho poznania práce jazykovedcov v jazykovej kultúre.

Program konferencie bol rozdelený do dvoch tematických okruhov: jazyková politika v socialistickej spoločnosti a jazyková kultúra a prax v socialistickej spoločnosti.

Hlavný referát k prvému tematickému okruhu predniesol J. Horecký. V úvode referátu sa zaoberal vymedzením pojmov jazyková politika a jazykovedná politika, ďalej analyzoval princípy, metódy a nástroje (prostriedky) jazykovej a jazykovednej politiky v socialistickej spoločnosti a porovnával ich s buržoáznou jazykovou politikou. Zdôraznil, že socialistická jazyková politika úzko súvisí s leninskou národnostnou politikou, ktorá rešpektuje živé vývinové tendencie v každom jazyku so zreteľom na požiadavku spoločnosti. V jazykovednej politike sa podporuje skúmanie systémovosti jazyka, funkčnej diferenciácie národných jazykov, uprednostňovanie nových, perspektívnych prvkov. Hlavným nástrojom socialistickej jazykovej politiky sú preskripčné inštitúcie a ich publikačné orgány. Tie sa najvýraznejšie prejavujú aj v jazykovednej politike.

V diskusii k prvému tematickému okruhu vystúpil J. Skácel, zaoberal sa podielom lingvistiky na formulovaní cieľov jazykovej politiky z hľadiska ich uplatnenia v teórii riadenia. J. Mistrík analyzoval pojem demokratizácie a internacionalizácie jazyka ako činiteľa štylistickej diferenciácie jazyka, J. Kraus sa zaoberal vzťahom jazykovej politiky a jazykovej kultúry, I. Kamenec venoval pozornosť vplyvu politicko-spoločenských pomerov na jazykovú kultúru na konci 19. a na začiatku 20. stor., J. Bosák hovoril o spoločenských a lingvistických predpokladoch purizmu. Príspevok M. Tomčíka sa týkal vzťahu jazykovej politiky a literatúry. Autor konštatoval, že súčasná slovenská literatúra predstavuje organickú súčasť formovania a stavu pružnej a pevnej normy spisovnej slovenčiny a že aj pomocou nej sa dá pôsobiť nezámerne, bez priameho inštruovania na zvyšovanie jazykovej kultúry publika. J. Kačala sa zaoberal jazykovopolitickým kontextom pojmu spisovný jazyk, J. Kořenský predniesol svoje poznámky o cieľoch, predpokladoch a obsahoch regulatívnych činností zameraných na spoločenské fungovanie národného jazyka. F. Ruščák sa zameral na výklad o perspektívnosti jazyka ako súčasti jazykovej politiky, J. Kuchař v príspevku, ktorý predniesol J. Kraus, vyslovil pochybnosť o potrebnosti termínu jazykovedná politika, O. Müllerová upozornila na niektoré aspekty vzťahu jazyka, jazykovedy a teórie riadenia a na príkladoch ukázala úlohu jazyka v praktickom riadení hospodárskych organizácií.

Ďalší okruh diskusných komunikátov sa zaoberal jazykovou situáciou v zahraničí. V. Krupa hovoril o jazykovej situácii v Japonsku a E. Sekaninová o jazykovej politike a starostlivosti o jazykovú kultúru v ZSSR.

Do diskusie zasiahli aj komunikáty s problematikou jazykových kontaktov. Aktívnej koexistencii dvoch spisovných jazykov (češtiny a slovenčiny) sa venovali V. Budovičová a J. Bartáková, psychologické a sociálne problémy bilingvizmu rozobrali O. Árochová a E. Šebová, D. Serafínová sa zaoberala viacjazyčnosťou v okresných a podnikových novinách, o spisovnej slovenčine v Juhoslávii hovorila M. Myjavcová (Slovakistický ústav FF Novi Sad).

Hlavný referát k druhému tematickému okruhu pod názvom *Teória a prax*

jazykovej kultúry predniesol F. K o č i š. Vyšiel zo všeobecne známeho vymedzenia jazykovej kultúry (istý stav vo výskume jazyka, kultivovanie spisovného jazyka, istý stav v používaní spisovného jazyka a regulovaní spisovného úzu) a zdôraznil, že jazyková komunikácia je neodmysliteľnou zložkou činnosti ľudí a jej kultúra je integrálnou súčasťou kultúry vôbec. Tento fakt sa neberie veľmi na vedomie vo všeobecných teoretických úvahách o kultúre a o kultúrnosti. Ďalej zdôraznil, že kultivovanosť jazyka sa derivuje z kultúry spisovného jazyka, lebo iba ten je záväzným objektom starostlivosti o kultivovaný jazykový prejav. V nadväznosti na referát J. Horeckého poukázal F. Kočiš na vzťah jazykovej kultúry a jazykovej politiky. Tento vzťah je postavený na objektívnych základoch a má oporu v celkovom rozvoji kultúry a vedy a v demokratizácii života našej socialistickej spoločnosti. Pre teóriu jazykovej kultúry je dôležitý základný výskum nielen spisovného, ale celého národného jazyka, a potom vypracovanie adekvátnej teórie, pružná a na spoločenské potreby zameraná kodifikácia spisovného jazyka a priaznivá jazyková a jazykovo-kultúrna situácia. Z aspektu jazykovej politiky a jazykovej kultúry je nevyhnutné usmerňovanie jazykovej praxe v celom rozsahu. V ďalšom sa F. Kočiš zameral na hodnotenie sociolingvistických predpokladov jazykovej kultúry z hľadiska písaných a hovorených spisovných prejavov (tlač, rozhlas, televízia, umelecká literatúra, škola, divadlo atď.). V závere referátu hovoril o predpokladoch rozvoja jazykovej kultúry v etape budovania rozvinutého socializmu a rozvoja vedeckotechnickej revolúcie, keď spisovný jazyk je a bude nevyhnutnou prirodzenou súčasťou aktivity socialistického človeka.

Na hlavný referát nadviazal svojím vystúpením W. L u b a ś (PĽR). Rozoberal sociolingvistické aspekty jazykovej kultúry v Poľsku, kde na rozdiel od ČSSR je jednojazyková situácia. Aj v PĽR pri šírení jazykovej kultúry zohrávajú dôležitú úlohu masové komunikačné prostriedky. Zdôraznil, že hoci poľskí jazykovedci pri práci v oblasti jazykovej kultúry kladú dôraz na úzus daný jazykovou praxou a pripúšťajú aj liberálnejšiu kodifikáciu, predsa sa v oblasti jazykovej kultúry v PĽR ukazuje potreba nového riešenia viacerých úloh (aktuálnou je napr. potreba zjednocovania rozkolísanej výslovnostnej normy).

Jednotlivé komunikáty a diskusné príspevky k tejto téme tvorili štyri okruhy podľa svojho vecného zacielenia.

Do prvého okruhu patrili diskusné príspevky zamerané na všeobecné zásady jazykovej kultúry a na otázky jazykovej kultúry a štylistiky: O. Š o l t ý s sa zameral na vzťah teleológie jazyka, K. B u z á s s y o v á rozoberala spoločenskú podmienenosť chápania kultivovanosti jazykového prejavu. Závažný bol v tomto smere prejav Á. K r á ľ a, ktorý sa sústredil na analýzu súčasného stavu hovoreného jazyka najmä v škole, v rozhlase, televízii a v divadle. J. D o l n í k sa zaoberal otázkou tzv. optimálnej komunikácie, ktorá je podmienená typom komunikačnej situácie, I. R i p k a sa dotýkal fenoménu tradície v jazykovej kultúre a osobitne si z tohto aspektu všimol vzťah spisovnej a nárečovej lexiky. Ďalšie komunikáty boli zamerané na pomerne široký tematický okruh: hodnotenie jazykovej chyby, príčiny jej vzniku a postojov k nej (S. O n d r e j o v i č), analýza vzťahu úzus, norma a jazyková kultúra (J. F i n d r a), dialektika vývinu spisovného jazyka (E. J ó n a), otázky vplyvu dynamických zmien v jazyku na kodifikáciu formálnej morfológie (L. D v o n č), charakteristika pojmu spisovný jazyk a hodnotenie nových prvkov v jazyku (J. R u ž i č k a), axiologický aspekt v jazyku a jeho vzťah k jazykovej kultúre (J. S a b o l), jazyková kul-

túra v prekladateľskej praxi a v teórii prekladu (J. Mlacek) a sociolingvistické aspekty typológie textu (J. Hoffmanová).

Komunikáty a diskusné príspevky zamerané na jazykovú kultúru v praxi sa týkali sociolingvistických aspektov jazykovej poradne (J. Doruľa, G. Horák), súčasného pohybu v slovesných väzbách (J. Oravec), významu vedecko-popularizačných rubrík v tlači a rozhlase v okruhu jazykovej kultúry (M. Pisárčiková), jazykovej kultúry v masových informačných prostriedkoch (J. Jacko), redakčného jazykového úzu vo vzťahu k jazykovej kultúre a jazykovej politike (P. Balážˇ), neologizmov vo frazeológii (P. Ďurčo) a hodnotenia neologizmov v nových ruských lexikografických príručkách (A. Jarošová).

Tretia skupina diskusných príspevkov bola zacielená na terminologické otázky: jazyková kultúra vo vzťahu k odbornej terminológii (I. Masár), jazyková kultúra textov ČSN, odborových noriem a noriem RVHP (E. Rísová), vplyv latinčiny na slovenčinu od najstarších čias po súčasnosť (J. Skladaná), pravopis starších osobných mien v biografických a bibliografických prácach (V. Blanár), podmienky regulácie výberu rodných mien z hľadiska jazykovej kultúry (M. Považaj) a metódy a ciele štandardizovania geografického názvoslovia (M. Majtán).

Posledný tematický okruh bol venovaný otázkam vyučovania. Hovorilo sa napr. o perspektívach budovania tzv. malých filológií na vysokých školách (J. Viceník), o otázkach rozvoja jazykovej výchovy v súvislosti s rozvojom vysokých škôl (J. Mruškovič), o problematike štúdia cudzích jazykov na vysokých školách (M. Lenghardt), o pojme jazyková prax a o jej vzťahu k jazykovede (E. Horák), o vyučovaní slovenského jazyka na stredných školách (N. Ihnátková), o špecifikách jazykovej kultúry a jazykovej výchovy na východnom Slovensku (M. Sokolová), o jazykovej kultúre žiakov a študentov na jednotlivých typoch škôl najmä z hľadiska hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (A. Rýzková).

Vedecká konferencia o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti bola nanajvýš aktuálna, lebo sa na nej objasnili a teoreticky zdôvodnili základné otázky jazykovej politiky a jazykovej kultúry v období budovania rozvinutého socializmu a rozvoja vedecko-technickej revolúcie. Materiály z konferencie vyjdú v osobitnom zborníku.

A. Oravcová — K. Hegerová

Konferencia o frazeológii v teórii a praxi

Významnou udalosťou v oblasti jazykovedného výskumu bola konferencia o frazeológii v teórii a v praxi 5.—6. decembra 1984 na Pedagogickej fakulte v Nitre. V československom kontexte bola konferencia zatiaľ prvou akciou tohto druhu zameranou na výskum frazeológie. Zúčastnili sa na nej referenti z obidvoch akademických jazykovedných pracovísk a takmer zo všetkých vysokých škôl ČSSR.

Konferenciu otvoril M. Soták, dekan PF v Nitre, príhovorom, v ktorom sa zdôraznilo najmä zacielenie konferencie na školskú pedagogickú prax. V úvode konferencie vystúpil riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV J. Kačala.

V súvislosti s činnosťou tohto pracoviska ocenil iniciatívu usporiadateľov konferencie. Pripomenul, že frazeológia má svoje významné miesto aj v rozličných typoch slovníkov, a tak poznatky prezentované na konferencii treba pokladať za užitočnú pomoc pri práci na slovníkoch, a že konferencia bude stimulom na spracovanie frazeologického slovníka stredného typu.

Prvý referát *Semiotický prístup k frazeológii* predniesol F. Miko. Načrtol viaceré problémy týkajúce sa predovšetkým koncepčných otáz k, pričom vydelil dva základné prístupy ku skúmaniu frazeológie — systémový a klasifikačný. Na systémovej báze najskôr porovnal rozsah obraznosti v umeleckej (t. j. integrálne prehodnocovacej) a neumeleckej reči. Dominanta jeho úvah spočívala v tom, že za základ skúmania frazeológie pokladal aktuálnu obraznosť. Zdôraznil, že frazeológia je frekventovanou súčasťou reči. Proti čisto štrukturalistickému chápaniu frazeologizmu posunul jeho existenciu a fungovanie do oblasti semiotického systému jazyka. Ďalej sa zaoberal fungovaním frazeológie v odbornom vyjadrovaní (vynechávanie obraznej platnosti, lexikalizácia frazeologizmu atď.). V súvislosti s konštrukciou frazeologizmu sa zmienil aj o tzv. nevetných frazémach mieriacich na životné situácie *(slepá vášeň, pravý opak),* pričom konštatoval aj jestvovanie tzv. jednoslovných frazeologizmov. Frazeológiu hodnotil ako trvalé modelové vyjadrenie, kultúrnu hodnotu a doklad národnej kultúry.

J. Mlacek v referáte *Frazéma a slovo* analyzoval vzťah medzi frazémou a slovom s cieľom naznačiť dva základné okruhy problematiky z hľadiska najnovšieho výskumu frazeológie, a to 1. vzťah medzi slovom a komponentom frazémy a 2. vzťah frazémy ako celku k slovu. K tejto otázke uviedol postoje autorov viacerých škôl (napr. odlišovanie komponentu frazémy od slova v sovietskej škole, ich totožnosť v nemeckej škole) a, prirodzene, aj autorov, ktorí sa tejto otázky nedotýkajú, ale hovoria aj o slovách, aj o komponentoch frazémy, čiže ich nerozlišujú. Vyslovil svoj názor, že rozlišovanie je potrebné. Uviedol, že (podľa Žakovova) slovo odovzdáva svoje príznaky celej frazéme, kým komponenty frazémy nemajú diferenčné a špecifické sémantické príznaky. Slovo (resp. pomenovanie) tvorí význam frazeologickej jednotky tak, že nie je oddeleným pomenovacím prostriedkom. Prostredníctvom konotácie sa dostáva do jadra frazeologickej jednotky. O vzťahu frazéma — slovo konštatoval, že nemožno hovoriť o ekvivalentnosti frazémy a slova, hoci medzi nimi jestvuje bližší vzťah, a frazémy sú tak nielen jednotkami reči, ale aj jednotkami jazykového systému (resp. subsystému).

O vzťahu frazeológie k jazykovej norme a jazykovej kultúre hovoril J. Oravec v referáte *Frazeológia — jej spisovnosť a jazyková kultúra.* Uviedol, že z istého hľadiska norma sa vo frazeológii javí ako pseudoproblém, ale keďže frazeológia je súčasťou jazyka ako systému, nemožno normatívnosť ani tu obísť. Za cieľ hodnotenia si vzal používanie frazeológie v dnešnej spisovnej slovenčine. Vychádzal zo širšieho dokladového materiálu. Súčasťou jeho výkladu bol aj pokus vymedziť hranice spisovnej frazeológie, ako aj jej diferenciácie na štýlovom a štylistickom základe. Pri charakteristike normatívnej stránky frazeológie, teda z hľadiska spisovnosti, nešlo mu iba o zúžený pohľad na jej komponenty. V príspevku sa ďalej dotkol zámerného porušovania frazeologickej normy zo štylistických dôvodov (aktualizácia) a upozornil na osobitnú zvukovú organizáciu frazém (napr. rým ako silný motivátor udržania frazémy, resp. jej formy).

J. Vaňko v referáte *Frazeológia ako odraz kultúrno-historického fónu* sa zaoberal všeobecnými poznatkami (fónové znalosti), ktorými by mal disponovať používateľ jazyka a ktoré sa odrážajú vo frazeológii. Zaraďuje sem všeobecne známe pojmové prvky, regionálne prvky, vedomosti späté s národnou kultúrou, históriou atď.

V príspevku A. Habovštiaka *Jazykovozemepisná diferenciácia slovenskej frazeológie* vynikli jeho viaceré úvahy ako skúseného dialektológa. Hovoril o nárečovom pôvode niektorých frazeologizmov, na ktorý ukazujú nielen hláskoslovné, ale niekedy aj lexikálne javy (jedna a viac lexém), s čím súvisia obmeny frazeologických jednotiek rozličných typov. Potvrdil bohatú variáciu frazeologizmov v slovenčine, napr. pri frazeologizme *hádzať žabky* sa v terénnom nárečovom výskume zistilo až 220 obmien.

Ucelený diachronický pohľad na slovenskú frazeológiu a jej teóriu v našom prostredí od vydania Bernolákovho Slovára, ktorý ako prvý obsahoval lexikografický opis frazeológie, až do dnešných čias podala E. Krošláková v príspevku *Vývinový aspekt frazeológie*. J. Skladaná v referáte *Sémantická analýza niektorých frazeologizmov z vývinového aspektu* ukázala, ako sa historický aspekt vo frazeológii stáva charakteristickým sémantickým príznakom. N. Bayerová v príspevku *Postavení vlastního jména ve frazeologii* hovorila o intenzifikačnej, verbalizačnej a konkretizačnej funkcii proprií vo frazeologizmoch. Vzťah proprializácie a apelativizácie podľa nej zohráva veľkú úlohu v procese ustaľovania frazeológie v češtine. O pomerne samostatnej oblasti výskumu referoval J. Hubáček v referáte *K frazeologii českých slangů*. O účasti frazeológie vo vyjadrovaní z oblasti telesnej výchovy a športu predniesol referát K. Felix.

G. Horák v referáte *Gnómická frazeológia v súčasnej próze a jej využitie v školskej výchove* vyšiel z materiálu najnovšej súčasnej prózy, v ktorej sa intenzívne uplatňuje aktualizácia frazeológie. Ukázal viaceré realizácie štylistickej variety a pristavil sa pri individuálnych frazeologizmoch, novotvaroch príslovií, asociačnej aktualizácii frazeologizmov (aktualizovaná gnóma má s pôvodným príslovím spoločnú iba jednu časť). Pri uvádzaní príslovií nerobil prísnu hranicu medzi ustálenými príslovami, zameriaval sa najmä na ich novotvary v konotácii textu. Podľa jeho mienky tým, že sa príslovia v literatúre používajú, aj sa pretvárajú a aktualizujú. V tom je zároveň aj zrod nových príslovií. T. Žilka v príspevku *Frazeológia v publicistike* sa pokúsil o štylistickú klasifikáciu frazeológie na základe hodnotenia slov podľa J. Findru. Všímal si najmä výraznejšie posuny jednotlivých prvkov frazeologizmov od denotatívnej zložky ku konotácii a pokúsil sa určiť aj hranicu konotačnej nasýtenosti a presýtenosti. E. Sekaninová sa zaoberala lexikografickým spracovaním frazeológie v Rusko-slovenskom slovníku, všímala si pomer ekvivalencie v tomto slovníku so zreteľom na prax prekladu. Niektorých teoretických otázok sa dotkol P. Ďurčo v príspevku *Čiastkový systém vo frazeológii* (na materiáli ruských príslovkových frazém miery). Komunikačný aspekt pri skúmaní frazeológie vyzdvihla Z. Petráčková v príspevku *Zásady a koncepce tvorby české frazeologie a idiomatiky*. Autorka referátu vyšla z bohatých skúseností na Slovníku české frazeologie a idiomatiky.

Komparatistickým pohľadom na frazeológiu na česko-poľskom jazykovom materiáli sa zaoberal J. Jodas v referáte *K otázce ekvivalentu v dvojjazykovom frazeologickom slovníku*. Zameral sa na neúplnú ekvivalenciu podľa tzv. celko-

vého významu. O. Malíková v referáte *Osvojovanie frazeológie v cudzojazyčnom vyučovaní v školskom prostredí* hovorila o viacerých praktických skúsenostiach z vyučovacieho procesu na školách filologického zamerania s vyučovaním angličtiny.

S referátom *K problematike frazeológie v odbornom jazyku* vystúpila M. Užáková. Zamerala sa na proces terminologizácie frazeológie v botanickej nomenklatúre. Príspevok *Frazeologie a mládež* predniesla M. Čechová, vychádzajúc z analýzy jazykových učebníc. Na tému frazeológia a jej využitie vo vyučovaní hovorila K. Habovštiaková. Teoretickými úvahami prekročila autorka rámec aplikovania frazeológie v školskom vyučovaní. K. Zelinková v referáte *Výchovný aspekt vo frazeológii* zhrnula viaceré podnety, ktoré poskytuje frazeológia nielen jazykovej výchove, ale výchove vôbec.

V programe konferencie bol vymedzený čas na bohatú a neformálnu diskusiu, z ktorej vzniklo mnoho námetov a návrhov. Zo všeobecnej spokojnosti s odbornou úrovňou prvej frazeologickej konferencie vyplynula požiadavka, aby sa podobné podujatia organizovali častejšie. Záverečné slovo so stručným zhodnotením povedal J. Oravec.

J. Pavlovič

BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 208 s.

Monografia V. Blanára *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* podáva ucelený obraz o základných otázkach lexikálnej sémantiky a ich riešení z pozície dialektickomaterialistickej teórie odrazu. Práca sa opiera o historický a synchrónny výskum autora v oblasti lexikálnej sémantiky a syntetizujú sa v nej poznatky z tohto výskumu za posledných 13 rokov, pričom teoretická základňa práce je vybudovaná integráciou najnovších teoretických poznatkov príslušnej domácej i zahraničnej jazykovednej literatúry do vlastnej koncepcie lexikálnej sémantiky. V kontexte československej jazykovedy má dielo fundanetálny význam pre rozvoj historickej i synchrónnej lexikológie a lexikografie.

Obsahový rámec knihy tvoria tri základné kapitoly: 1. Sémantická stavba lexikálnej jednotky a čiastkový lexikálno-sémantický systém (s. 13—70), 2. Princípy poznania sémantickej stavby lexikálnej jednotky a čiastkového systému (s. 71—116), 3. Sémantická analýza otvoreného súboru lexikálnych jednotiek (s. 117—166). Vychádza sa zo všeobecne prijímaného názoru, že predpokladom hlbšieho poznania slovnej zásoby v jej sémantickom aspekte je dôkladná analýza základnej lexikálno-sémantickej jednotky a rozličných typov lexikálno-sémantických zoskupení. Preto je prvá časť monografie (1. a 2. kapitola) venovaná ontologickej a metodologickej stránke problematiky lexikálneho významu a sémantickej problematike najmenších a malých lexikálno-sémantických systémov. V druhej časti (3. kapitola) sa potom podáva komplexný lexikálno-sémantický rozbor vybraného súboru slov z predkodifikačného obdobia slovenského jazyka.

V 1. kapitole sa dôkladne objasňuje povaha lexikálneho významu, jeho

stavba a podmienenosť. Lexikálny význam sa chápe substančne (nie relačne), a to ako odraz skutočnosti vo vedomí, jazykovo stvárnený formou lexémy a cez túto lexému vzťahom k iným jednotkám jazyka. Štruktúru lexikálneho významu tvoria hierarchicky organizované sémantické príznaky rôznej abstrakčnej úrovne — kategoriálne (integračné), identifikačné (generické) a špecifikačné (diferenčné) príznaky. Lexikálny význam sa však nevysvetľuje len z imanentného lingvistického hľadiska, ale aj z hľadiska jeho súvislosti s kognitívnou zložkou vedomia. Autor zdôrazňuje, že pre poznanie povahy lexikálneho významu má základnú dôležitosť osvetlenie spojenia medzi vedomým odrazom objektívnej skutočnosti a konštituovaním i štruktúrou lexikálneho významu. V problematike vzťahu medzi odrazom a významom sa koncentruje problematika vzťahu medzi myslením a jazykom. Vzhľadom na to, že lexikálny význam je (jazykovo stvárnený) odraz, ktorý má pojmovú povahu, je azda výhodnejšie z poznávacieho hľadiska považovať lexikálny význam za istý pojmový typ a porovnávať ho s inými typmi pojmov. Zdá sa, že sa takto jasnejšie vysvetlí vzťah medzi vedomým odrazom a lexikálnym významom (nejasnosť tu spočíva v tom, že lexikálny význam aj v poňatí V. Blanára je vedomým odrazom, čiže žiada sa explicitne vyjadriť, že ide o rozličné typy vedomých odrazov). Ak sa hovorí o jazykovom stvárnení vedomých odrazov, myslí sa tým zrejme kognitívna zložka vedomia, ktorú možno opísať z hľadiska slova ako jeho obsah (termín obsah slova používa aj V. Blanár), resp. ako logické spektrum. Kognitívna zložka vedomia je tou poznávacou základňou, na ktorej sa štruktúrujú rozličné typy pojmov, t. j. ten typ, ktorý zodpovedá lexikálnemu významu. Výhodné je teda hovoriť nie o vzťahu odrazu a významu (máme na mysli, že aj význam je odraz), ale o vzťahu obsahu a významu, pričom obidva tieto javy majú spoločné to, že sú odrazy. Spojivom medzi týmito javmi sú tie kognitívne univerzálie, ktoré aj V. Blanár nazýva noémy.

V. Blanár zdôrazňuje, že treba rozlišovať poznatky, ktoré sú jazykovo spracované, a poznatky, ktoré nie sú fixované v lexikálno-sémantických jednotkách. Inak povedané, treba rozlišovať medzi obsahom a významom. Ak sa v práci charakterizuje seméma ako lingvisticky relevantná časť mimolingvistických odrazov, môžeme to vyjadriť aj tak, že význam je lingvisticky relevantná časť obsahu. V. Blanár presvedčivo ukazuje, že takáto interpretácia onoho vzťahu umožňuje postihnúť korene variabilnosti lexikálneho významu vo vzťahu k jeho invariantnému základu. Pri nazeraní na semému ako na najmenší mikrosystém sa tento vzťah k nej premieta ako vzťah medzi jej centrálnymi a periférnymi zložkami.

V tejto časti práce sa uplatňuje koncepcia systémového a komunikačného jazykového znaku, ktorú rozpracoval J. Horecký. Vysvetľuje sa, že keď sa v onomatologickej štruktúre (tvorí ju vzťah medzi základom a formantom) výrazne odráža pojmová štruktúra (pri slovotvorne motivovaných slovách), sémantická štruktúra sa dá postihnúť pomerne jednoznačne. Menej jednoznačná je rekonštrukcia sémantickej stavby značkových slov, ktorých onomatologická štruktúra výrazne neodraza pojmovú štruktúru. Otázka je, v akom zmysle môžeme hovoriť o onomatologickej štruktúre slovotvorne nemotivovaných slov (niet tu základu a formantu). Je zrejmé, že pri ďalšom skúmaní značkových slov treba nájsť odpoveď na otázku, či onomatologickej štruktúre slovotvorne motivovaných slov, ktorá je vyjadrená morfematicky, zodpovedá onomatologická štruktúra značkových slov, ktorá — pretože nie je vyjadrená morfema-

ticky — je vyjadrená paradigmaticky resp. syntagmaticky (paradigmatickou resp. syntagmatickou formou).

Po dôkladnom preskúmaní lexikálneho významu z ontologického a gnozeologického hľadiska sa v monografii ďalej osvetľuje význam slova z hľadiska jeho začlenenia do istého lexikálno-sémantického zoskupenia. Semémová štruktúra lexikálneho významu predpokladá začlenenosť lexikálnej jednotky v istom čiastkovom lexikálno-sémantickom systéme. Treba dodať, že logickým základom rozčlenenosti lexikálneho významu sú klasifikačné vzťahy medzi objektmi, ktoré sú označované slovami daného lexikálno-sémantického zoskupenia. Klasifikácia objektov predpokladá určenie ich spoločných a rozlišujúcich vlastností, ktorým zodpovedajú identifikačné a špecifikačné sémantické príznaky.

V 2. kapitole nachádzame obsahové vymedzenie termínu lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Ide o širšie poňatie tohto termínu, a to v zmysle súboru metodických postupov pri komplexnej sémantickej analýze, teda nie len v zmysle rekonštrukcie v historickom materiáli. Toto poňatie zahrnuje uplatnenie metodických postupov, ktoré sú primerané systémovému, historicko-porovnávaciemu a jazykovozemepisnému aspektu, pričom sa vždy kombinuje onomaziologický a semaziologický prístup. V tejto časti práce sa rozoberajú metódy používané pri analýze lexikálneho významu a určovaní jeho hodnoty (V. Blanár hovorí o lexikálnej platnosti), a to metódy distribučnej, komponentovej, psycholingvistickej a sociolingvistickej analýzy lexikálnych jednotiek, ktoré sa dopĺňajú vedľajšími metódami — porovnávanie stavu v staršom vývinovom období s novším vývinovým obdobím daného jazyka, porovnávanie lexikálno-sémantických javov so stavom v susedných príbuzných a nepríbuzných jazykoch — v tom prípade, ak sa sémantická analýza nemôže oprieť o dostačujúci jazykový materiál, napr. v historickej lexikológii.

Pojem lexikálno-sémantická rekonštrukcia má kľúčový význam pre rozbor lexikálno-sémantických javov. Pomocou nej spoznávame sémovú štruktúru lexikálneho významu vo vzťahu k sémovým štruktúram lexikálnych významov danej lexikálno-sémantickej paradigmy. Tento poznatok nás podnecuje k tomu, aby sme v lexikálno-sémantickej rekonštrukcii nevideli len komplex metód lingvistického skúmania, ale aj istý myšlienkový postup, ktorý v istých situáciách uplatňuje komunikant pri „voľbe" istej lexikálnej jednotky pri utváraní výpovede. Ukazuje sa, že pojem lexikálno-sémantická rekonštrukcia je uplatniteľný aj pri lingvistickom modelovaní utvárania výpovedí v komunikačných aktoch.

Táto kapitola Blanárovej monografie je nielen informačne závažná, ale aj neobyčajne podnetná na skúmanie lexikálneho významu a lexikálno-sémantického čiastkového systému z ďalších aspektov: napr. objasňovanie vnútornej jednoty syntagmatických a paradigmatických vzťahov, s čím súvisí, že sa metódy distribučnej a komponentovej analýzy vzájomne dopĺňajú, privádza k myšlienke skúmať lexikálno-sémantické okolie daného slova z hľadiska toho, že sa v tomto okolí explicitne vyjadrujú sémanticky relevantné (čiže paradigmaticky podmienené), ako aj irelevantné prvky obsahu slova. Takéto skúmanie umožní lepšie vidieť vzťahy medzi významami danej lexikálno-sémantickej paradigmy a presnejšie určiť status jednotlivých obsahových čŕt.

V 3. kapitole sa uplatňujú metódy, ktoré sa objasnili v predchádzajúcej kapitole, pri rozbore otvoreného zoskupenia lexikálnych jednotiek z kultúrnej slovenčiny (ide o súbor slov, ktoré spája sémantický prienik „nespokojnosť, ne-

súhlas, pocit krivdy" a „sťažnosť, obvinenie, žaloba", a o niektoré pomenovania z čiastkového lexikálno-sémantického systému POHYB). Na základe rozboru tohto materiálu sa určili organizačné princípy čiastkového lexikálno-sémantického systému NESPOKOJNOSŤ, SŤAŽNOSŤ z vývinového hľadiska. Odhalila sa centrálna sféra tohto čiastkového systému, jeho okrajovejšie vrstvy a ukázala sa zložitosť sémantických vzťahov, ktorá súvisí s tým, že mnohé lexikálne jednotky sú viacvýznamové a prostredníctvom jednotlivých semém sa začleňujú do rozličných sémantických polí, pričom sémantické polia na seba jednak nadväzujú, jednak sa pretínajú. Postup autora je ukážkou dôslednej systémovej analýzy lexikálno-sémantických javov a výsledok rozboru je ďalším svedectvom o neobyčajnej zložitosti sémantických vzťahov v slovnej zásobe.

Recenzovaná monografia je významným príspevkom k hlbšiemu poznaniu lexikálno-sémantických javov a metód ich skúmania. Práca však nie je cenná iba z hľadiska rozvíjania teórie lexikálnej sémantiky, ale aj z hľadiska lexikografickej praxe. Princípy a metódy rekonštrukcie sémovej stavby semémy, semémovej štruktúry polysémického slova a sémantických vzťahov v lexikálno-sémantických paradigmách sú predpokladom rozvíjania lexikografickej teórie a zdokonaľovania lexikografickej praxe. Je nesporné, že poznatky z monografie sa pozitívne prejavia v pripravovanom Historickom slovníku slovenského jazyka.

J. Dolník

MARTINCOVÁ, O.: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Praha, Univerzita Karlova 1983. 160 s.

Recenzovaná monografia Olgy Martincovej, vychádzajúca v edícii zborníkov Pedagogickej fakulty Karlovej univerzity, je závažným príspevkom k riešeniu aktuálnej problematiky vzniku, vymedzovania a hodnotenia nových lexikálnych prostriedkov. Svojou tematikou sa vhodne zaraďuje aj do medzinárodného kontextu (máme na mysli predovšetkým viaceré práce sovietskych lingvistov, ako aj doteraz vydaných päť menších slovníkov nových slov z obdobia 60. a 70. rokov). Napokon — no nie na poslednom mieste — okruh autorkinho predmetu bádania je zaujímavý aj zo širšieho hľadiska, z aspektu pôsobenia mimojazykových činiteľov na celkový pohyb v slovnej zásobe a ich vzájomnej súhry s vnútrojazykovými činiteľmi a komunikačnými potrebami.

Autorka poučená základnými prácami o neologizmoch (s. 9—22) si pripravuje východisko nielen ich hodnotením z jazykovosystémového pohľadu, no aj podľa roviny použitia (textu), aj zo sociolingvistického, konfrontačného, psycholingvistického a i. aspektov. Monografia O. Martincovej tiež ukazuje, že problematika neologizmov (a širšie aj inovácií vo všetkých jazykových rovinách) je odrazom čoraz výraznejšieho vplyvu sociálnych faktorov na fungovanie jazyka i na jeho sociálnu stratifikáciu, odrazom aktuálnych poznávacích a komunikačných potrieb. Je dobre, že sa autorka v druhej kapitole (s. 23—30) mohla oprieť o novšie výsledky z oblasti teórie spisovného jazyka (najmä o koncepciu A. Jedličku).

Najrozsiahlejšou časťou knihy je 3. kapitola (s. 31—98), kde autorka s uplat-

nením onomaziologických tried (podľa knihy Tvoření slov v češtině 2, 1967) a v rámci mutačných, modifikačných a transpozičných kategórií detailne opisuje, triedi a hodnotí nové slová v súčasnej češtine z genetického hľadiska. Slová s príznakom novosti (O. Martincová používa spojenie „rys novosti") člení do troch skupín. Najpočetnejšia je prvá skupina, ktorá obsahuje pomenovania nového myšlienkového obsahu novou formou, napr. *potrubař, zničitelný (zničitelná láhev), primařovat* a pod. utvorené od základov *potrubí, zničit, primař*. V tejto skupine, pochopiteľne, centrálne postavenie zaujímajú substantívne pomenovania. Autorkina klasifikačná „sieť" je až taká dokonalá, že jednotlivé typy neologizmov sú potom zastúpené nerovnomerne, že sa medzi nimi uvádzajú aj také slová, ktoré by sme nehodnotili ako neologizmy (napr. *austromarxista, balkanistika, cykloturistika, diskutér, faulovať, hlavičkovať, plánovač, spolujazdec).*

Do druhej skupiny, rozsahom veľmi malej, zaraďuje autorka také slová, ktorých novosť je založená na pomenovaní nového obsahu. Sú to dvojslovné a viacslovné pomenovania, zväčša s terminologickou platnosťou *(spojovací družice, linka na automatické dělení a vytloukání vajec)* a tzv. sémantické deriváty (*harmonika* — „kĺbový autobus"). V tretej skupine sú zaradené také nové slová (slovotvorné synonymá), pri ktorých sa už prv pomenovaný obsah spracúva novým slovotvorným spôsobom, napr. obmieňaním onomaziologickej štruktúry (novšie *tramvaják* oproti *tramvajář),* univerbizáciou (*záchranka, baličák* — „balicí papír", *fotosazba* atď.).

Ak spracovanie neologizmov O. Martincovej porovnáme s projektom Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (porov. príslušné časti v zborníku Obsah a forma v slovnej zásobe, 1984), zaujímavá je pre nás najmä 4. kapitola (s. 99—116) o nových pomenovaniach z funkčného hľadiska. Kým pri genetickom prístupe k neologizmom autorka s príznakom novosti pracovala iba rámcovo ako s príznakom charakterizujúcim vlastne všetky nové pomenovania uvádzaných typov, funkčný prístup vyžadoval od autorky skúmať špecifické a diferenčné znaky nových pomenovaní na pozadí súčasnej spisovnej češtiny a jej lexikálnej normy. Takýto prístup je nielen plne oprávnený, ale aj nevyhnutný, lebo nové prostriedky sú vzhľadom na svoju funkciu značne nehomogénne. V ich rámci vyčleňuje O. Martincová neprízнakové, jedinečné pomenovania, keď nová jednotka nemá v slovnej zásobe taký pendant, s ktorým by mohla vstupovať do významového alebo formálneho vzťahu *(algol, bezjiskrové tranzistorové relé, oční polytest, pribinka, dederon, žiguli,* ale aj *porodnost, úrazovost* atď.). Naproti tomu nové príznakové pomenovania sa vyčleňujú na základe existencie takej jednotky slovnej zásoby, ktorá je relatívne stabilná, a teda nepríznaková (*stoper — střední obránce, fleš — bleskové světlo* a pod.); tieto nové pomenovania v slovnej zásobe fungujú ako synonymá k domácim pomenovaniam, často sú diferencované podľa štýlov aj útvarov jazyka. Na rozdiel od autorky by sme však ako príznakové nehodnotili niektoré dejové mená (*nárůst* — „n. pracovních sil") ani niektoré mená vlastností na *-ost* (*pracnost* — „počet odpracovaných hodin při výrobě jednoho výrobku", resp. *rozbitnost* [lahví] — „množství rozbitých lahví z celkového počtu" a i.). Túto príznakovosť im autorka prisudzuje na základe sémanticky špecifikovaného slovotvorného významu v protiklade k označeniu vlastnosti všeobecne (*pracnost* — „něco pracného", *rozbitnost* — „vlastnost vyjadřující možnosti rozbití"), resp. aj podľa formálnej stránky (novší výraz *nárůst* popri staršom *narůstání).* Domnievame sa, že ak ide o jednoznačne určiteľnú všeobecnú tendenciu v tvorení nových

pomenovaní, nemali by sa takéto deriváty hodnotiť ako príznakové. Na druhej strane chceme podporiť autorkino chápanie príznakovosti nových pomenovaní z hľadiska slovotvorných mikroštruktúr (s. 11 n.). Za príznakové pokladá iba tie nové slovotvorné formácie, ktoré porušujú rovnováhu príslušnej mikroštruktúry; ostatné nové útvary vlastne manifestujú slovotvorné systémové možnosti.

K vymedzeniu neologizmov sa autorka dostáva v 5. kapitole (s. 117—129): sú to pomenovania určené príznakom novosti podľa svojho vzniku (genetické hľadisko), ktoré sa vzhľadom na existujúci súbor lexikálnych jednotiek aspoň v niektorom z nových znakov vyznačujú príznakovosťou (funkčné hľadisko), ktoré sa ešte celkom nezaradili do významovej, formálnej a štýlovej organizácie spisovnej slovnej zásoby, ale majú predpoklad na toto zaradenie a môžu sa pritom uplatniť ako nastupujúce prvky (s. 118).

Pochopiteľne, vzhľadom na veľkú funkčnú (ale aj útvarovú) rôznorodosť nemajú všetky novovznikajúce pomenovania predpoklad na svoje zaradenie v spisovnej slovnej zásobe. Jednoznačné je to napr. pri tzv. umeleckých neologizmoch a pomenovaniach vznikajúcich príležitostne v individuálnych prejavoch (štylistické neologizmy). Na rozdiel od autorky (porov. 5. a najmä 6. kap. venovanú osobitne okazionalizmom, s. 131—142) by sme všetky takéto (autorské) pomenovania nezahŕňali medzi neologizmy, ale medzi okazionalizmy. Skoro vo všetkých prípadoch ide vlastne o vedomé porušovanie slovotvorného modelu, resp. na ozvláštnenie sa využíva veľmi neproduktívny model (*bezcitek, ubožatec* a pod.), do popredia takmer bez výnimky vystupuje úloha kontextu (alebo komunikačnej situácie) ako významotvorný činiteľ.

O. Martincová sa pustila do náročnej, ale aj inšpirujúcej problematiky a nezostala jej nič dlžná. Jej práca dáva súčasne podnety aj na ďalšie úvahy predovšetkým v tom smere, či možno hovoriť o neologizmoch v rámci časového úseku 40. rokov. Z praktických príčin bolo iste veľmi vhodné porovnať lexikografické spracovanie slovnej zásoby češtiny v Příručnom slovníku českého jazyka (1935—1957) so spracovaním v novšom Slovníku spisovného jazyka českého (1958—1971) a tento súbor doplniť novším materiálom z kartotéky ÚJČ ČSAV (1969—1971), ako aj vlastnou excerpciou (od r. 1962). Ako však ukazujú poznatky aj praktické výsledky sovietskych lexikografov, výhodnejšie je analyzovať obdobie 10—15 rokov. Aj naše skúsenosti z projektu Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny potvrdzujú, že niektoré inovačné tendencie v tvorení slov sa výrazne presadzujú práve v kratších časových úsekoch.

Metodicky je užitočné špecifikovať rovinu pomenovania a rovinu použitia neologizmov. Pri slovách s terminologickou platnosťou — a vôbec internacionalizmoch — bude prechod do systému slovnej zásoby zrejme podstatne rýchlejší (podľa nás aj bezpríznakový) ako napr. pri novovznikajúcich synonymických derivátoch (kde sa však tiež začína výraznejšie uplatňovať tendencia po strate príznakovosti ako dôsledok tendencie po ekonomizácii komunikačných aktov) a minimálny bude pri expresívnych (emocionálnych) pomenovaniach, kde sú tieto podmienky prakticky nerealizovateľné. V tomto prijímaní či neprijímaní niektorých typov neologizmov sa čeština odlišuje od slovenčiny: v slovenčine síce vzniká podstatne menej nových expresívnych pomenovaní, ale na druhej strane pomenovania chápané v češtine ako príznakové sa v slovenčine skôr stávajú bezpríznakovými (niektoré abstraktá na *-osť*, mnohé univerbizované slová, hybridné zloženiny typu *drevotrieska, ferozliatina, autoopravovňa* a pod.).

Tu sa prejavuje rozdiel medzi našimi jazykmi ako výsledok odchodnej sociálnej stratifikácie (nerovnaký počet komunikačných útvarov v jazyku).

Predmetom autorkinej analýzy sú javy vznikajúce čoraz vo väčšom rozsahu v jazykovej praxi, a to nielen v spisovnej, ale aj v bežnej dorozumievacej sfére, najmä profesijnej. Na uzavretie dialektického oblúka prax — teória — prax nám v knihe chýba register či zoznam neologizmov, ktorý by prispel k praktickejšiemu narábaniu s novým materiálom, najmä keď sa zatiaľ neukazuje možnosť, že aj u nás budeme mať slovník nových slov. A napokon, z úvahy o tejto knihe nám vyplynula jedna praktická požiadavka, aby sa neologizmy v slovenčine nehodnotili stále ako „pasívna vrstva slovnej zásoby", ako sa to uvádza ešte vo vysokoškolskej učebnici lexikológie z r. 1980. Totiž práce podobného druhu — ako monografia O. Martincovej o neologizmoch — by mali rýchlejšie posúvať naše poznanie dopredu, prehlbovať ho a dynamizovať.

J. Bosák

Oprava. V 5. čísle Slovenskej reči na s. 257 v odseku 11 v štvrtom riadku odvrchu má byť tento text: ...slova nazvala vnútroslovnou antonymiou. Pri ďalšom skúmaní vzťahov...

ROZLIČNOSTI

Od mala — odmala, od malička — odmalička. — V Slovníku slovenského jazyka II (1960, s. 89) sa pri treťom význame slova *malý* uvádzajú frazeologické spojenia a zvraty, medzi nimi aj spojenia *od mala* s významom „od detstva, od mladosti". To isté spojenie sa zaznamenáva aj ako osobitné heslo (s. 492), pričom popri spojení *od mala* sa v tomto prípade zaznamenáva aj spojenie *od malička*, ktoré sa inak v hesle *maličký* nespomína (s. 85). Spojenie *od mala*, ktoré sa v tomto slovníku chápe ako frazeologické, je vlastne spojením predložky *od* a tvaru *mala*, ide teda o dvojslovný výraz. Rovnako je to aj pri spojení *od malička*.

Už pri viacerých iných príležitostiach sme poukázali na to, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa mnohé pôvodné predložkové spojenia s príslovkovým významom veľmi často píšu spolu. V súčasnej spisovnej slovenčine možno hovoriť priam o akomsi zrýchlenom procese splývania predložkových spojení ako o jednom z prejavov univerbizácie. Čoraz viac takýchto a podobných predložkových spojení sa píše spolu, a to v najrozličnejších jazykových prejavoch, najmä v publicistických jazykových prejavoch, v ktorých sa dnes najmarkantnejšie odrážajú vývinové tendencie v oblasti slovenského pravopisu (dôležitú úlohu tu hrá aj tempo prípravy publicistických materiálov); napr. namiesto spojenia *nad ránom* sa dnes používa jednoslovný výraz *nadránom* (L. Dvonč, *Nad ránom — nadránom.* Slovenská reč, *43*, 1982, s. 379—381), preniká písanie *dovidenia, dopočutia* (L. Dvonč, *Do videnia, do počutia.* Slovenská reč, *48*, 1983, s. 317—318), dnes sa už bežne používa jednoslovný výraz *našťastie* namiesto pôvodného dvojslovného spojenia *na šťastie* a podobne je to aj v mnohých ďalších prípadoch (L. Dvonč, Vznik nových neohybných slov z predložkových spojení. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava 1984, s. 79—83).

S podobným vývinom sa stretávame aj pri dvojslovnom spojení *od mala*. Celé toto spojenie sa novšie píše dohromady ako jedno slovo, napr. *Zdravé dieťa je odmala veľmi vnímavé* (Nedeľná Pravda, 16, 1983, č. 21, s. 7). To isté sa vzťahuje aj na spojenie *od malička: Nejako tak to odmaličká vykladal* (Nové slovo, 26, 1984, č. 47. s. 6). A. Zauner, ktorý v samostatnom hesle zaznamenáva spojenie *od mala* a aj spojenie *od maličká* (Praktická príručka slovenského pravopisu, 4. vyd., Martin 1973, s. 315), v zátvorke za každým z týchto výrazov uvádza jednoslovné výrazy *odmala* a *odmaličká*, označuje ich však hviezdičkou (podľa staršieho úzu), teda ako nesprávne. Nazdávame sa, že so zreteľom na spomínanú tendenciu v univerbizácii predložkových spojení, či už jej výsledkom sú príslovky alebo napr. aj citoslovcia (pozri L. Dvonč, Citoslovcia a príslovky typu *doparoma*. Slovenská reč, *48*, 1983, s. 94—98), nemali by sme podoby *odmala* a *odmaličká* označovať ako nesprávne. Slová *odmala* a *odmaličká* predstavujú podobné prípady, ako je napr. príslovka *odnova* (Slovník slovenského jazyka II, *1960*, s. 496). Vo všetkých týchto prípadoch splývanie podporuje nielen uvedená všeobecná tendencia po univerbizácii, ale aj povaha výrazu, ktorý sa spája s predložkami. Ide o pôvodné menné tvary prídavných mien, ktoré sa v súčasnej spisovnej slovenčine samostatne nepoužívajú, a preto tým skôr splývajú s predložkou do jednoslovného výrazu. Zatiaľ, pravda, ak vychádzame z reálnej jazykovej situácie, treba počítať aj s pôvodnými podobami, hoci

sú na ústupe, teda s dvojtvarmi, dubletami a či variantmi *od mala/odmala* a *od malička/odmaličky.*

L. Dvonč

Fotograf a fotografista. — V Slovníku slovenského jazyka I (1959, s. 411) sa uvádza slovo *fotograf* ako zastaraný výraz. Pri výklade jeho významu je použité slovo *fotografista.* Výklad slova *fotograf* sa tu vlastne nepodáva, pretože slovo *fotograf* sa vysvetľuje pomocou slova *fotografista,* ktoré sa od neho odlišuje slovotvornou príponou *-ista.* V slovníku sa na tej istej strane uvádza aj slovo *fotografista,* pri ktorom je tento výklad významu slova: „kto sa zaoberá fotografovaním". Podoba *fotograf* sa v hesle *fotografista* nespomína. Aj v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 303) sa podoba *fotograf* hodnotí ako zastaraná a tiež sa vysvetľuje pomocou podoby *fotografista.*

Podobu *fotograf* ako pomenovanie osoby, ktorá sa zaoberá fotografovaním, odmietol V. Uhlár *(Fotografista, fotograf, fotografovať, fotografia;* nie *fotiť* ani *fotka)* s odôvodnením, že spisovná je iba podoba *fotografista,* a potom aj preto, že slovo *fotograf* sa používa vo význame „fotografický aparát". Naproti tomu E. Rísová (*Fotografia, fotografovať, fotografista,* Práca, 10. 11. 1975, s. 3) konštatuje, že v súčasnosti sa s pomenovaním *fotografista* stretávame zriedkavejšie, častejšie sa podľa nej používa podoba *fotograf.* Hovorí, že skupina pomenovaní medzinárodného rázu s príponou *-ista* je v slovenčine veľmi bohatá a patrí do nej aj slovo *fotografista,* no na druhej strane sú zas pomenovania ako *kartograf, scénograf, stenograf* atď., ktoré sa tvoria, resp. sú bez prípon. K tomuto typu zaraďuje aj slovo *fotograf.* Varianty *fotograf* i *fotografista* sú podľa jej mienky správne a spisovné.

Najprv musíme uviesť, že slovo *fotograf* sa vo význame „fotografický aparát" v súčasnej spisovnej slovenčine nepoužíva (slovníky ho v tomto význame neuvádzajú). Odôvodnenie, prečo je správna iba podoba *fotografista,* V. Uhlár nepodáva. Stotožňujeme sa s náhľadom E. Rísovej, že dnes sa používa nielen podoba *fotofrafista,* ale aj podoba *fotograf* a že táto podoba je dokonca častejšia.

Slovo *fotograf* je pôvodne zložené slovo, ktoré je podobne utvorené ako rad iných slov na *-graf.* V Slovníku cudzích slov (s. 334) sa samostatne zaznamenáva aj časť (morféma) *-graf* ako druhá časť zložených podstatných mien, termínov s významom „zapisovateľ, zapisovač" (napr. *etnograf, geograf, polarograf*). Príklady ukazujú, že slovami na *-graf* sa označujú jednak osoby mužského rodu, jednak veci. Z hľadiska gramatického rodu sú to životné aj neživotné podstatné mená mužského rodu.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že slovu *fotografista* sa vedome alebo podvedome dáva prednosť preto, že výraz zakončený na *-graf* jednoznačne neukazuje na pomenovanie osoby. V spisovnej slovenčine sa však používajú početné slová na *-graf* ako pomenovania osôb, ktoré korešpondujú so slovami zakončenými na *-grafia,* pričom nebadať nijakú tendenciu nahrádzať ich inými podobami, napr. *bibliograf — bibliografia, biograf — biografia, etnograf — etnografia, historiograf — historiografia, choreograf — choreografia, lexikograf — lexikografia, polygraf — polygrafia, stenograf — stenografia, xylograf — xylografia* atď. Takáto korešpondencia je aj medzi pomenovaním *fotograf* a *fotografia.* Existencia súvzťažnosti početných slov na *-grafia* a *-graf* ako pomenovaní osôb podporuje

alebo oživuje aj používanie slova *fotograf*. Forma *fotografista* sa zas opiera o produktívnu skupinu pomenovaní osôb na *-ista*. Výsledkom je koexistencia foriem *fotograf* a *fotografista*. Je tu však aj istý moment, ktorý pôsobí proti podobe *fotografista*. Časť (morféma) *-graf* je pri pomenovaniach osôb taká častá, že u používateľov jazyka vzniká predstava alebo vedomie, že ide o takú istú príponu ako napr. *-ár* alebo *-ista*. Nastáva tu teda prehodnotenie pôvodnej časti zloženého slova na slovotvornú príponu. Preto sa pripájanie slovotvornej prípony *-ista* pociťuje ako zbytočné.

V lexikálnom archíve Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sú z obdobia ostatných 50 rokov (30.—80. roky) doložené zhruba v rovnakom počte podoby *fotograf* aj *fotografista* a zhruba v rovnakom počte sa používajú v jednotlivých žánroch jazykových štýlov (v umeleckej literatúre, v odborných prácach, v publicistických jazykových prejavoch atď.). Aj v súčasnom úze sa používa podoba *fotograf* alebo *fotografista*, pričom v ich používaní nepozorovať nijaký štylistický zámer. V terminologickom slovníku kultúry a osvety z r. 1970 sa uvádza podoba *fotograf* aj *fotografista*. Ale v publikácii Fotografická terminológia (Bratislava 1957, s. 17), ktorú spracovala Komisia pre fotografickú terminológiu pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, je iba podoba *fotograf*, takže v terminológii sa dáva prednosť podobe *fotograf*.

Na záver možno konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa na označenie osoby, ktorá sa zaoberá fotografovaním, používajú podoby *fotograf* a *fotografista*, a to bez akejkoľvek štylistickej diferenciácie. Častejšia je však dnes podoba *fotograf*, ktorá sa uprednostňuje aj v terminológii.

L. Dvonč

Pravopis zemepisných názvov Salvádor, San Salvador, Salvador. — Názvom *Salvádor* sa bežne označuje stredoamerická republika na pobreží Tichého oceánu, ktorej oficiálnym názvom je názov *República de El Salvador* (v slovenskom preklade *Salvádorská republika*). Hlavným mestom Salvádorskej republiky je *San Salvador*. Viaceré príručky súčasnej spisovnej slovenčiny (Slovník slovenského jazyka VI, 1968, s. 293, ďalej SSJ; A. Zauner, Praktická príručka slovenského pravopisu, 1973, s. 401; J. Mistrík, Retrográdny slovník slovenčiny, 1976, s. 398) uvádzajú tento názov štátu s krátkym *a* po spoluhláske *v: Salvador*. Naproti tomu geografické príručky (Malá encyklopédia zemepisu sveta, 1977, s. 414; Atlas sveta, 1981, s. 24; Krajiny sveta, 1978, s. 624) uvádzajú tento názov s dlhým *á* po spoluhláske *v: Salvádor*. S dlhým *á* po spoluhláske *v* sa názov štátu *Salvádor* zapisuje aj v encyklopedickom časopise moderného človeka Pyramída (1984, s. 5164).

Názov tohto štátu a príslušné prídavné meno sa z pravopisnej stránky rovnako nepoužívajú ani v hromadných oznamovacích prostriedkoch. Najprv uvedieme prídavné meno, ktoré vlastne signalizuje podobu základného názvu: *Salvádorský generál sa vyhráža študentom. — Predstaviteľ salvádorských ozbrojených síl generál Rafael Bustillo ... — ... v blízkosti univerzitného areálu bol zabitý jeden príslušník salvádorskej armády* (Pravda, 30. 1. 1985, s. 7). — *Povedal to salvádorský biskup ... — Salvádorské úrady ... — ... predstaviteľov salvádorskej katolíckej cirkvi ...* (Smena, 29. 1. 1985, s. 2). — *Ťahanice v salvádorskom hlavnom meste. — V salvádorskom hlavnom meste pokračujú ... — Rozhlasová stanica*

salvádorských partizánov ... (Pravda, 3. 4. 1985, s. 7). — *Salvádorská delegácia odcestovala* (Práca, 30. 1. 1985, s. 2). — *Salvadorská delegácia v Prahe* (Práca, 29. 1. 1985, s. 1). — *Salvadorská armáda pod tlakom partizánov.* — *Rozhlasová stanica salvadorských partizánov* ... — ... *dve roty salvadorskej armády* ... (Práca, 3. 4. 1985. s. 3). — *Hostia zo Salvadoru* (Práca, 25. 1. 1985, s. 1) — *všeobecné „voľby" v Salvadore* ... — *Veľvyslanec USA v Salvadore* ... (Smena, 2. 4. 1985, s. 2).

Názov štátu s krátkym *a* po spoluhláske *v* sa uvádza aj v učebnici Zemepis pre 6. ročník základnej školy (1981, s. 233) a v Dokumentoch a materiáloch XVI. zjazdu KSČ (1981, s. 54): *Krváca ľud Salvadora, Chile* ...

Názov hlavného mesta Salvádorskej republiky sa v SSJ aj v uvedených geografických príručkách zapisuje s krátkym *a* po spoluhláske *v: San Salvador.* S krátkym *a* po spoluhláske *v* sa v citovaných geografických príručkách zapisuje aj prístavné mesto vo východnej Brazílii *(Salvador).*

Jazyková prax najmä v publicistike teda ukazuje, že pri názve štátu sa zväčša používa zdomácnená podoba *Salvádor* (s dlhým *á* po spoluhláske *v*), pri názve mesta sa používa podoba *Salvador* (s krátkym *a*). Rozdiel medzi názvom štátu a názvom mesta sa okrem toho pri názve mesta vyjadruje prívlastkom *San.* Pre bežnú jazykovú prax i pre kodifikáciu je sotva únosné rozlišovanie názvu štátu *Salvádor* (s dlhou slabikou *-vá-*) a názvu mesta *San Salvador* (s krátkou slabikou *-va-*). Takéto rozlišovanie je síce možné, ale z hľadiska výslovnosti pomerne labilné a vari aj zbytočné. Bolo by preto pre prax výhodnejšie pravopis oboch názvov zjednotiť (a rovnako aj pravopis názvu brazílskeho mesta *Salvador*) a písať ich s dlhou slabikou: *Salvádor, San Salvádor, Salvádor* (mesto). SSJ VI a A. Zauner uvádzajú pri názvoch *Salvador* a *San Slavador* v G. sg. pádovú príponu *-a: Salvadora, San Salvadora.* Pádovú príponu *-a* v G. sg. sme zaznamenali aj v Dokumentoch a materiáloch XVI. zjazdu KSČ: *Krváca ľud Salvadora* ... V encyklopedickom časopise moderného človeka Pyramída sme zaregistrovali pádovú príponu *-u: Na pobreží Salvádoru sa pestuje bavlna* ... — *Komunistickú stranu Salvádoru založili r. 1930* ... Pádovú príponu *-u* v G. sg. sme zaznamenali aj v knižnej publikácii Krajiny sveta (s. 625): ... *južne od San Salvadoru.* Pri názve štátu *Salvádor* i miest *San Salvádor* a *Salvádor* by sme v G. sg. uprednostňovali príponu *-a.*

SSJ VI a A. Zauner uvádzajú pri názve štátu *Salvador* obyvateľské meno *Salvadorčan (Salvadorčanka).* V Práci (29. 1. 1985, s. 1) sme sa stretli s podobou *Salvadorci: ... viac ako milión Salvadorcov bolo nútených* ... V časopise Pyramída sme zaregistrovali podobu *Salvádorčan: ... o dôsledku masovej emigrácie Salvádorčanov do Hondurasu.* Od názvov *Salvádor, San Salvádor, Salvádor* by sa mali obyvateľské mená tvoriť príponou *-čan.* Podoba *Salvádorec* je nesystémová.

J. Jacko

Riman — Rimania. — Slovník Slovenského jazyka III (1963, s. 743) zaznamenáva heslo *Riman* s tvarom množného čísla *Rimania* a vysvetľuje ho takto: rímsky občan, obyvateľ Ríma. Názov *Riman* je teda podľa tohto slovníka jednovýznamový. V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979) sa tento názov tiež zaznamenáva, a to takto: *Riman,* -a m. (*Rimanka,* -y,

ž.) 1. obyvateľ Ríma, 2. hist. občan Rímskej ríše, starovekého Ríma. V tomto slovníku sa teda pri názve *Riman* uvádza ešte jeden význam, to znamená, že je dvojvýznamový.

V Slovníku spisovného jazyka českého III (1966, s. 236) je názov *Říman;* spracovaný takto: obyvatel Říma; občan římské říše: *staří Ř-é.* V tomto slovníku sa podobne ako v Slovníku cudzích slov Rimanom rozumie občan Ríma aj občan Rímskej ríše, neuvádzajú sa tu však jeho dva významy, iba dva významové odtienky. Nazdávame sa, že je správnejšie hovoriť o dvoch významoch slova *Riman.* V prospech takéhoto chápania významovej štruktúry pomenovania *Riman* hovorí aj používanie tvaru množného čísla *Rimania.* V Slovníku spisovného jazyka českého sa osobitne spomína spojenie *staří Římané* s tvarom množného čísla *Římané.* Spojením *starí Rimania* sa teda označovali obyvatelia mesta Ríma, ako aj obyvatelia Rímskej ríše, resp. rímski občania, no najčastejšie sa toto spojenie používa na označenie príslušníkov starovekej Rímskej ríše.

Podľa toho, čo sme tu uviedli, názov *Riman* by sa mal v súčasných normatívnych slovníkoch slovenčiny uvádzať takto: 1. obyvateľ Ríma, 2. (obyč. v mn. č.) obyvateľ, občan Rímskej ríše, rímsky občan.

V citovanom českom slovníku sa popri názve *Říman* uvádza aj slovo *říman.* Je to jeden z prípadov apelativizácie čiže vzniku všeobecného podstatného mena z vlastného mena. Slovo *říman* má v češtine dva významy: 1. trochu zastar. rímsky katolík, 2. poľnohosp. plemeno väčších športových holubov. V Česko-slovenskom slovníku (1979, s. 481) sa pomenovanie *říman* spracúva takto: *říman,* -a m. 1. zastar. rímsky katolík, 2. poľnohosp. rímsky holub (plemeno). Zo spracovania vidieť, že v spisovnej slovenčine apelativizované pomenovanie „riman" nepoužívame. V prvom prípade slovenským ekvivalentom slova *říman* je pomenovanie *rímsky katolík;* spojenie *rímsky katolík* je štylisticky bezpríznakové. V druhom prípade slovenským ekvivalentom je združené pomenovanie *rímsky holub.* Tento príklad ukazuje, že slovo s istým štylistickým príznakom v jednom jazyku sa pri prekladaní nedá vždy nahradiť ekvivalentom s rovnakým štylistickým príznakom.

L. Dvonč

Ouvertúra — uvertúra. — Proces zdomácňovania cudzích slov v slovenčine je taký evidentný, že ho nemusíme osobitne zdôrazňovať ani vysvetľovať. Časopis Slovenská reč uverejnil z tejto problematiky početné štúdie a články (porov. napr. novšie štúdie a kratšie články L. Dvonča, J. Jacka a iných). Možno konštatovať ďalej, že zdomácňovanie cudzích slov je proces, ktorý stále prebieha, a tak možno v ňom rozlišovať viaceré stupne tohto zdomácňovania. Mnohé slová cudzieho pôvodu dnes už pokladáme za pevnú súčasť domácej slovnej zásoby a ich prechod do našej slovnej zásoby zaznamenáva už iba história jazyka (napr. slová *chlieb, cukor, kostol, kláštor, škola* a pod.). Sú to slová z oblasti kultúry, umenia, filozofie, z rozličných vedných, technických a iných odborných oblastí, ale aj z okruhu každodenného života. Ďalšie relatívne staré a ustálené prevzatia predstavujú zemepisné názvy cudzích krajín, štátnych útvarov atď. Novšie prevzatia možno členiť na úplne alebo čiastočne zdomácnené, resp. ešte nezdomácnené čiže také, ktoré sa v slovenčine používajú v pôvodnej podobe. Celkový obraz o procese zdomácňovania cudzích slov poskytuje naša súčasná

lexikológia, no najmä súčasné lexikografické diela. Medzi nimi vyniká Slovník cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, 1984), ktorý podáva veľmi plastický a takmer vyčerpávajúci obraz o existencii cudzích alebo prevzatých slov v spisovnej slovenčine, ako aj o stupni ich adaptácie.

Proces zdomáčňovania cudzích slov sa v spisovnej slovenčine prejavuje najmä v dvoch stránkach jazyka — v pravopisnej a morfologickej. Cudzie slovo sa z príslušného jazyka zvyčajne preberá v pôvodnej podobe, napr. *jazz, juice, team, weekend, make up, résumé, bulletin, interview, manager, jockey, steeplechase* atď. a približne s výslovnosťou, ktorá sa úplne alebo čiastočne zhoduje s výslovnosťou týchto slov v pôvodnom jazyku. Ak má isté prevzaté cudzie slovo veľkú frekvenciu, začne sa postupne aj v písanej podobe uplatňovať jeho výslovnostná podoba, napr. *jazz — džez, juice — džús, team — tím, design — dizajn, out — aut, weekend — víkend, make up — mejkap.* Viaceré prevzaté slová však ostali po svojom prevzatí v pôvodnej písanej podobe (pravda, prispôsobenej morfologicky) a podľa tejto písanej podoby sa začali aj vyslovovať, porov. napr. *bufet, pardon, generál, busta, debut, pendant, Sevilla, Srí Lanka, Dallas, Alabama, windsurfing.*

Viaceré prevzaté slová však i napriek svojmu častému používaniu v spisovnej slovenčine ostávajú v pôvodnom pravopise a ich výslovnosť je takmer zhodná s výslovnosťou v pôvodnom jazyku, napr. *outsider, steeplechase, bulletin, steak, staccato, capriccio, enjambement, sujet, ensemble* a pod.

Zo slov prevzatých z francúzštiny sa v spisovnej slovenčine používa predovšetkým ako hudobný termín slovo *ouvertúra.* Jeho pravopisná podoba zreteľne ukazuje, že proces zdomáčňovania tohto cudzieho slova sa začal od konca, a to jeho začlenením do domáceho systému ohýbania, v našom prípade do skloňovania podľa vzoru *žena: ouverture → ouvertura → ouvertúra.* Je prinajmenšom kuriózne, že proces zdomáčňovania tohto slova sa tu skončil, a tak už po mnoho rokov sa vo všetkých našich pravopisných a lexikografických príručkách slovo *ouvertúra* uvádza v podobe s *ou-* na začiatku (čiže v pôvodnej podobe), pričom ho vždy obligátne sprevádza údaj o jeho správnej výslovnosti — vlastne iba o výslovnosti začiatku tohto slova (*ou-* vysl. ako *u-*). Nazdávame sa, že na úplnú adaptáciu tohto výrazu sa v spisovnej slovenčine neprávom zabudlo (treba však povedať, že spisovná slovenčina nie je v tomto ohľade osamotená). Navrhujeme preto, aby sa o tejto úplnej adaptácii pouvažovalo, pretože doterajšia podoba je z hľadiska zákonitostí zdomáčňovania rozporná, pričom ponechávanie začiatočného *ou-* je dnes nefunkčné a vari aj ničím nezdôvodniteľné. Bolo by dobre, keby sa toto dokončenie procesu zdomáčňovania a zdomácnenia slova *ouvertúra* prejavilo už v jednozväzkovom normatívnom Krátkom slovníku slovenského jazyka, ktorý je v tlači a ktorý bude našou najsúčasnejšou normatívnou príručkou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

Na záver odporúčame, aby sa doterajšia podoba tohto odborného výrazu *(ouvertúra)* zmenila na podobu *uvertúra,* aby sa teda doteraz odporúčaná výslovnostná podoba stala aj záväznou pravopisnou podobou. Kodifikáciou doterajšej výslovnostnej podoby ako záväznej pravopisnej podoby sa odstráni aj isté kolísanie vo vyslovovaní časti *ou-* v doterajšej pravopisnej podobe („overtúra, úvertúra").

F. Kočiš

Výslovnosť slova eidam. — V Slovníku cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1970, s. 238) sa slovo *eidam* zaznamenáva ako jedno zo slov cudzieho pôvodu v spisovnej slovenčine. Uvádza sa pri ňom výslovnosť *ejdam* i *ajdam;* ďalej sa v zátvorkách hovorí o tom, že ide o pomenovanie podľa holandského mesta *Eidam,* hodnotí sa ako hovorové slovo a jeho význam sa vykladá spojením *eidamský syr.* Presnejšie určenie významu slova *eidam,* ako aj spojenie slov *eidamský syr* je uvedené v hesle *eidamský.* Tu sa spojenie *eidamský syr* vysvetľuje ako „syr, druh tvrdého syra s červenou kôrou (obalom)". V prídavnom mene *eidamský* sa začiatočné *ei* vyslovuje ako *aj* — rovnako ako v slove *eidam.* Á. Kráľ v Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti (Bratislava 1979, s. 112) uvádza výslovnosť slova *eidam* ako *ĕidam* alebo *aĭdam* a *eidamský* ako *ĕidamskí* alebo *aĭdamskí.* Slovník slovenského jazyka I (1959) slovo *eidam* a ani prídavné meno *eidamský* nezaznamenáva. Výslovnosť slov *eidam* a *eidamský* so začiatočným *ej* alebo *aj* sa uvádza aj v českých slovníkoch (Slovník spisovného jazyka českého I, 1960, s. 447; Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 1978, s. 94), uvádza ju i Příruční slovník naučný I (1962, s. 640) a publikácia Výslovnost spisovné češtiny (1978, s. 145).

Výslovnosť slovesa *eidam* v podobe *ejdam* sa opiera o holandčinu, v ktorej sa písané *ei* vyslovuje ako *ej.* Výslovnosť v podobe *ajdam* sa opiera o nemčinu, v ktorej sa písané *ei* vyslovuje ako *aj.* Nemčina mala na Slovensku značný vplyv aj pri preberaní niektorých iných slov cudzieho pôvodu (pochádzajúcich z iných jazykov). Takto sa aj holandské slovo *eidam* cez nemčinu prevzalo ako *ajdam.* V nemčine sa používa pomenovanie *Eidamerkäse,* teda *eidamský syr,* s výslovnosťou začiatočného *ei* ako *aj,* alebo podoba *Edamerkäse* (porov. M. Čierna a kol., Nemecko-slovenský slovník, 1981, s. 177). U mnohých dnešných používateľov spisovnej slovenčiny výslovnosť slova *eidam* ako *ajdam* sa teda opiera o presvedčenie, že ide o slovo nemeckého pôvodu.

V našej doterajšej literatúre sa pri slove *eidam* na prvom mieste uvádza výslovnosť *ejdam,* na druhom mieste výslovnosť *ajdam.* Uvádzajú sa ako rovnocenné výslovnostné varianty, hoci podľa toho, že na prvom mieste je vždy podoba *ejdam,* mohli by sme usudzovať, že sa dáva prednosť podobe *ejdam.* Pozorovanie živej výslovnosti pri slove *eidam* pritom ukazuje, že v súčasnej spisovnej slovenčine je bežnejšia výslovnosť so začiatočným *aj-.* Že sa výslovnostná podoba *ajdam* stáva pri slove *eidam* základnou, hoci sa v našej odbornej literatúre uvádza až na druhom mieste, čiastočne potvrdzuje aj písanie slova *eidam* podľa tejto výslovnotsi. M. Ivanová-Šalingová v príspevku Apelativizácia vlastných mien ako lexikálno-sémantický proces v zborníku IV. slovenská onomastická konferencia (1973, s. 222) uvádza pravopisnú podobu *aidam,* ktorú možno hodnotiť ako výsledok kombinácie grafickej podoby *eidam* s výslovnostnou podobou *ajdam.* Nazdávame sa, že túto grafickú podobu treba dotiahnuť: namiesto pravopisnej podoby *eidam* a „polovičatej" podoby *aidam* by sme mali v spisovnej slovenčine v zhode s výslovnosťou používať pravopisnú podobu *ajdam.* V súčasnej spisovnej slovenčine je silná tendencia písať slová cudzieho pôvodu, ktoré už úplne zdomácneli (a medzi ne patrí aj slovo *eidam*), podľa ich výslovnosti. Potvrdzuje to najmä rýchle pravopisné poslovenčovanie napr. početných slov anglického pôvodu, ktoré sme novšie preberali do slovenčiny *(manchester — menčester, tweed — tvíd, team — tím, juice — džús, container — kontajner* atď.). Rovnako treba písať aj prídavné meno v podobe *ajdamský (ajdamský syr).*

Treba sa ešte dotknúť pravopisu a výslovnosti zemepisného názvu *Eidam*, z ktorého vzniklo apelatívum *eidam*. Samotný názov mesta *Eidam* sa u nás používa zriedka, lebo je vcelku málo známy. Spomína sa u nás vlastne vždy v súvislosti s tvorením apelatíva *eidam*. Pri cudzích vlastných menách, ktoré sa u nás bežne nepoužívajú, zvyčajne zachovávame pôvodný pravopis i pôvodnú výslovnosť. Pri názve mesta *Eidam* treba aj v spisovnej slovenčine počítať s pravopisom a výslovnosťou so začiatočným *ei-, ej-* podľa stavu v holandčine. Týka sa to aj výslovnosti príslušných derivátov, teda obyvateľského mena *Eidamčan*, prechýlenej ženskej formy *Eidamčanka* a prídavného mena *eidamský*. Za výslovnosť týchto slov s *aj-* tu nemožno uvádzať taký argument ako pri apelatíve *ajdam*. Tendencia odchodného pravopisu a výslovnosti apelatíva a pôvodného zemepisného názvu sa prejavuje aj v iných prípadoch (napr. *Manchester, manchesterský*, ale *menčester, menčestrový*).

Z nášho výkladu vychodí, že slovo *eidam* sa vzďaľuje od názvu *Eidam*, z ktorého vzniklo. Názov *Eidam* používame v pôvodnej pravopisnej podobe a vyslovujeme ho aj u nás podľa stavu v holandčine. Apelatívum *eidam* sa u nás vyslovuje ako *ejdam*, bežnejšie však ako *ajdam*. Preto pokladáme za vhodné, aby sa v zhode s týmto stavom používala pravopisná podoba *ajdam*. K slovu *ajdam* patrí prídavné meno *ajdamský*. Toto príd. meno sa odlišuje od podoby *eidamský* ako derivátu názvu *Eidam*, napr. *eidamskí obyvatelia, eidamský starosta* a pod.

L. Dvonč